

Proef ingediend met het oog op het behalen
van de graad van Educatieve Master in de cultuurwetenschappen

Verbonden in verscheidenheid: een queeste naar intiem burgerschap

**Ontwikkelen van lesmateriaal relationele en seksuele
vorming voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk
binnen de 3de graad van het secundair onderwijs**

NEL VANDENBROECK

0589010

Academiejaar 2023-2024

Aantal woorden: 1402

Promotor: prof. dr. Gustaaf Cornelis
Multidisciplinair Instituut Lerarenopleiding

VERKLARING VAN AUTHENTICITEIT EN OPENBAARMAKING

De ondertekende verklaring van authenticiteit en openbaarmaking is een integrale component van het geschreven werk dat wordt ingediend door de student.

Met mijn handtekening verklaar ik dat:

- ik de enige auteur ben van het ingesloten geschreven werk¹;
- ik dit werk in eigen woorden heb geschreven;
- ik geen plagiaat heb gepleegd zoals gedefinieerd in artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB; waarbij de meest voorkomende vormen van plagiaat zijn (niet-limitatieve lijst):
  - aard 1: tekst overnemen van andere auteurs, weliswaar met bronvermelding maar zonder gebruik van aanhalingstekens waar het om een letterlijke overname gaat;
  - aard 2: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet letterlijk, zonder bronvermelding;
  - aard 3: verwijzen naar primair bronmateriaal waar de tekst en bronvermelding al dan niet letterlijk wordt overgenomen uit niet-vermelde secundaire bronnen;
  - aard 4: tekstfragmenten overnemen van andere auteurs, al dan niet met bronvermelding, met geringe en/of misleidende tekstaanpassingen;
  - aard 5: eigen werk overnemen zonder bronvermelding (zelfplagiat);
  - aard 6: tekstfragmenten genereren of substantieel aanpassen met softwaretools, zonder de uitdrukkelijke vermelding hiervan.
- ik in de tekst en in de referentielijst volledig heb gerefereerd naar alle internetbronnen, gepubliceerde of ongepubliceerde teksten die ik heb gebruikt of waaruit ik heb geciteerd;
- ik duidelijk alle tekst heb aangeduid die letterlijk is geciteerd;
- ik alle methoden, data en procedures waarheidsgetrouw heb gedocumenteerd;
- ik geen data heb gemanipuleerd;
- ik alle personen en organisaties heb vermeld die dit werk hebben gefaciliteerd, dus alle ingediende werk ter evaluatie is mijn eigen werk dat zonder hulp werd uitgevoerd tenzij uitdrukkelijk anders vermeld;
- dit werk noch een deel van dit werk werd ingediend aan een andere instelling, universiteit of programma;
- ik op de hoogte ben dat dit werk zal gescreend worden op plagiaat;
- ik alle origineel onderzoeksmateriaal onmiddellijk zal indienen op het Decanaat wanneer hierom wordt gevraagd;
- ik op de hoogte ben dat het mijn verantwoordelijkheid is om na te gaan dat ik word opgeroepen voor een hoorzitting en tijdens de periode van hoorzittingen beschikbaar te zijn;
- ik kennis genomen heb van artikel 118 van het Onderwijs- en Examenreglement van de VUB omtrent onregelmatigheden en dat ik op de hoogte ben van de disciplinaire sancties;
- (enkel voor masterproeven) ik akkoord ga met de openbaarmaking van mijn masterproef. Indien ik niet akkoord ga dien ik samen met mijn masterproef het formulier 'openbaarmaking masterproef' in (terug te vinden op de VUB website).

Student familienaam, voornaam: Vandenbroeck, Nel ..... Datum: 3/06/2024 .....

Handtekening: ....

¹ Voor groepswerken zijn de namen van alle auteurs verplicht. Hun handtekeningen staan collectief borg voor de volledige inhoud van het geschreven werk.

Erkenning gebruik van generatieve AI binnen dit onderzoek

Ik heb voor dit werkstuk in meer of mindere mate gebruik gemaakt van generatieve AI. Ik maakte gebruik van [Open AI] (chat.openai.com) om relevante academische bronnen te vinden, een eerste spelling- en grammaticacontrole uit te voeren en om de interviews op consistente wijze te transcriberen. De suggesties vanuit generatieve AI zijn vervolgens verder aangepast om bij mijn eigen toon en schrijfstijl aan te sluiten.

Inhoudsopgave deel 1

Voorwoord	1
Abstract	2
Begrippenlijst	3
Leeswijzer	4
Deel 1: onderzoek.....	1
1 Inleiding.....	1
1.1 Aanleiding	1
1.2 Probleemstelling.....	2
2 Theoretisch kader	5
2.1 Maatschappelijke relevantie	5
2.1.1 Het persoonlijke is politiek	7
2.2 Onderwijsrelevantie	9
2.2.1 Verankering RSV in eindtermen	10
2.2.2 Interlevensbeschouwelijke competenties en dialoog	12
2.2.3 Een intersectionele benadering.....	14
3 Onderzoeksopzet	15
3.1 Onderzoeksvragen.....	16
3.2 Afbakening	17
4 Vooronderzoek lessenreeks	19
4.1 Beschikbare bronnen	19
4.2 Aangewezen thema's.....	22
4.3 Aangewezen werkvormen	24
5 Methodologie.....	25
5.1 Onderzoeksactiviteiten	25
5.2 Inclusie- en exclusiecriteria.....	29
5.3 Data-analyse	30
5.4 Validiteit en betrouwbaarheid	31
6 Analyse	33
6.1 Interviews	33
6.2 Ontwerpen van de lessenreeks	39
6.3 Beoordelingsformulieren.....	40
6.4 Revisie lessenreeks.....	45
7 Resultaten	46
7.1 Deelvraag 1	46
7.2 Deelvraag 2	47

7.3	Deelvraag 3	48
7.4	Deelvraag 4	50
8	Onderzoeksbependingen	51
9	Conclusie en discussie	53
10	Bibliografie.....	62
11	Bijlagen	67
11.1	Geïnformeerde toestemmingsformulieren.....	67
11.2	Vragenlijst diepte-interviews	75
11.3	Getranscribeerde interviews	11
11.4	Ingevulde beoordelingsformulieren	54

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterthesis getiteld: “Verbonden in verscheidenheid: een queeste naar intiem burgerschap”.

Ik kwam tijdens mijn vooropleiding als leerkracht geschiedenis en niet-confessionele zedenleer reeds in aanraking met tal van subthema’s binnen de vakdidactiek moraalwetenschappen en met onderwijs tout court. Meer specifiek proefde ik het belang van dialogeren met en vanuit verschillende levensbeschouwingen. Dit natuurlijk in het verlengde van de samenleving als smeltkroes van visies. Mijn positieve ervaring met interlevensbeschouwelijke dialoog en de vernieuwingen in het onderwijs met betrekking tot burgerschapscompetenties plantten een zaadje. Ook intiem burgerschap valt hier natuurlijk onder, waardoor ik besliste mijn thesis toe te spitsen op de combinatie van levensbeschouwing en relationele en seksuele vorming. Op deze manier kwam een maatschappelijk relevant onderzoek tot stand waarin ik ook mijn eigen interesses kwijt kon. Ik ben er dan ook van overtuigd dat onderwijs een positieve bijdrage kan leveren aan hoe de maatschappij vanuit verschillende perspectieven omgaat met het onderwerp, zowel de problematische aspecten als de uiterst positieve. Jongeren bepalen tenslotte hoe de wereld van morgen er zal uitzien, en hoe waardevol is het dan als leerkrachten zowel begeleiders als getuigen mogen zijn van dit proces. Met de gecreëerde lessenreeks hoop ik dan ook kwalitatieve handvaten aan te reiken om dit proces te bewerkstelligen.

Bij deze wil ik mijn promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis graag bedanken voor de ondersteuning en vrijheid die ik kreeg tijdens het schrijfproces. Daarnaast wil ik ook de betrokken leerkrachten bedanken die hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Hun input heeft gezorgd voor een praktische vertaling naar de klaspraktijk, waar hopelijk nog vele collega-leerkrachten én leerlingen de vruchten van kunnen plukken.

Tot slot wil ik mijn mama, Konnie Schreus, bedanken voor de onvoorwaardelijke morele én intellectuele steun tijdens mijn onderzoeksproces.

Nel Vandenbroeck

Brussel, juni 2024

Abstract

Dit onderzoek richt zich op het ontwikkelen van een lessenreeks relationele en seksuele vorming (RSV) voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk van de 3de graad secundair onderwijs. Ondanks de populariteit van seksuele en relationele onderwerpen in de media, onderzoek en bij middenveldorganisaties, blijkt er een nijpend tekort aan kwalitatief lesmateriaal vanuit een expliciet interlevensbeschouwelijk perspectief. Om intiem burgerschap te cultiveren, is lesmateriaal nodig dat de juiste kennis, vaardigheden en attitudes aanleert. Ook leerlingen zelf zijn vragende partij voor seksuele voorlichting die een holistische en positieve kijk op seksualiteit biedt. Tijdens de lessen levensbeschouwing wordt een onderwerp vanuit een specifiek perspectief behandeld, met ruimte voor culturele en zingevende aspecten. Deze integratie sluit aan bij het leerplan ILD en bredere onderwijsdoelen zoals digitale-, sociaal-relacionele en burgerschapscompetenties. De hoofdvraag van dit onderzoek richt zich op de criteria waaraan een lessenreeks relationele en seksuele vorming moet voldoen om waardevol te zijn voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk. De deelvragen onderzoeken de relevantie van deze integratie, de omvang en kwaliteit van het bestaande materiaal, de geschikte leerinhouden en werkvormen, en de ervaringen van leerkrachten met deze lessen. Met behulp van een uitgebreide literatuurstudie, zeven diepte-interviews en uitgebreide beoordelingsformulieren na afloop van de lessenreeks, zijn antwoorden op deze vragen geformuleerd. De ontwikkelde lessenreeks integreert interactieve en activerende werkvormen die aanzetten tot dialoog en reflectie. Het hoofdthema werd besloten op relaties (in brede zin), emoties en intimiteit met focus interlevensbeschouwelijke gelijkenissen en verschillen. Deze masterthesis draagt bij aan een inclusieve en intersectionele benadering van relationele en seksuele vorming in het onderwijs, door het aanreiken van op maat gemaakte handvaten voor leerkrachten levensbeschouwing.

Kernwoorden: relationele en seksuele vorming, RSV, interlevensbeschouwelijke dialoog, ILD, onderwijs, burgerschap, intimiteit, relaties, seksualiteit, levensbeschouwing

Begrippenlijst

Relationele en seksuele vorming (RSV) betreft het begeleiden en ondersteunen van de relationele en seksuele ontwikkeling, het ontwikkelen van maatschappelijk valide attitudes, waarden en normen en het vermijden van risico's. Het valt dus niet te verwarren met seksuele voorlichting, wat veel beperkter is.

Levensbeschouwing (LVB) is een visie op het leven. De levensbeschouwingen die in het officieel onderwijs gegeven worden zijn de volgende: Israëlitische godsdienst, orthodoxe godsdienst, anglicaanse godsdienst, protestants-evangelische godsdienst, rooms-katholieke godsdienst, islamitische godsdienst en niet-confessionele zedenleer. In het kader van dit onderzoek beperk ik me voornamelijk tot de vier laatstgenoemde levensbeschouwingen, gezien zij het meest voorkomen.

Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC) zijn de competenties omschreven door de Commissie Levensbeschouwelijke vakken in 2012. Ze zijn in een tabel gegoten en tonen waaraan alle levensbeschouwelijke vakken - individueel en samen - werken om de wederzijdse kennismaking en dialoog te bevorderen.

Interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD) is een werkvorm of doel, het resultaat van het inzetten van de interlevensbeschouwelijke competenties, waarbij leerlingen van verschillende levensbeschouwingen in dialoog gaan met elkaar. Het houdt echter ook verband met het eenuursvak ILD binnen het GO!; het onderscheid wordt echter steeds duidelijk afgebakend doorheen dit werkstuk.

Leeswijzer

Deze masterthesis is opgedeeld in twee verschillende delen. Deel 1 omvat het eigenlijke onderzoek en deel 2 omvat de uitgewerkte lessenreeks. Hieronder volgt een beknopte beschrijving van beide delen, als structureel geraamte van dit werk.

Deel 1

In de inleiding wordt het praktijkonderzoek omschreven. Hier wordt de aanleiding tot het onderzoek, het onderzoeksprobleem en de opgestelde onderzoeksvragen weergegeven. Vervolgens wordt in het theoretisch kader relevante literatuur besproken, en de maatschappelijke- en onderwijsrelevantie aangestipt. In het onderdeel ‘methodologie’ geef ik weer op welke manier ik antwoorden op mijn onderzoeksvragen heb verzameld. Hier komen de verschillende onderzoeksactiviteiten aan bod; vervolgens worden deze geanalyseerd. Een antwoord op de verschillende onderzoeksvragen wordt gegeven in het hoofdstuk ‘resultaten’. Tot slot wordt er een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag met enkele aanbevelingen ter verbetering van dit onderzoek en ook suggesties voor vervolgonderzoek. Deel 1 van het onderzoek wordt afgesloten met een literatuurlijst en de bijlagen.

Deel 2

Deel twee bestaat uit de ontwikkelde lessenreeks. Deze is gebruiksklaar en op maat gemaakt voor leerkrachten levensbeschouwing die een interlevensbeschouwelijk project aanvatten met als hoofdonderwerp relationele en seksuele vorming. De leerlingendoelgroep is de 3de graad secundair onderwijs voor alle mogelijke finaliteiten binnen het regulier onderwijs, met name de doorstroom-, dubbele finaliteit en arbeidsmarktgerichte finaliteit. Concreet bestaat de lessenreeks uit een leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en een aantal bijlagen.

Deel 1: onderzoek

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Onze huidige samenleving wordt vaak omschreven als revolutionair en taboedoorbrekend op het vlak van seksualiteit. Vandaag genieten we bijvoorbeeld van een behoorlijk grote openheid en vrijheid als het over seksualiteit gaat. In theorie bestaat er dan ook gendergelijkwaardigheid, en ook andere rechten dan de heteronorm worden gewaarborgd in onze grondwet.

Deze maatschappelijke voedingsbodem zorgt voor veel ruimte en vrijheid om relaties aan te gaan en vorm te geven. Hoewel de praktijk soms nog achterloopt op de feiten, wordt seksualiteit meer en meer vanuit een positieve connotatie benaderd. Seks wordt in grote mate erkend als een belangrijk element binnen het bewustzijnsproces van ieder individu, waaronder zeker ook jongeren. Zo groeide seks uit tot een vorm van zelfactualisatie waarvan de maatschappij verwacht dat het geheel ook wordt besproken op het maatschappelijke toneel. (TROMMELMANS & GORIS, 2006)

Anderzijds kan de onuitputtelijke toestroom aan informatie over seks en gerelateerde onderwerpen overweldigend zijn, waardoor de zoektocht naar juiste antwoorden complexer is dan ooit. Door de vele ontwikkelingen binnen het vakgebied worden sommige risico's geminimaliseerd, maar er komen er ook weer andere bij. Zo speelt een deel van het seksuele leven zich nu online af, wat gepaard gaat met het beschermen van de privacy en identiteit op sociale media. Daarnaast is het aanbod aan seksueel getinte - vaak genderstereotiepe - beelden in de media en de mogelijke gevolgen hiervan op het denken en handelen van jongeren een bron van maatschappelijke onrust geworden.

Seksualiteit, intimiteit, relaties en andere bijhorende onderwerpen zijn zowel een universeel gegeven als een persoonlijke aangelegenheid waar soms geen peil op te trekken valt. Ondanks deze – al dan niet valse - dichotomie betreft het een activiteit waar gepaste attituden, vaardigheden en kennis bijhoren, niet in het minst wanneer er andere personen bij betrokken zijn. De voedingsbodem bij uitstek om jongeren hier bewust van te maken ligt ongetwijfeld binnen het onderwijslandschap.

1.2 Probleemstelling

Relationele en seksuele vorming kan zowel op een formele als een informele manier gegeven worden. De informele vorming wordt meestal opgenomen door ouders, familie en vrienden. Jongeren zullen vaak ook eerst bij hun vrienden en klasgenoten hun licht opsteken, terwijl de interactie met ouders minder wordt opgezocht naarmate de adolescentie vordert. Daarnaast gebruiken jongeren vooral het internet als informatiebron. De school wordt slechts geraadpleegd als informatiebron wanneer het gaat over technische informatie rondom hygiëne, voortplanting en voorbehoedsmiddelen. (WHO EUROPESE AFDELING, 2010) Nederlands onderzoek door Rutgers en Soa Aids Nederland in samenwerking met de publieke gezondheidszorg, toont aan dat slechts één op vijf jongeren informatie wenst over soa's en anticonceptie. Jongens willen vooral meer informatie over hoe ze seksueel contact leuker kunnen maken, hoe ze moeten flirten en hoe relaties in hun werk gaan. Ook meisjes willen graag weten hoe ze seks aangenamer kunnen maken. Daarnaast wensen ze ook informatie over zwangerschap, relaties en kinderen krijgen. (RUTGERS, 2022a; BUYSSE ET AL., 2014) Jongeren beoordelen de informatie die ze op school kregen over seksualiteit als matig (met een gemiddelde score van 5.6), met als belangrijkste reden dat er te weinig lessen georganiseerd worden en dat ze niet de informatie kregen die ze wilden. (RUTGERS, 2023) Deze vraag hield ook de Vlaamse Scholierenkoepel bezig, waarop zij in 2022 een workshop lanceerde waarin jongeren hun mening kwijt konden over het aanbod aan RSV op school. De jongeren gaven aan dat de lessen zich meestal beperken tot de technische kant en dat er een overlapping is tussen de vakken in plaats van integratie. Jongeren vinden dat vooral de negatieve kant (soa, zwangerschap) van seks belicht wordt en dat er te weinig aandacht is voor de positieve kant en de betrokken gevoelens. (VSK, 2022). In datzelfde onderzoek door Rutgers in Nederland worden enkele doelgroepen besproken die speciale aandacht nodig hebben op het vlak van seksuele en relationele vorming. Hier worden onder andere jongeren met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, christelijke en islamitische achtergrond besproken. Alsook laagopgeleide jongeren en homoseksuele, biseksuele en lesbische jongeren. Deze groepen ervaren kwetsbaarheden door bijvoorbeeld een conservatieve thuisomgeving, een gebrek aan informatie of een algemene negatieve blik ten aanzien van seksualiteit en genot. (RUTGERS, 2022a)

Zoals in de aanleiding reeds aangegeven, ontstaan er steeds nieuwe morele paniekaanvallen als het aankomt op seksuele kwesties in combinatie met kinderen en jongeren, zeker tegen de achtergrond van digitale en technologische vernieuwingen. Zo is er sprake van een erg laagdrempelige toegang tot pornografie. Verder hebben critici het ook over onze seksuele consumptiecultuur of waarschuwen ze voor de seksualisering van de samenleving. Hoewel dit debat veelal genuanceerd moet worden, stellen Peeters en Degryse (2011) dat seksueel expliciete beelden en boodschappen wel degelijk een negatief effect kunnen hebben op jongeren wanneer deze niet voldoende gekaderd worden. Dit omdat jongeren nog geen volledig ontwikkeld zelf- en lichaamsbeeld hebben en geseksualiseerde boodschappen hier geen positieve bijdrage leveren.

We hebben als maatschappij weinig zicht op de informele manier waarop jongeren in aanraking komen met (denkbeelden over) seks. Hieruit ontstaat het belang van een georganiseerde formele vorm van relationele en seksuele vorming in het onderwijs. Het is een gegeven dat jongeren zich meer dan ooit wenden tot het internet – niet in het minst met hun vragen over seksualiteit. Het hier constructief mee leren omgaan biedt heel wat mogelijkheden. (ESCOBAR-CHAVES ET AL., 2005) Jongeren moeten inzien hoe manipulatief media kunnen werken. Het is zaak ze een kritische reflex aan te leren waarbij ze de aangeboden informatie eerst kritisch onder de loep nemen vooraleer ze te internaliseren. Het aanleren van deze kritische competenties, alsook aanverwante vaardigheden en attitudes, moet een gedeelde taak zijn doorheen het socialisatieproces van kinderen en jongeren. De school is daarvoor in theorie uiterst geschikt en zou hier ook een voortrekkersrol kunnen spelen. We dienen echter rekening te houden met het onderscheid tussen de school als locatie en de school als organisatie. Niet iedere leerkracht beschikt zomaar over de juiste vaardigheden voor het geven van relationele en seksuele vorming, zeker in het geval van een moeilijk te bereiken doelgroep. (CLERKX ET AL., 2010, p.67) Dit zien we ook in de praktijk: ondanks de implementatie van eindtermen die gelinkt worden aan lessen over seksuele en relationele vorming, blijft transparantie een heikel punt. Lessen RSV worden vaak ingericht naar eigen prioriteit en interesse van de desbetreffende leerkracht. Indien er geen vorming of kennisoverdracht over dit onderwerp plaatsvindt, kan onwetendheid bij jongeren leiden tot onzekerheid en schaamte, met gevolgen voor hun fysieke en mentale gezondheid. (UNESCO VLAANDEREN, z.d.) Een tweede valkuil bij relationele en seksuele vormingen zijn de inhoud en het narratief, die zelfs kunnen bijdragen aan de reproductie van sociale ongelijkheden.

Door niet-normatieve seksuele ervaringen te negeren of ze geen belang toe te kennen, wordt een geprojecteerd beeld opgedrongen dat bestaat uit een heteronormatief verhaal waarin één type relatie en een zeer specifieke seksualiteitsbeleving binnen een middenklasse-context worden geschetst. Jongeren die zichzelf hier niet in herkennen, bijvoorbeeld door hun geaardheid, socio-economische achtergrond, of omdat ze behoren tot een etnische minderheid, blijven onzichtbaar met hun problemen en vragen voor de seksuele voorlichter. (RÉDAI, 2019, p.87-88) Het is dus belangrijk tijdens deze lessen niet terug te vallen op starre, moraliserende principes en rekening te houden met de diversiteit aan seksuele verwachtingen en ervaringen zodat alle deelnemers baat hebben bij deze vormingen, afgestemd op hun eigen noden, achtergrond en ontwikkelingsfase.

De voorgaande opgesomde kwetsbare groepen komen allemaal samen bij levensbeschouwelijke vakken, wat niet noodzakelijk het geval is bij andere schoolvakken. Het voeren van een gesprek over relaties en seksualiteit in multicultureel samengestelde klassen vergt een aantal specifieke competenties en vaardigheden van de leerlingen én leerkrachten. De nood aan ondersteuning voor het bevorderen van de communicatie over deze thema's is hoog. De leerkrachten levensbeschouwing die het onderwerp vandaag nog mijden omwille van onvoldoende kennis, middelen of gebrek aan visie wat betreft de aanpak, kunnen met handvaten in de vorm van kwalitatief lesmateriaal wellicht over de drempel worden getrokken om leerlingen te voorzien van constructieve bagage voor het aangaan van gezonde interpersoonlijke relaties. Tijdens de lessen levensbeschouwing wordt een onderwerp ontleed vanuit een specifiek perspectief, rekening houdend met culturele en zingevende aspecten, wat de speciale positie van (leerkrachten) levensbeschouwing binnen deze masterscriptie illustreert.

2 Theoretisch kader

In wat volgt zal de literatuurstudie en de maatschappelijke- en onderwijsrelevantie samen besproken worden. Deze keuze werd gemaakt ter afbakening, ook omdat de relevantie sterk verweven is met de academische literatuur inzake dit onderwerp.

2.1 Maatschappelijke relevantie

Doorheen dit werkstuk zal ik beroep doen op de definities zoals opgesteld door het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid of Sensoa ter onderbouwing van het theoretisch raamwerk. Relationele en seksuele vorming wordt door Sensoa omschreven aan de hand van drie pijlers. Een eerste betreft de begeleiding en ondersteuning van de relationele en seksuele ontwikkeling van jongeren. De tweede legt de focus bij RSV op het ontwikkelen van maatschappelijke valide attitudes, waarden en normen. Een derde pijler tracht jongeren bewust te maken van risicogedrag en het vermijden daarvan. Deze pijlers liggen in lijn met de definitie van RSV zoals opgesteld door de Wereldgezondheidsorganisatie:

Seksuele en relationele vorming houdt in het leren over de **cognitieve, emotionele, sociale, interactieve en fysieke aspecten van seksualiteit**. Seksuele en relationele vorming begint in de vroege kinderjaren en zet zich voort gedurende de puberteit en volwassenheid. Voor kinderen en jonge mensen is het doel om steun en bescherming te bieden in hun seksuele ontwikkeling. Gaandeweg worden ze uitgerust met **kennis, vaardigheden en positieve waarden** die hen in staat stellen te **genieten** van hun eigen seksualiteit, **veilige en bevredigende relaties** aan te gaan en verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen en andermans seksuele gezondheid en welzijn. Het stelt hen in staat keuzes te maken die de kwaliteit van hun leven verhoogt en die bijdragen aan een barmhartige en **rechtvaardige maatschappij**. Ieder kind en ieder jong mens heeft het **recht** op toegang tot seksuele en relationele vorming die past bij zijn of haar leeftijd. (WHO EUROPESE AFDELING, 2010, p.27)

Zoals de definitie reeds onthult, is seksuele en relationele vorming onlosmakelijk verbonden met het beschermen van de universele seksuele rechten, als deel van de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties en de Verklaring voor de seksuele en reproductieve rechten van International Planned Parenthood Federation. (SENSOA, z.d.-a) Volgens deze laatste verklaring hebben jongeren recht op informatie en vorming rond dit onderwerp. Deze visie vertrekt vanuit een positieve blik op seksualiteit, wat resulteert in een breder kader dan enkel preventie van zwangerschappen of soa's, waarbij net ook de recreatieve, intieme en plezierige kant van seksualiteit wordt besproken. Seksuele en relationele vorming draagt bij tot de ondersteuning van jongeren in hun zoektocht naar gezonde relaties, wat geluk, welzijn en gezondheid bevordert. (PEETERS ET AL., 2011, p.6) Hier horen vaardigheden bij zoals constructief ruzie maken, grenzen aangeven, ruimte geven, rekening houden met gevoelens van anderen en dergelijke meer. Dit zijn situaties waar ieder individu eerder vroeg dan laat mee te maken krijgt. Door de jaren heen werd het belang van relationele en seksuele vorming meer en meer erkend en vervolgens ook zowel expliciet als impliciet verankerd in diverse leerplannen en eindtermen, mede door de significante voordelen verbonden aan goede voorlichting. (SENSOA, z.d.-c)

Zo wordt de drempel tot hulpverlening toegankelijker doordat soa's, abortus en seksueel grensoverschrijdend gedrag beter bespreekbaar zijn. Jongeren kunnen hun emoties beter reguleren en gaan gezondere relaties aan. Daarnaast wordt de eerste keer seks vaker uitgesteld, en hebben ze een beter zelf- en lichaamsbeeld. Tot slot leren jongeren hun eigen grenzen aangeven en zich in te leven in de grenzen van anderen. (GOLDFARB & LIEBERMAN, 2021) Dit is slechts een greep uit de vele positieve effecten van goede relationele en seksuele vorming, gebaseerd op grootschalig wetenschappelijk onderzoek. (SENSOA, z.d.-a) Zoals bij iedere vorm van preventie is het belangrijk om ook de positieve aspecten te behandelen. (ESCOBAR-CHAVES ET AL., 2005)

2.1.1 Het persoonlijke is politiek

Aansluitend bij de maatschappelijke relevantie zet ik graag nog wat bijkomende zaken in de verf. Zoals reeds meermaals aangestipt, is seksualiteit geen louter persoonlijke aangelegenheid. Hierbij werp ik graag het concept van ‘intiem burgerschap’ op. Dit begrip werd oorspronkelijk door Kenneth Plummer geïntroduceerd, naar aanleiding van de gelijkaardige term ‘sexual citizenship’ door David Evans. (PLUMMER, 2011) Nadien zijn hiermee veel andere sociologen en filosofen aan de slag gegaan, waardoor intiem burgerschap omschreven kan worden als de wisselwerking tussen de publieke en private ruimte, met focus op de juridische en morele achtergrond van seksuele rechten en plichten. Het concept beschouwt seksuele rechten vanuit een sociaal-wetenschappelijk perspectief. Hoewel de context waarover Plummer sprak ondertussen een beetje gedateerd is, is de wisselwerking en overlapping tussen privé en publiek vandaag meer dan ooit aanwezig. Zo wees Plummer reeds op de toenemende mate waarin onze seksuele en intieme keuzes onderwerp van publieke discussies zijn geworden. (CLAES, 2013) Nu wordt een kruistocht georganiseerd tegen (seksuele) taboes en schaamte binnen diverse segmenten van de samenleving. Het delen van intieme foto’s via het internet kan als concreet voorbeeld dienen van deze versmelting van sferen, waarbij een louter negatieve benadering met nadruk op de risico’s stilaan meer veld ruimt voor een wetenschappelijke benadering die sexting met wederzijdse toestemming als onderdeel van normaal gedrag beschouwt. (DÖRING, 2014) Er bestaat dan ook geen twijfel dat sociale media adolescenten de mogelijkheid bieden om kennis te vergaren en attitudes, normen en waarden te cultiveren op een positieve manier, mits de juiste omkadering die via vorming door verschillende actoren kan plaatsvinden. (KORKMAZER ET AL., 2022)

Anderzijds kan deze versmelting van sferen en de invloed van publieke instellingen ook omslaan in een politiek project met een specifieke agenda. De sociologe Sara Farris lanceerde het concept ‘femonationalisme’, dat verwijst naar de manier waarop feministische retoriek en waarden geïnstrumentaliseerd worden ter ondersteuning van een nationalistisch of xenofobisch discours. (FARRIS, 2017) Een concreet voorbeeld hiervan is de anti-genderpolitiek in Hongarije, geleid door de Fidesz-partij sinds 2010. Een uitgebreide analyse zou ons te ver doen afdwalen, vandaar een beknopte omschrijving van dergelijk discours. De Fidesz-partij misbruikt de versmelting van de private en publieke sfeer om onder andere via wetwijzigingen en onderwijshervormingen conservatieve en heteronormatieve waarden te handhaven en te versterken.

LGBTQIA+ personen worden gedemoniseerd en hun rechten worden ingeperkt. In 2021 werd er een 'anti-pedofiliewet' ingevoerd die een nefaste link tussen queer-personen en pedofilie bevestigde. Bovendien werd daarbij ook het 'afbeelden' of 'promoten' van homoseksualiteit en geslachtstransities, alsook het aanbieden van seksuele voorlichtingsprogramma's in onderwijs en media voor minderjarigen verboden. (RÉDAI, 2023) In Hongarije worden queer-personen als bedreiging beschouwd waartegen kinderen van bovenaf beschermd moeten worden, om zo via kinderen de grip op alle burgers te versterken. Ook dichterbij huis zien we dergelijke discoursen in meer en mindere mate. In België is femonationalisme zichtbaar in de manier waarop bijvoorbeeld Vlaams Belang de anti-immigratie agenda poogt te bevorderen. Als de partij pleit voor vrouwenrechten, is dit voornamelijk wanneer ze seksisme binnen de islam kan aankaarten. Deze selectieve benadering van vrouwenrechten is als dusdanig gericht op het bestempelen van specifieke groepen als 'bedreigend', waarmee het proces van 'othering' in de hand gewerkt wordt. (FARRIS, 2017)

Met deze korte analyse wil ik het belang van intiem burgerschap en lessen relationele en seksuele vorming kaderen binnen een bredere politieke context. Het is duidelijk dat burgerschap meer is dan een juridische of technische aangelegenheid; het gaat ook over erkenning en respect krijgen binnen een gemeenschap. Het draait om 'belonging'- erbij horen. In een verhaal over inclusie houdt intiem burgerschap dus zeker ook een ethische agenda in. Binnen de reikwijdte van burgerschap worden de demarcaties bepaald van wat wel en niet kan, maar ook van wat hoort en behoort, en dus ook van wie erbij hoort en vooral wie niet. (CLAES, 2013) Burgerschap, en dus ook seksueel of intiem burgerschap, fungeert als een normatieve en evaluatieve maatstaf en wapent jongeren om voor zichzelf en anderen op te komen wanneer ondemocratische, onethische of discriminerende alarmbellen afgaan.

Alle actoren binnen het sociale netwerk van opgroeiende kinderen en jongeren zijn als dusdanig partners in dit proces, waaronder ook de overheid. De WHO hamert er dan ook op dat onderwijsbeleid het aanleren van kritische competenties en vaardigheden moet stimuleren. Dit stelt kinderen en jongeren in staat constructief om te gaan met uitdagingen op het gebied van autonomie en instemming bij onderhandelingen met partners. (WHO EUROPESE AFDELING, 2010, p.26) Deze gedeelde verantwoordelijkheid wordt dan ook best opgenomen in de schoolloopbaan van leerlingen.

2.2 Onderwijsrelevantie

De schoolgang heeft een belangrijke plaats tijdens de adolescentie. De school heeft veel invloed op de emotionele, cognitieve en morele ontwikkeling van jongeren. (CLERKX ET AL., 2010, p.49) Op school kennen we eerst en vooral de formele vorm van relationele en seksuele vorming. Dit kan door middel van geplande lesmomenten of projecten. Maar een groot deel van de vorming gebeurt zoals reeds gesteld ook informeel, in de dagelijkse omgang. Denk bijvoorbeeld aan de manier waarop er al dan niet gereageerd wordt op bepaalde seksistische opmerkingen, of er op dat moment ruimte is voor vragen en of hier dan ook een oprecht antwoord op volgt.

In de volgende paragrafen ligt de focus op de formele bekrachtiging van seksuele en relationele vorming in de leerplannen en eindtermen van de 3de graad secundair onderwijs. Tot voor kort stonden de eindtermen op wankel juridische bodem door de vernietiging ervan door het Grondwettelijk Hof in 2022. Een groot verschil met de ondertussen goedgekeurde eindtermen die sinds september 2023 en 2024 van kracht zijn, is dat de specifieke eindterm inzake relationele en seksuele diversiteit verdwenen is, een verandering die Sensoa en de Vlaamse Scholierenkoepel overigens met lede ogen aanzien doordat dergelijke lessen nu meer onderhevig zijn aan de willekeur van scholen. (MAGITS, 2024) Anderzijds zijn er tal van andere eindtermen die als kapstok kunnen dienen ter ondersteuning van lessen gelinkt aan relationele en seksuele competenties. Leerkrachten dienen dus zelf de associatie te maken op basis van wat voor de leerlingen relevant is. (ONDERWIJSDOELLEN, 2023)

2.2.1 Verankering RSV in eindtermen

De onderstaande eindtermen die gerelateerd kunnen worden aan lessen rond relationele en seksuele vorming zijn dezelfde voor alle finaliteiten gezien ze deel uitmaken van de basisvorming, ongeacht de studierichting. Voor alle eindtermen in functie van relationele en seksuele vorming geldt dat ze best regelmatig terugkeren. Doorheen hun ontwikkeling hebben jongeren steeds nieuwe en andere vragen rond dit thema. (SENSOA, z.d.-b)

Naast de eindtermen uit de basisvorming zijn er uiteraard per finaliteit ook specifieke eindtermen die gelinkt kunnen worden. Binnen sleutelcompetentie 6 ‘wiskunde, natuurwetenschappen, technologie en STEM’ is er bijvoorbeeld aandacht voor de biologische kant van voortplanting en hormonale huishouding. We plaatsen deze technische benadering in deze scriptie echter naar de marge, om meer plaats te maken voor de relationele component. De volgende sleutelcompetenties kunnen hiervoor dienen.

Sleutelcompetentie 5: sociaal-relationale competenties

Zo is er sleutelcompetentie 5 ‘sociaal-relationale competenties’, met inbegrip van minimumdoel 5.01 ‘De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie, rekening houdend met elkaars grenzen’. Het uitgangspunt van deze sleutelcompetentie is het opbouwen, onderhouden en versterken van interpersoonlijke relaties aan de hand van groepsactiviteiten en respectvol gedrag bij interacties met anderen. Ook wordt het tonen van respect voor relationele en seksuele integriteit onderstreept, evenals rekening houden met de fysieke en mentale grenzen van anderen. Deze eindterm kan gebruikt worden voor lessen over thema’s als grenzen en weerbaarheid, communicatie binnen een relatie, online sociale vaardigheden, schoonheidsidealen en genderkwesties.

Sleutelcompetentie 4: digitale competenties

Daarnaast kunnen we ook een integratie realiseren met een minimumdoel uit sleutelcompetentie 4 ‘digitale competentie’. Eindterm 4.02 stelt: De leerlingen respecteren ethische, sociale en legale regels bij het gebruiken van digitale technologie.

Deze eindterm zou gekoppeld kunnen worden aan onderwerpen zoals porno(fictie), seksualisering, sexting, privacy en online sociale vaardigheden en weerbaarheid.

Sleutelcompetentie 7: burgerschap

Sleutelcompetentie 7 inzake burgerschap biedt heel wat kansen om bruggen te slaan met RSV. Seksualiteit is immers ook een deel van burgerschap; ik verwijs hierbij graag opnieuw naar het begrip intiem burgerschap. Enkele relevante minimumdoelen binnen deze sleutelcompetentie zijn de volgende:

7.02 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit

7.03 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven

7.04 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's

Deze eindtermen lenen zich onder andere voor lessen over genderidentiteit en geaardheid, schoonheidsidealen, grenzen en weerbaarheid, relaties en genderrollen.

De link tussen levensbeschouwing en burgerschap werd overigens vastgelegd in een apart leerplan.

2.2.2 Interlevensbeschouwelijke competenties en dialoog

De erkende levensbeschouwelijke vakken hebben hun eigen aparte inspectie, evenals een overkoepelende commissie bestaande uit afgevaardigde inspecteurs-adviseurs van de verschillende levensbeschouwingen. (COMMISSIE LEVENSBESCHOUWELIJKE VAKKEN, Z.D.) De commissie onderstreept het belang van de ontwikkeling van een eigen levensbeschouwelijke identiteit om interlevensbeschouwelijke dialoog mogelijk te maken. Anderzijds stelt de commissie dat een levensbeschouwelijke identiteit zich ook ontwikkelt door expliciet contact met andere levensbeschouwelijke perspectieven. Eerst verdiepen de leerlingen zich dus in de eigen interne diversiteit. Vervolgens wordt de confrontatie met een andere levensbeschouwing opgezocht, waarbij er naar de gemeenschappelijke zaken wordt gekeken en hoe deze versterkt kunnen worden, evenals de onderlinge verschillen en hoe we hier constructief kunnen mee omspringen. Om uiteindelijk over te gaan naar het collectieve niveau waar vooroordelen en stereotypen worden doorprikt en verschillen positief worden benaderd.

Het Vlaamse regeerakkoord van 1 oktober 2019 geeft het gemeenschapsonderwijs de mogelijkheid om in de derde graad van het secundair onderwijs één van de twee uur levensbeschouwing per week in te vullen door ‘interlevensbeschouwelijke dialoog’, waarbinnen eveneens burgerschapseindtermen kunnen worden gerealiseerd. (POLLEFEYT, 2019). Deze koppeling tussen levensbeschouwelijke vakken en burgerschapscompetenties toont aan dat levensbeschouwelijke vakken heel wat tools in huis hebben om leerlingen te vormen tot wereldburgers, wat niet in het minst van tel is in combinatie met intiem burgerschap. Een interlevensbeschouwelijk project rond relationele en seksuele vorming behoort hierbij tot de mogelijkheden.

Didier Pollefeyt, Gewoon Hoogleraar aan de Katholieke Universiteit van Leuven binnen de faculteit religiewetenschappen, stelde een suggestie tot methode op voor het verloop van interlevensbeschouwelijke dialoog in de klas. Deze didactische methode valt uiteen in twee principes: ‘gastvrijheid’ en ‘oversteken en weer thuiskomen’. Het principe van de gastvrijheid houdt in dat een levensbeschouwing bij de ontvangende levensbeschouwingen op bezoek gaat, als het ware als een ‘gast’. Dit bezoek wordt gekenmerkt door openheid, nieuwsgierigheid en respect. Levensbeschouwelijke vakken zijn al lang niet meer de gesloten bastions van het eigen gelijk; het gaat om het benoemen van de rijkdom van het verschil, om hier vervolgens constructief mee aan de slag te gaan.

Het tweede principe betreft 'oversteken en weer thuiskomen'. Men maakt als het ware de oversteek van de eigen identiteit om even in de levensbeschouwelijke ruimte van de ander te vertoeven. Vervolgens keren de leerlingen weer terug naar hun 'eigen' levensbeschouwing, na een informatieve en eventueel zelfs verrijkende ervaring. (POLLEFEYT, 2019).

Echte dialoog komt tot stand door zowel overeenstemming als verschil, en heeft dus geen baat bij een oppervlakkig compromis. Reflectie zorgt ervoor dat de leerlingen nadenken over de indrukken die ze hebben opgedaan, waarbij eventuele vooronderstellingen genuanceerd of herzien kunnen worden. Tijdens dergelijke dialogen zullen de leerlingen ontdekken dat niet alles te harmoniseren valt, dat meningen of standpunten kunnen botsen zonder een kant-en-klare oplossing in het vooruitzicht. Net op dergelijke momenten ontstaat een optimale voedingsbodem voor burgerschapscompetenties. Leerlingen leren met elkaar communiceren, veelal over gevoelige, moeilijke of controversiële onderwerpen. Ze leren zich navigeren door de samenleving met hun rechten en plichten als vangnet. Tot slot leren leerlingen omgaan met diepe gevoelens van herkenning, onwennigheid, frustratie en zelfs vervreemding. (POLLEFEYT, 2019). Deze affectieve component sluit opnieuw naadloos aan bij seksuele en relationele vorming, evenals bij burgerschapscompetenties. Om deze link te formaliseren, werd in 2021 een specifiek leerplan (2021/10) gepubliceerd voor het eenuursvak ILD met expliciete koppelingen naar burgerschapscompetenties en interlevensbeschouwelijke competenties. Relationele en seksuele vorming en gerelateerde onderwerpen worden hier ook meermaals als concrete lesinvulling aanbevolen. De leerplancommissie stelt dat ILD een breder domein beslaat dan burgerschap, gezien het ook zingevingcomponenten omvat. (COMMISSIE LEVENSBESCHOUWELIJKE VAKKEN, 2021) Bij deze wordt het belang van een levensbeschouwelijke component binnen de thematiek van deze masterthesis gevrijwaard.

2.2.3 Een intersectionele benadering

Ter aanvulling van de onderwijsrelevantie besteed ik in deze paragraaf extra aandacht aan de doelgroep die aan de basis ligt van onderwijs: de leerlingen zelf. Zoals reeds gesteld zijn er specifieke leerlingen die extra moeilijkheden ervaren als het gaat om seksualiteit. Het betreft dan onder andere leerlingen met een andere culturele en/of etnische achtergrond. Zij worden als het ware heen en weer geslingerd tussen de autochtone cultuur en hun thuisomgeving. Hierdoor ervaren zij extra barrières om zich te positioneren op vlak van relaties en seksualiteit. Nederlandse onderzoek door Marianne Cense heeft in kaart gebracht hoe jongeren navigeren tussen persoonlijke verwachtingen en ervaringen, en hun sociale relaties en bijhorende normatieve kaders. Deze ‘strategische onderhandeling’ verloopt moeilijker voor jongeren die afwijken van wat cultureel gangbaar is. Zij ervaren deze onderhandeling als een koorddans tussen persoonlijke autonomie en loyaliteit aan de culturele gemeenschap. (CENSE, 2014)

Anderzijds kunnen we de invloed van de culturele achtergrond op de seksuele beleving van jongeren ook deels nuanceren. Zo stellen Clerkx et al. (2010, p.68) dat sociaaleconomische en maatschappelijke factoren (zoals de woonsituatie en het opleidingsniveau) een even sterke of zelfs sterkere rol spelen. Zo is de culturele achtergrond niet de enige of grootste determinant van seksueel gedrag. Een interessante toevoeging door Korkmazer et al. (2022, p.4) is dat seksueel en relationeel contact steeds hand in hand gaat met een bepaalde vorm van onderhandelen. Hierbij kan gedacht worden aan gesprekken over welke intieme informatie of handelingen wel of niet gedeeld of uitgevoerd worden. De manier waarop deze onderhandelingen gevoerd worden, hebben te maken met verschillende identiteitsassen zoals afkomst, gender, levensbeschouwing, leeftijd en sociale klasse. Vandaar het belang van een intersectionele benadering, in lijn met het vermijden van de eerder vermelde reproductie van sociale ongelijkheden. Voor jongeren is het cruciaal te begrijpen dat hun overtuigingen, waarden en normen op vlak van relaties en seksualiteit grotendeels gevormd zijn door de context waarin ze zijn opgegroeid. Interlevensbeschouwelijke dialoog kan bijdragen tot het begrijpen en respecteren van deze verschillen en - belangrijker - welke zaken gemeenschappelijk zijn. Het betreft inzicht krijgen in de referentiekaders van waaruit eenieder communiceert. Deze vorm van communiceren vergt een bepaalde openheid voor een ander perspectief, een vaardigheid die aan te leren is. De dialoog die hierdoor ontstaat, dient plaats te vinden binnen een emancipatorische visie op gender, relaties en seksuele oriëntatie. Hoewel omgaan met verscheidenheid een vaardigheid is die we meermaals in leerplannen tegenkomen, bestaat er paradoxaal genoeg weinig concreet lesmateriaal om dit te cultiveren.

3   Onderzoeksopzet

Deze masterscriptie tracht in eerste instantie een brug te slaan tussen relationele en seksuele vorming en interlevensbeschouwelijke dialoog. Het behandelen van relationele en seksuele onderwerpen vanuit een expliciet levensbeschouwelijk gekleurd kader kan significant bijdragen tot een positieve benadering van de seksuele sfeer bij jongeren.

Na afloop van dit onderzoek kan deze masterthesis een bijdrage leveren aan het beschikbare lesmateriaal gerelateerd aan tal van eindtermen en is ze dus multidisciplinair inzetbaar, met speciale aandacht voor interlevensbeschouwelijke lessen. De connectie met burgerschapscompetenties blijft gewaarborgd gezien seksuele en relationele informatie verankerd zit in de mensen- en kinderrechten en als dusdanig altijd relevantie behoudt. Ik hoop een waardevolle bijdrage te creëren voor de klaspraktijk, waar zowel leerkrachten als leerlingen de vruchten van plukken.

3.1 Onderzoeksvragen

Om het onderzoek zo gestructureerd mogelijk te laten verlopen werden volgende onderzoeksvragen opgesteld:

Hoofdvraag: Aan welke zaken moet een lessenreeks relationele en seksuele vorming voldoen om een waardevolle bijdrage te bieden voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de 3de graad secundair onderwijs?

Onderzoeksdeelvraag 1: In welke mate hoort relationele en seksuele vorming thuis in de lessen interlevensbeschouwelijke dialoog 3de graad secundair onderwijs?

Onderzoeksdeelvraag 2: Wat is de omvang en kwaliteit van het reeds bestaande aanbod lesmateriaal relationele en seksuele vorming voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk met doelgroep 3de graad secundair onderwijs?

Onderzoeksdeelvraag 3: In welke mate moeten lessen relationele en seksuele vorming binnen de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk gericht zijn op het overbrengen van kennis, attitudes en vaardigheden? Welke thema's en werkvormen lenen zich dan best voor deze gekozen overdracht binnen de 3de graad secundair onderwijs?

Onderzoeksdeelvraag 4: Hoe ervaren betrokken leerkrachten de lessen relationele en seksuele vorming binnen de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk met doelgroep 3de graad secundair onderwijs?

3.2 Afbakening

Om de omvang en de richting van dit onderzoek duidelijk af te bakenen, verantwoord ik enkele keuzes die invloed hebben op het onderzoek.

Na het overlopen van de onderzoeksvragen wordt duidelijk dat de focus beperkt is tot de ervaringen van betrokken leerkrachten levensbeschouwing. Er wordt als dusdanig geen onderzoek gedaan naar de noden, vragen of verwachtingen van leerlingen. Hoewel dit een erg interessante onderzoekspiste kan zijn, heb ik besloten om dit perspectief niet expliciet op te nemen in dit onderzoek. De reden hiervoor is dat onderzoek over of met minderjarigen zeer complex is. Minderjarigen (-18 jaar) hebben recht op specifieke bescherming tijdens een onderzoek. Zo waarborgt de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), ook wel de Europese privacywet, dat indien persoonsgegevens van minderjarigen verzameld en verwerkt worden, de onderzoeker daarvoor de toestemming moet vragen aan de persoon die de ouderlijke verantwoordelijkheid van de minderjarige draagt. (ALGEMENE VERORDENING GEGEVENSBECHERMING, 2022). Het aanvragen en verkrijgen van deze toestemming van zowel ouders als leerlingen, zou naast een langdurig traject ook voor extra moeilijkheden zorgen. Denk hierbij aan een extra plan om weigerende ouders of leerlingen op te vangen, of wanneer een hele klas collectief geen toestemming geeft. Gezien seksuele en relationele thema's voldoende aanknopingspunten met de eindtermen delen, hebben de lessen een stabiele grond om gegeven te worden. Toestemming moeten vragen aan ouders of leerlingen om de ervaringen van leerlingen op te nemen in het onderzoek zou dit aan het wankelen kunnen brengen zonder significante meerwaarde voor de lessenreeks die ik ontwikkelde. Via literatuuronderzoek en de ervaringen van de leerkrachten blijven de ervaringen van leerlingen alsnog inzetbaar, weliswaar op impliciete wijze.

Wat betreft de leerkrachten levensbeschouwingen en bijhorende uitspraken die ik hierover binnen dit onderzoek doe, beperk ik me tot leerkrachten rooms-katholieke godsdienst, protestants-evangelische godsdienst, islamitische godsdienst en niet-confessionele zedenleer. Het officieel onderwijs (gemeenschapsonderwijs, stedelijke, gemeentelijke en provinciale scholen) moet leerlingen evenwel steeds de keuze geven tussen alle erkende godsdiensten en niet-confessionele zedenleer. De andere erkende godsdiensten zijn: israëlitische godsdienst, orthodoxe godsdienst en anglicaanse godsdienst.

Louter ter afbakening heb ik gekozen voor de meest voorkomende levensbeschouwingen die op vrijwel iedere school binnen het officieel onderwijs gegeven worden. Daarnaast heeft dit ook een praktische reden, aangezien de respondenten uit eigen beweging contact met mij hebben opgenomen. Dit impliceert echter niet dat het materiaal dat ontwikkeld zal worden niet toepasbaar is binnen andere levensbeschouwingen, mits eventueel enkele kleine aanpassingen.

De respondenten zullen het lesmateriaal uitproberen met hun eigen leerlingen uit de 3de graad secundair onderwijs. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende finaliteiten, gezien dit voorbij gaat aan de omvang van dit onderzoek. Binnen de educatieve master ligt de focus steeds op de 3de graad; anderzijds ligt deze afbakening in het verlengde van de eindtermen die mee de onderwerpen van relationele en seksuele vorming bepalen over de verschillende graden. Zo zal er in de 3de graad meer aandacht gaan naar het sociale- en relationele aspect, en minder naar biologische factoren. Deze focus en onderwerpen lenen zich meer voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijke dialoog gezien ze meer abstract zijn en dialoog bevorderen zonder vooropgestelde 'correcte' antwoorden. Daarnaast zijn relationele en seksuele onderwerpen nauw verbonden met de leefwereld van deze leerlingen.

4 Vooronderzoek lessenreeks

Wie een kwalitatieve lessenreeks wil ontwerpen, kan in eerste instantie inspiratie halen uit de leermiddelen die reeds ontwikkeld zijn of uit duidelijke hiaten in het aanbod. Hieronder zal ik eerst kort toelichten welke organisaties en bronnen relevant zijn voor lessen RSV binnen een specifieke interlevensbeschouwelijke context voor de derde graad van het secundair onderwijs. Vervolgens ga ik in op werkvormen die volgens de literatuur bijdragen aan goede vorming, en tot slot bespreek ik welke thema's relevant zijn voor de lessen binnen deze context.

4.1 Beschikbare bronnen

Sensoa

Het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid (Sensoa) is één van de kernbronnen van dit onderzoek. Logischerwijs verschaffen zij kwalitatieve informatie gebaseerd op wetenschappelijke expertise. Naast de extensieve databank, kunnen leerkrachten ook concrete vormingen bijwonen of aanvragen, alsook allerlei educatief materiaal ontlenen of downloaden. (SENSOA, z.d.-d) Voor de doelgroep tussen 16 en 18 jaar vinden we op de website van Sensoa 107 verschillende materialen die leerkrachten kunnen gebruiken in de klas. Gaande van interactieve websites, boeken, affiches, theatervoorstellingen en anatomische modellen tot aan educatieve spellen en uitgewerkte lespakketten. De onderwerpen voor deze methodieken zijn ook erg uitgebreid; van anticonceptie, seksueel overdraagbare aandoeningen, geaardheid en grensoverschrijdend gedrag tot aan sexting en relaties. Echter ontbreekt hier een expliciet interlevensbeschouwelijke blik.

Rutgers

Rutgers is het expertisecentrum voor seksualiteit in Nederland. Hun werking en visie is gelijkaardig aan Sensoa, hoewel Rutgers meer opereert op nationaal en internationaal niveau. Ook dit centrum biedt vormingen, onderzoek en educatief lesmateriaal aan. Rutgers baseert zich op richtlijnen van de WHO en vertaalt deze naar de Nederlandse praktijk. Daarmee is het een toonaangevende organisatie op het gebied van seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, in het bijzonder met betrekking tot jongeren. (RUTGERS, 2022b, p.11)

Verder beheert Rutgers allerlei sub-websites voor verschillende doelgroepen, waaronder 'seksuelevorming.nl', specifiek voor leraren of professionals die werken met kinderen. Op laatstgenoemde website vinden we tips, informatie, vormingen, gastdocenten en lesmateriaal. Het aanbod is wederom erg breed en kwalitatief uitgewerkt, waarbij geen onderwerp onbesproken blijft. Een troef is de expliciete verwijzing naar de wisselwerking tussen cultuur en religie als het aankomt op het bespreekbaar maken van seksualiteit. Ook hier ontbreekt lesmateriaal met een expliciet interlevensbeschouwelijk perspectief.

Ella & Pimento

Ella, het kenniscentrum voor gender en etniciteit, werkt aan sensibilisering in de bredere maatschappij met speciale aandacht voor minderheidsgroepen. Zij bieden voornamelijk informatie, vorming en trajectbegeleiding aan, met focus op kruispuntdenken, gender en etniciteit. Deze methodieken zijn betalend en kunnen op maat worden aangeboden binnen organisaties, waaronder ook scholen. (ELLA VZW, 2023)

Pimento is het expertisecentrum binnen het netwerk van Chirojeugd Vlaanderen. Ook dit centrum voorziet in vormingen voor jongeren waarbij het naar eigen zeggen 'stereotypes, taboes en grenzen tracht te doorbreken'. Dit in de vorm van educatieve spellen, onderzoeksrapporten en lezingen. Ze reikt ook de informatie aan waarop verschillende eduboxen van de VRT zijn gebaseerd, inclusief een over sexting. Pimento houdt zich bezig met diverse thematieken die jongeren aangaan, waaronder relaties en seksualiteit. (PIMENTO VZW, 2024)

De hoofdbezigheid van beide organisaties is echter het geven van vormingen; er wordt geen exclusief lesmateriaal aangeboden om les te geven over relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context.

ILCoS & Axcent

De volgende twee organisaties hanteren wel een expliciet interlevensbeschouwelijk perspectief. ILCoS, de vzw voor interlevensbeschouwelijke competenties op school, onderhoudt structurele banden met de inspectie van de verschillende levensbeschouwelijke vakken en focust zich uitsluitend op onderwijs. De vzw ontwikkelt tools en concrete ILC-projecten, alsook nascholingen voor onderwijsactoren. (ILCoS, z.d.) Echter zijn er geen vrij toegankelijke lessenreeksen beschikbaar voor de derde graad van het secundair onderwijs, noch specifiek voor seksuele en relationele onderwerpen.

Axcent vzw focust zich op interlevensbeschouwelijke dialoog in Brussel. Zij organiseert activiteiten en projecten voor Brusselse jongeren, gelinkt aan levensbeschouwing en interlevensbeschouwelijke dialoog. Daarnaast biedt ze ook workshops en materiaal aan voor scholen in Brussel en Vlaanderen, waarbij ze werkt aan interlevensbeschouwelijke competenties of interlevensbeschouwelijke diversiteit. (AXCENT, Z.D.) Ook hier is het openbaar materiaal voor leerkrachten eerder schaars. Wel biedt ze een specifieke workshop aan over 'levensbeschouwing en seksualiteit'. Beide organisaties hebben dus gemeen dat ze werken vanuit een interlevensbeschouwelijke visie en dat ze voornamelijk focussen op workshops en vormingen, eerder dan op het aanbieden van concreet lesmateriaal.

Samenwerkingsplatforms en confessionele websites

Tot slot zijn er ook enkele websites en online groepen waar leerkrachten tips en lesmateriaal kunnen uitwisselen. Bijvoorbeeld Klascement, diverse Facebook-groepen zoals 'InterLevensbeschouwelijke Competenties', maar ook expliciet levensbeschouwelijk gekleurde sites, zoals Nczedenleer, Pegosite, Centrum Islamonderwijs en Kerknet. Voor de analyse van mijn onderzoek laat ik deze websites buiten beschouwing, enerzijds omdat er geen kwaliteitscontrole wordt uitgevoerd op het lesmateriaal dat op deze sites wordt gedeeld, anderzijds omdat ik niet uitga van een confessionele visie. Wel zijn deze websites handig ter inspiratie of om de visies van bepaalde levensbeschouwingen te raadplegen en zodanig te verwerken in een les.

4.2 Aangewezen thema's

De WHO stelde een matrix op die een overzicht geeft van relevante thema's rondom relationele en seksuele vorming, afhankelijk van de specifieke ontwikkelingsfase van kinderen en jongeren. De WHO onderstreept het belang van flexibel om te springen met deze matrix, om tegemoet te komen aan de specifieke behoeften en vragen van de klasgroep in kwestie. Daarnaast omvat de matrix naast kennis ook vaardigheden en attitudes. De matrix bestaat per leeftijdsgroep uit dezelfde acht hoofdthema's, namelijk: "het menselijk lichaam en ontwikkeling", "vruchtbaarheid en voortplanting", "seksualiteit", "emoties", "vriendschap en relaties", "seksualiteit, gezondheid en welzijn", "seksualiteit en seksuele rechten" en tot slot "sociale en culturele invloeden". De concrete invulling van deze thema's verschilt per leeftijdsgroep, waarbij in de loop van de tijd nieuwe onderwerpen aan bod komen en eerdere onderwerpen worden uitgediept. De oudste leeftijdscohort is die van '15 jaar en ouder'. (WHO EUROPESE AFDELING, 2010, p.51-52) Deze matrix wordt overigens zowel door Sensoa als Rutgers naar voren geschoven als de te hanteren richtlijn. De thema's uit de matrix die gekoppeld kunnen worden aan het leerplan ILD en de wensen en noden van zowel leerlingen als leerkrachten zijn geschikt voor de invulling van deze lessenreeks. In functie van de doelgroep (15+) zijn dat onderstaande thema's. Ik heb me beperkt tot de vier thema's die het meest geschikt zijn voor implementatie in een ILD-context, namelijk: seksualiteit, emoties, vriendschap en relaties en sociale en culturele invloeden. (RUTGERS WPF ET AL., 2012)

Seksualiteit	
Kennis Informatie verstrekken over	<ul style="list-style-type: none"> - Seks is meer dan geslachtsgemeenschap - Betekenis van seks op verschillende leeftijden, sekseverschillen - Seksualiteit en onmacht
Vaardigheden Kinderen in staat stellen	<ul style="list-style-type: none"> - Gewenste relatievorm kunnen bespreken en motivatie om wel of niet seks te hebben - Ontwikkelen van communicatieve en onderhandelingsvaardigheden in intieme situaties - Omgaan met moeilijkheden bij contact leggen, omgaan met tegenstrijdige verlangens - Eigen wensen en grenzen op een respectvolle manier kunnen uiten en rekening houden met die van de ander
Attituden Kinderen helpen bij het ontwikkelen van	<ul style="list-style-type: none"> - Positieve attitude ten aanzien van plezier en seksueel genot - Acceptatie van en respect voor seksuele voorkeuren en sekse-identiteit - Acceptatie dat seksualiteit bij alle leeftijdsgroepen speelt, op verschillende manieren - Mogelijke negatieve gevoelens, afkeer van of haat voor homoseksualiteit ombuigen naar acceptatie en waarderen van seksuele verschillen

Emoties	
Kennis Informatie verstrekken over	<ul style="list-style-type: none"> - Verschillende soorten emoties (liefde, afgunst): onderscheid tussen gevoel en handeling - Besef van verschil tussen verstand en gevoel - Onzekerheden bij start van relaties
Vaardigheden Kinderen in staat stellen	<ul style="list-style-type: none"> - Kunnen omgaan met gevoelens van verliefdheid, ambivalentie, teleurstelling, boosheid, jaloezie, overspel, vertrouwen, schuldgevoel, angst en onzekerheden: emoties bespreken - Omgaan met verschillende of botsende emoties, gevoelens en verlangens
Attituden Kinderen helpen bij het ontwikkelen van	<ul style="list-style-type: none"> - Acceptatie van emotionele diversiteit (verschil in beleving ingegeven door sekse, cultuur, religie en daarmee verbonden opvattingen)

Vriendschap en relaties	
Kennis Informatie verstrekken over	<ul style="list-style-type: none"> - Sekserolverwachtingen, rolopvattingen en misverstanden in relaties - Gezinsstructuren en veranderingen
Vaardigheden Kinderen in staat stellen	<ul style="list-style-type: none"> - Afwijzen van discriminatie, ongelijkwaardigheid en dwang in relaties - Corrigeren van (eigen en andermans) respectloos en discriminerend gedrag, denigrerend taalgebruik of het vertellen van 'schuine' moppen - Betekenis van ouderschap verkennen - Onderhouden van evenwichtige relaties - Ondersteunende en betrokken partner kunnen zijn
Attituden Kinderen helpen bij het ontwikkelen van	<ul style="list-style-type: none"> - Open staan voor verschillende soorten relaties en leefstijlen: sociale en historische factoren in relaties begrijpen

Sociale en culturele invloeden (waarden en normen)	
Kennis Informatie verstrekken over	<ul style="list-style-type: none"> - Acceptabel en niet acceptabel seksueel gedrag in een samenleving: richtlijnen vanuit de gemeenschap - Invloed van sociale druk, media, pornografie, cultuur, religie, sekse, wetten en sociaaleconomische status op seksuele besluitvorming, seksueel partnerschap en gedrag
Vaardigheden Kinderen in staat stellen	<ul style="list-style-type: none"> - Persoonlijke ontwikkeling van seksuele waarden en normensysteem - Omgaan met tegenstrijdige (inter)persoonlijke normen en waarden in het gezin en in de maatschappij - Aandacht voor iemand die gemarginaliseerd wordt - Over mediacompetente vaardigheden beschikken
Attituden Kinderen helpen bij het ontwikkelen van	<ul style="list-style-type: none"> - Bewustzijn van de sociale, culturele en historische factoren die seksueel gedrag kunnen beïnvloeden - Respect voor verschillende waarden en normensystemen - Zelfbeschikking en eigenwaarde in de eigen culturele omgeving

4.3 Aangewezen werkvormen

Wat betreft de te hanteren werkvormen hangt veel af van de klasgroep en de voorkeuren van de betrokken leerkrachten. Het is echter aan te raden om werkvormen te gebruiken waarvan bekend is dat ze gunstig zijn voor specifieke onderwijsuitkomsten, zoals motivatie, samenwerken, reflectief handelen, enzovoort. Sensoa introduceerde hier het KAVES-model, specifiek voor lessen relationele en seksuele vorming. Dit model helpt bij het afstemmen van werkvormen op de inhoud en de lesdoelstellingen. (SENSOA, z.d.-f) Gekoppeld aan werkvormen die deze verschillende doelen ondersteunen, komt Sensoa tot volgende olijsting:

- **Kennis** overbrengen: quiz, lezing, bezoek, opzoekwerk, groepswork, interview
- **Attitudes** vormen: checklist, stellingen, mythes, groepswork, discussie, getuigenis
- **Vaardigheden** aanleren: rollenspel, oefening, opdracht, toneel, scenario's
- Leren omgaan met **emoties**: groepswork, klaswork, interview, individueel work
- Meegeven waar kinderen en jongeren **steun** kunnen vinden: feedback, bronnen, herkaderen, evalueren

Daarnaast stelt de WHO (2010) dat relationele en seksuele vorming op een interactieve wijze gegeven dient te worden. Deze interactieve wijze houdt in: "Dat er uiteenlopende methodes worden gebruikt die passen bij de verschillende voorkeuren van de leerlingen en die alle zintuigen erbij betrekken." (p.45) Enkele concrete methodes of werkvormen die interactief onderwijs ondersteunen zijn reflectieopdrachten, gamification, coöperatieve werkvormen, filosoferen met jongeren, problem-based learning (PBL) en andere activerende werkvormen zoals onderwijsleergesprekken, discussies en groepsworken. (MARRA ET AL., 2024; HARUNA ET AL., 2018; HAMMONDS ET AL., 2015) Verder benadrukken Kolenz en Branfman (2019) het belang van humor bij het behandelen van stigmatiserende of ongemakkelijke onderwerpen. Deze feministische pedagogie onderstreept dat humor op informele wijze seksisme, racisme en heteroseksisme kan deconstrueren. Hierdoor leren de jongeren bij, kunnen ze genieten van deze lessen én zijn ze in staat de opgedane kennis toe te passen in hun verdere leven.

Samenvattend zijn er veel opties wat betreft welke werkvormen gehanteerd kunnen worden. Een effectieve lesmethode stimuleert leerlingen om hun eigen vooroordelen in vraag te stellen en motiveert hen om te leren door hen in een situatie te plaatsen waarin ze zichzelf zien als de auteurs van antwoorden en als personen die verantwoordelijkheid dragen voor verandering, zowel voor zichzelf als anderen. (BIDABADI ET AL., 2016)

5 Methodologie

Deze masterthesis krijgt vorm door toegepast onderzoek met een ontwerpende probleemstelling. Door middel van verschillende kwalitatieve onderzoeksactiviteiten werd een lessenreeks ontwikkeld op maat van de verwachtingen en noden vanuit de reële klaspraktijk. Eerst vond er een uitgebreide literatuurstudie plaats om de maatschappelijke- en onderwijsrelevantie te staven, alsook enkele conceptuele zaken te verhelderen. Daarnaast werd er een vooronderzoek uitgevoerd om de reeds beschikbare lesmaterialen in kaart te brengen en om vanuit de literatuur te bepalen welke thema's en werkvormen relevant zouden zijn voor de lessenreeks. Op basis van de inzichten die de literatuur aan het licht bracht, werd vervolgens een vragenlijst voor diepte-interviews opgesteld die bij zeven relevante leerkrachten levensbeschouwing werd afgenomen. Door het combineren van de resultaten van de literatuurstudie en de interviews werd een lessenreeks ontwikkeld die de respondenten hebben uitgetest. De bevindingen van de betrokken leerkrachten werden vervolgens gestructureerd door middel van een uitgebreid beoordelingsformulier. Op basis van de verkregen feedback werd de lessenreeks nog een laatste keer aangepast. Het onderzoek bestaat dus uit zes onderzoeksactiviteiten, die samen een antwoord bieden op de verschillende onderzoeksvragen. In wat volgt zullen deze zes onderzoeksactiviteiten verder toegelicht worden.

5.1 Onderzoeksactiviteiten

1. Literatuurstudie

Voor het literatuuronderzoek werden er bronnen geraadpleegd uit databanken van Google Scholar, Gopress Academic en in openbare bibliotheken en databases. Verder zijn er heel wat bruikbare bronnen beschikbaar vanuit het Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid (Sensoa), die voornamelijk elektronisch beschikbaar zijn. Daarnaast is de website van de onderwijsdoelen belangrijk voor de formele omkadering van de lessen; dit geldt ook voor het leerplan interlevensbeschouwelijke dialoog. De trefwoorden die de meeste bronnen bevatten zijn: levensbeschouwing, onderwijs, burgerschapscompetenties, interlevensbeschouwelijke dialoog, interlevensbeschouwelijke competenties, RSV, relationele en seksuele vorming.

2. Vooronderzoek

Het vooronderzoek bestaat uit een literatuurstudie, specifiek gericht op de ontwikkeling van de lessenreeks. Hierbij werd onderzocht welke bronnen en websites relevant materiaal aanbieden, zodat ik de omvang, kwaliteit en bruikbaarheid van reeds bestaand lesmateriaal kon beoordelen. Daarnaast werd er in kaart gebracht welke thema's en werkvormen volgens didactische literatuur aanbevolen worden voor het opbouwen van de lessenreeks. Dit vooronderzoek, samen met de overige literatuurstudie en de interviews, vormt de basis voor het ontwerp van de lessenreeks.

3. Semigestructureerd diepte-interview

Voor dit onderzoek werden zeven semigestructureerde diepte-interviews afgenomen bij respondenten vanuit verschillende levensbeschouwingen, respectievelijk drie leerkrachten niet-confessionele zedenleer, twee leerkrachten rooms-katholieke godsdienst, één leerkracht islamitische godsdienst en één leerkracht protestants-evangelische godsdienst. Tijdens deze interviews werd in kaart gebracht hoe de leerkrachten staan tegenover relationele en seksuele vorming tijdens de lessen interlevensbeschouwelijke dialoog, alsook wat het doel van deze lessen moet zijn en welke onderwerpen en werkvormen zij hiervoor geschikt achten. De respondenten hebben hun concrete wensen en behoeften met betrekking tot de lessenreeks aangegeven met het oog op de bruikbaarheid ervan in hun eigen concrete klaspraktijk.

Semigestructureerde interviews of ook wel kwalitatieve of diepte-interviews hanteren een vooropgestelde vragenlijst. Deze vragen zijn algemeen geformuleerd, maar men mag van deze vragen afwijken om verder door te vragen of iets te verduidelijken. Het resultaat bestaat dan uit gedetailleerde informatie, wat in dit kwalitatief onderzoek het doel is. Semigestructureerde interviews bieden dus voldoende ruimte voor de expressie van ideeën, gedachten en verhalen, wanneer de respondent hier behoefte aan zou hebben (Dearnley, 2005). De interviews werden via Teams opgenomen en vervolgens woordelijk getranscribeerd, zodat de essentie van de interviews geraadpleegd kan worden in de bijlagen. Elk interview behandelt dezelfde topics, waardoor ze vergeleken en geanalyseerd konden worden. De duur van ieder interview ligt op 30 tot 45 minuten per respondent.

4. Ontwerpen van de lessenreeks

Na de uitgebreide literatuurstudie en het afnemen van de diepte-interviews werd de lessenreeks ontwikkeld op basis van de noden van de praktijk voor de 3de graad van het secundair onderwijs. Het perspectief vertrekt niet vanuit een expliciet vrijzinnig humanistische achtergrond, zodat alle leerkrachten levensbeschouwing hiermee aan de slag kunnen gaan. De focus ligt op de (inter)levensbeschouwelijke klaspraktijk, waar leerlingen van verschillende levensbeschouwingen samen deelnemen aan de lessen. Wél zal de lessenreeks gebaseerd zijn op waarden zoals vrijheid, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en waardering voor diversiteit. Via de literatuur en de input van de respondenten werden de meest bruikbare werkvormen geselecteerd in combinatie met de relevante kennis, attitudes en vaardigheden voor het overbrengen van seksuele en relationele vorming. De zeven respondenten hebben vervolgens enkele werkvormen uit de lessenreeks uitgetest binnen hun eigen klaspraktijk. De leerkrachten waren vrij om met hun team te overleggen welke werkvormen ze wilden proberen en ook hoeveel lessen ze hier aan zouden spenderen. Uiteindelijk werden alle werkvormen minimaal door twee respondenten uitgetest, met uitzondering van de suggesties ter afsluiting binnen de eigen levensbeschouwelijke klas.

5. Beoordelingsformulieren

De respondenten kregen na afloop van de gegeven lessen een open beoordelingsformulier om te reflecteren op het lesmateriaal aan de hand van verschillende criteria, waaronder: de kwaliteit van de leerkrachtenhandleiding, de werkvormen en leerinhoud, de leerlingenbundel, bruikbaarheid van de evaluatiematrixes, leerlingenperceptie en leerkrachtperceptie. Het beoordelingsformulier werd bewust zo opgesteld dat leerkrachten feedback konden geven op ieder facet van de lessenreeks, met daarnaast voldoende ruimte voor verdere toelichting of feedback.

6. Revisie lessenreeks

Tot slot heb ik de feedback van de zeven respondenten op basis van de beoordelingsformulieren vergeleken en geanalyseerd. Waar nodig heb ik aanpassingen doorgevoerd in de lessenreeks, zeker in het hypothetische geval van een 'onvoldoende', maar ook met andere beoordelingen werd rekening gehouden.

Onderstaande tabel geeft weer welke onderzoeksactiviteiten hebben bijgedragen aan het beantwoorden van bepaalde deelvragen.

Onderzoeksdeelvraag	1	2	3	4
Onderzoeksactiviteit				
Literatuurstudie	X	X	X	
Vooronderzoek		X	X	
Diepte-interviews	X		X	
Beoordelingsformulier	X		X	X

5.2 Inclusie- en exclusiecriteria

Voor het literatuuronderzoek heb ik zoveel mogelijk gebruik gemaakt van recente publicaties, gezien het onderwijslandschap met inbegrip van levensbeschouwing en seksuele en relationele vorming zich snel ontwikkelt. Hiervoor heb ik de algemene richtlijn gehanteerd dat data bij voorkeur niet ouder zijn dan vijftien jaar, afhankelijk van de context. Soms heb ik hiervan afgeweken, wanneer een oudere bron nog steeds relevant bleek te zijn. Daarnaast heb ik een intersectioneel perspectief aangehouden, waardoor mijn literatuurstudie zoveel als mogelijk didactisch, filosofisch en feministisch onderbouwd is. Zoals reeds aan bod kwam bij het onderdeel ‘onderzoeksactiviteiten’, heb ik gedurende heel mijn onderzoek samengewerkt met dezelfde zeven respondenten. Dit geldt voor de diepte-interviews, het uittesten van het ontwikkelde materiaal en de beoordelingsformulieren. Ik heb deze respondenten gerekruteerd uit diverse Facebook-groepen, gezien hier enorm veel leerkrachten lid van zijn. Enkele voorbeelden zijn: ‘Interlevensbeschouwelijke Competenties’ en ‘Lesideeën secundair onderwijs’. Een vereiste voor de respondenten was dat ze lesgeven binnen de 3de graad van het secundair onderwijs. Daarnaast moesten ze bereid zijn aan de slag te gaan met de ontwikkelde lessenreeks binnen een interlevensbeschouwelijke context, dit wil zeggen met andere collega’s levensbeschouwing en met een gemengde leerlingenpopulatie. De respondenten zijn daarnaast actief binnen het gemeenschapsonderwijs GO!, aangezien het eenuursvak ILD binnen deze koepel wordt ingericht. Leerkrachten uit confessionele koepels kwamen niet in aanmerking gezien de drempel voor een interlevensbeschouwelijk project hier veel hoger ligt. Er werd verder geen onderscheid gemaakt op basis van aantal jaren ervaring, gender of andere parameters. Ik verwachtte van tevoren dat ik niet voor iedere erkende levensbeschouwing een leerkracht zou vinden; uiteindelijk bleek dit ook zo te zijn. Zo ben ik terecht gekomen bij twee individuele leerkrachten niet-confessionele zedenleer van verschillende scholen (Site-A Aarschot, Koninklijk Atheneum Geraardsbergen) en daarnaast bij een volledig interlevensbeschouwelijk-team van éénzelfde school (Daltonatheneum Westerlo). Binnen dit team namen twee leerkrachten rooms-katholieke godsdienst, één leerkracht protestants-evangelische godsdienst, één leerkracht islamitische godsdienst en één leerkracht niet-confessionele zedenleer deel aan het onderzoek. Ik vond het waardevol om zowel individuele leerkrachten als een compleet team in dit onderzoek op te nemen, gezien ik dan de ervaringen van verschillende leerkrachten over exact dezelfde lessen zou kunnen analyseren. Daarnaast komen de levensbeschouwelijke vakken van de respondenten overeen met de levensbeschouwingen die het vaakst voorkomen.

5.3 Data-analyse

Gezien de diepte-interviews telkens dezelfde topics behandelden, konden de interviews op basis van deze topics vergeleken en geanalyseerd worden. Onderstaande opsomming geeft de topiclijst weer die gehanteerd werd tijdens de interviews. De topics die vetgedrukt zijn, vormen de basis waarmee ik antwoorden heb kunnen formuleren op bepaalde onderzoeksdeelvragen. Deze topics zullen dan ook uitvoerig besproken worden in het hoofdstuk 'analyse'. De overige topics leverden voornamelijk achtergrondinformatie op over de voorkeuren met betrekking tot praktische zaken rondom de lessenreeks, evenals de ervaringen met relationele en seksuele vorming en interlevensbeschouwelijke projecten in het algemeen.

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

Topic 8: Evaluatietool

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

Om de tevredenheid van de respondenten over de lessenreeks te evalueren, is een uitgebreid beoordelingsformulier ontwikkeld. De respondenten hebben aan de hand van een matrix aangegeven hoe ze verschillende aspecten van de lessenreeks beoordelen. Op deze manier vormden de beoordelingen een gedetailleerd overzicht van de sterke en zwakke punten van de lessenreeks, wat leidde tot enkele aanpassingen.

5.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Ten behoeve van de validiteit is de literatuurstudie opgesteld met kwalitatieve en zoveel mogelijk recente bronnen. Er vond er vooronderzoek plaats aan de hand van relevante didactische publicaties, als onderbouwd fundament voor de lessenreeks. Vervolgens zijn de vragen voor de diepte-interviews ook gebaseerd op deze literatuur. De vragen zijn zo veel mogelijk beperkt tot de essentie, zodat er tijdens het interview een duidelijke leidraad gewaarborgd bleef. Dezelfde topics werden bij ieder interview gehanteerd, waardoor de antwoorden ook vergeleken konden worden. De respondenten zijn willekeurig geselecteerd op basis van beschikbaarheid en bereidheid via Facebook-groepen; hierdoor was de kans groter dat leerkrachten uit verschillende provincies zouden deelnemen, wat ook het geval blijkt te zijn. De deelnemende leerkrachten geven les op scholen in respectievelijk de provincie Antwerpen, Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen. Zo werd de afstand met mij als onderzoeker ook gewaarborgd. De interviewvragen zijn nagekeken en bijgestuurd door de promotor van dit onderzoek. Door relevante respondenten te selecteren, zoals eerder beschreven bij de inclusie- en exclusiecriteria, werd de kans vergoed dat de output van de interviews de meest kwalitatieve en bruikbare informatie zou omvatten. Ondanks dat de respondenten wellicht al ervaring hadden met de termen ILC, ILD en RSV zijn deze ook steeds nog eens uiteengezet bij het afnemen van de interviews, om begripsverwarring te vermijden. De lessenreeks is ontworpen op basis van de afgenomen interviews, alsook relevante didactische en pedagogische literatuur uit de literatuurstudie. De respondenten konden vervolgens binnen hun eigen veilige klasomgeving aan de slag met het ontwikkelde lesmateriaal, waardoor de normale klasdynamiek niet verstoord werd. Na afloop hebben de leerkrachten individueel een beoordelingsformulier ingevuld. Dit formulier was voor iedere respondent hetzelfde, wat de analyse en vergelijking ten goede kwam. Het beoordelingsformulier is opnieuw bijgestuurd door de promotor van dit onderzoek.

De interviews vonden plaats via Microsoft Teams, in de vertrouwde omgeving van de respondenten, en werden opgenomen. Deze auditieve registratie verhoogt de betrouwbaarheid van interviews aanzienlijk en droeg ook bij aan een vlotter verloop van de analysefase. De volledig uitgeschreven interviews zijn beschikbaar als bijlage, wat de betrouwbaarheid van de zeven diepte-interviews waarborgt. Voorafgaand aan het onderzoekstraject werden de respondenten op de hoogte gesteld van de verwachtingen en hebben ze een geïnformeerd toestemmingsformulier ondertekend, waarmee ze instemden met het opnemen van de gesprekken en het beschrijven van hun specifieke functies en ervaringen.

De namen van de respondenten zijn geanonimiseerd gedurende het onderzoek, aangezien dit geen specifieke meerwaarde heeft voor het verloop ervan. Gedurende het gehele onderzoek heb ik als enige contact gehad met de respondenten; er was geen externe betrokkenheid. Dit zou moeten hebben bijgedragen tot het minimaliseren van sociaal wenselijke antwoorden vanuit de respondenten.

Door waar mogelijk meerdere onderzoeksactiviteiten per onderzoeksdeelvraag te gebruiken, is in beperkte mate triangulatie ingebouwd, wat de validiteit en betrouwbaarheid van de resultaten moet verhogen. Desalniettemin zijn er bij dit kwalitatieve onderzoek enkele aspecten die de betrouwbaarheid kunnen bedreigen, waarvan ik er nu reeds een toelicht. Zo zijn de algemene statistieken over het aantal leerkrachten levensbeschouwing die onder andere lesgeeft in de 3de graad van het secundair onderwijs in Vlaanderen te specifiek om openbaar te raadplegen. Desondanks kan ik wel vaststellen dat de steekproef van zeven respondenten wellicht te klein is om van een betrouwbare steekproef te spreken. Evenwel kunnen de conclusies gebruikt worden als voorbeeld voor verder onderzoek en geven ze een correct beeld van de ervaringen van de respondenten binnen dit onderzoek. In het hoofdstuk 'onderzoeksbepkeringen' erken ik nog enkele andere mogelijke aandachtspunten voor dit onderzoek.

6 Analyse

6.1 Interviews

Zoals reeds vermeld in de methodologie zijn er zeven diepte-interviews afgenomen bij verschillende leerkrachten levensbeschouwing. Deze interviews leverden authentieke getuigenissen op over relevante onderwerpen binnen het onderzoek. Tijdens de analyse worden de antwoorden van de respondenten vergeleken en geanalyseerd aan de hand van verschillende deelonderzoeksvragen en een vooropgestelde topiclijst. Ik zal de uitspraken van de respondenten koppelen aan hun levensbeschouwelijk vak, zoals weergegeven in onderstaande lijst. Ter verduidelijking: alle leerkrachten uit Westerlo zijn verbonden aan dezelfde school. Zij hebben in verschillende teamformaties enkele werkvormen uitgetest. Enkel de topics die rechtstreeks bijdragen aan het beantwoorden van de onderzoeksvragen, zullen besproken worden. Dit zijn de zogenaamde vetgedrukte topics, zoals uiteengezet in het hoofdstuk ‘data-analyse’. Hoewel de andere topics impliciet hebben bijgedragen aan de lessenreeks, zou het ons te ver brengen deze antwoorden ook te analyseren.

Respondent 1 NCZ, Aarschot

Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen

Respondent 3 RKG1, Westerlo

Respondent 4 RKG2, Westerlo

Respondent 5 ISL, Westerlo

Respondent 6 PEGO, Westerlo

Respondent 7 NCZ, Westerlo

Topic 3: Preferabele thema's binnen relationele en seksuele vorming voor de lessen interlevensbeschouwelijke dialoog

Tijdens het interview konden de respondenten vrij antwoorden op de vraag welke thema's zij graag behandeld zouden zien binnen deze lessenreeks. Daarna kregen ze ook een lijst met suggesties waarop ze konden reageren. Zo werd in kaart gebracht welke thema's relevant waren, maar ook welke niet. Aangezien alle respondenten feedback konden geven op dezelfde reeks mogelijkheden, was de suggestielijst bepalend voor de uiteindelijke antwoorden. De suggestielijst werd opgesteld op basis van academische literatuur rondom relationele en seksuele vorming en omvat volgende onderwerpen:

flirten, seksueel contact leuker maken, relaties en hoe die werken, gevoelens, sociale media in combinatie met rsv, interactie met ouders, genot, genderidentiteit, geaardheid, soorten relaties (liefde, vriendschap, gezinsrelaties, seksuele relaties), seksuele en relationele verwachtingen, opbouwen onderhouden en versterken van interpersoonlijke relaties aan de hand van groepsactiviteiten, seks online en de gevaren, pornoficatie, privacykwesies, seksualisering, sexting

Vier van de zeven respondenten gaven aan dat een laagdrempelig onderwerp zoals het huwelijk een goede opstap zou kunnen zijn voor deze lessenreeks, mede omdat dit vanuit levensbeschouwelijk standpunt uitgebreid behandeld kan worden. Verder gaven de meeste respondenten aan open te staan voor de meeste zaken uit de lijst. Zo werd het thema relaties (in brede zin), gevoelens, seksuele en relationele verwachtingen, flirten en de invloed van sociale media door alle zeven respondenten positief aangehaald.

“Het huwelijk kan wel eens interessant zijn. Het is allemaal wel relevant, alleen zou ik veel onderwerpen gewoon combineren. Bijvoorbeeld flirten, dat kan je ook bij het huwelijk behandelen, net zoals gevoelens of seksueel contact leuker maken.”

- Respondent 6 PEGO, Westerlo

“Ja, het huwelijk lijkt me nu wel iets om mee te starten, omdat het redelijk algemeen en laagdrempelig is. Ook relaties en hoe die werken, gevoelens, soorten relaties, dat past denk ik bij iedereen wel. Ze zitten ook allemaal in die fase nu. Seksuele en relationele verwachtingen, dat mag zeker ook aan bod komen.”

- Respondent 5 ISL, Westerlo

“Relaties en hoe die werken, ja. Ik merk dat jongeren nu wel heel anders kijken naar relaties. Het evenwicht in een relatie, dat voelen ze soms niet aan. Wanneer ze worden gemanipuleerd of wanneer zij als minder worden beschouwd in de relatie, bijvoorbeeld. Of wanneer zij net gaan domineren daarin, hoe je dat kan weten van elkaar.”

- Respondent 7 NCZ, Westerlo

Over het thema genderidentiteit en geaardheid waren gemengde gevoelens. Twee respondenten stonden negatief tegenover dit thema, omdat ze merken dat bepaalde leerlingen dit onderwerp ‘beu’ zijn (respondent 5 ISL, Westerlo en respondent 1 NCZ, Aarschot).

“Over genderidentiteit, ik heb gemerkt, niet zozeer bij mijn leerlingen, maar in het algemeen bij onze klas ILD, dat ze het onderwerp beu zijn omdat er zo vaak nadruk op wordt gelegd. We hebben hier laatst nog over gesproken en ze vinden dat er te veel nadruk op wordt gelegd, waardoor ze het beu zijn. Ik verwacht wel wat weerstand van de groep als het over genderidentiteit of geaardheid zou gaan.”

- Respondent 5 ISL, Westerlo

“Ze zijn niet zo’n fan van genderidentiteit. Ze zijn nogal tegen dit onderwerp, dan gaan ze naar het extreme en zeggen ze bijvoorbeeld ‘ik voel mij een piano’, zo’n uitspraken doen ze dan. Dus dat geef ik hen niet, omdat ik het gevoel heb dat ze er te negatief tegenover staan omdat het misschien al te veel naar hun hoofd is gegooid. Ik weet niet wat er de voorbije jaren gezegd is geweest bij de lessen NCZ, maar dat is wel iets dat me sterk opviel, dat veel klassen daar een heel uitgesproken mening over hebben.”

- Respondent 1 NCZ, Aarschot

Verder halen drie van de zeven respondenten (respondent 3 RKG1, Westerlo, respondent 4 RKG2, Westerlo en respondent 7 NCZ, Westerlo) het onderwerp genderidentiteit en geaardheid ook aan, maar eerder op een neutrale toon. Ze erkennen het belang van deze onderwerpen, maar geven aan dat er al veel aandacht aan wordt besteed, of dat ze deze onderwerpen al hebben behandeld tijdens hun lessen.

“Ik denk dat geaardheid sowieso wel een item is dat leeft, of waar problemen rond kunnen zijn. Wat ik zie rond genderidentiteit en geaardheid is dat er veel polarisatie rond is. En dat is moeilijk om dat bij die leerlingen erin te krijgen, want vaak hebben ze hier al een sterke mening rond. En op zich mogen ze hier een mening rond hebben, en het is ook goed dat ze dit uiten. Maar anderzijds moeten ze deze mening ook afwegen en respectvol kunnen overbrengen. Het is nu ook wel een onderwerp dat bij vele andere vakken al aan bod is gekomen. Dus misschien is het beter om te werken rond attitudes hieromtrent in plaats van de klassieke ‘wat bestaat er allemaal?’.”

- Respondent 3 RKG 1, Westerlo

Ook over het thema genot en seksueel contact leuker maken, waren de reacties gemengd. Twee respondenten waren erg positief over dit onderwerp. Zo gaf Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen aan dat leerlingen zelf aangeven dat dit te weinig aan bod komt. Aan de andere kant gaven twee respondenten aan dat ze zichzelf niet echt zien lesgeven over dergelijke expliciete zaken, omdat ze niet goed weten hoe ze dit zouden aanpakken.

“Ja, genot en zo. Dat ook zeker. Dat is ook iets waarvan de leerlingen zelf zeggen dat dat heel weinig aan bod komt. Opbouwen, onderhouden en versterken van interpersoonlijke relaties aan de hand van groepsactiviteiten, lijkt me ook nuttig.”

- Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen

“Genot, bijvoorbeeld, zou ik al... Ik zou dat in mijn lessen weglaten. Ja, omdat het te persoonlijk is, vooral bij die doelgroep dan.”

- Respondent 5 ISL, Westerlo

Tot slot gaf respondent 4 RKG2, Westerlo aan dat de klasgroepen waarmee de lessenreeks zou worden uitgetest, baat zouden hebben bij een laagdrempelige reeks met geleidelijke opstapjes. Dit om de seksuele diversiteit niet meteen te benadrukken, wat de veiligheid onder druk zou kunnen zetten.

“Ik sta open voor alle onderwerpen, maar het hangt ook sterk af van de leerlingen of ze mee zullen gaan in de heel persoonlijke zaken. Daarom vind ik het ook wel belangrijk om altijd mee te geven dat ze zelf mogen aangeven waar ze zich al dan niet goed bij voelen. Een geleidelijke overgang startende met minder persoonlijke onderwerpen uit de reeks lijkt me voor onze doelgroepen wel beter, anders klappen ze misschien dicht. Er zit ook wel wat diversiteit in de groep, zowel qua seksuele ervaring als geaardheid, dus ik weet ook niet welke reacties ik mag verwachten als we al die leerlingen samen zetten. Vandaar dat werken met opstapjes wat betreft de thema's me wel een goede richtlijn lijkt.”

- Respondent 4 RKG2, Westerlo

Topic 5: Preferabele verhouding tussen de overdracht van kennis, vaardigheden en attitudes tijdens de lessen relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context

De respondenten werden bevraagd naar de mate waarin zij belang hechten aan de overdracht van kennis, vaardigheden en attitudes, en waar voor hen de verhouding zit tussen deze drie. Vijf van de zeven respondenten geven aan dat attitudes en vaardigheden in hun lessen de bovenhand hebben. Over kennis zeggen deze respondenten dat die een instrumentele functie heeft, ter bevordering van andere competenties. Voornamelijk vaardigheden en attitudes rondom kritisch denken, een constructieve mening vormen, grenzen aangeven, reflectieve vaardigheden, dialogeren, respectvol omgaan met elkaar, en inzicht tonen worden meerdere keren aangehaald door verschillende respondenten. Respondent 3 RKG1 Westerlo geeft aan dat het leerplan rooms-katholieke godsdienst ook meer opgebouwd is rond vaardigheden en attitudes, en minder rond kennis. Twee van de zeven respondenten (respondent 6 PEGO, Westerlo en respondent 4 RKG2, Westerlo) geven expliciet aan dat een goede les bestaat uit een evenwichtige verdeling tussen zowel kennis, vaardigheden als attitudes.

“Bij mij hebben de vaardigheden wel de overhand; hoe kan ik een kritische houding aannemen? Kan ik er rustig over nadenken? Wat zijn de voor- en nadelen? Ja, ik ben meer gericht op reflectie. Het is voor mij minder belangrijk dat ze echt pure kennis meenemen. Maar het hangt natuurlijk ook samen. Want als je wilt reflecteren over iets, moet je natuurlijk wel weten waar het over gaat. Het leerplan is natuurlijk ook meer gericht op vaardigheden en attitudes, en minder op kennis.”

- Respondent 3 RKG1, Westerlo

“Natuurlijk zijn zowel kennis, vaardigheden als attitudes essentieel voor een goede les, dus ik probeer ook altijd te voldoen aan deze drie aspecten. Aan de andere kant vind ik het ook belangrijk om voor elke leerling individueel te beoordelen waar hij of zij klaar voor is. Het heeft geen zin om het onderwerp seks volledig te behandelen als een leerling daar op dat moment nog niet aan toe is. Het is ook belangrijk dat ze kennis mee naar huis nemen, want dat verbreedt hun horizon.”

- Respondent 4 RKG2, Westerlo

“Vooral attitudes, zoals nadenken over zaken en respect tonen naar elkaar, zijn belangrijk. Als leerkracht zet ik niet zo sterk in op kennis, omdat jongeren echt handvaten nodig hebben in de maatschappij om hiermee om te gaan. Wat wel interessant is, is om te begrijpen hoe andere levensbeschouwingen hiermee omgaan. Dus ik ben meer geïnteresseerd in informatie ter ondersteuning van vaardigheden of attitudes, dan puur kennis omwille van de kennis.”

- Respondent 7 NCZ, Westerlo

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context

De respondenten werden bevraagd naar de werkvormen die ze graag hanteren of zouden aanbevelen voor hun specifieke doelgroep in relatie tot het onderwerp relationele en seksuele vorming. Alle respondenten opteren voor het gebruik van activerende werkvormen. Het vaakst worden spelvormen, groepswerken of presentaties aangehaald. Ook verschillende gespreksvormen blijken populair, zoals groepsgesprekken of onderwijsleergesprekken. Bovendien gaven drie respondenten aan dat ze het gebruik van stellingen als positief ervaren. Doceren werd over het algemeen negatief beschreven. Respondent 4 RKG 2, Westerlo gaf aan dat ze soms terugvalt op doceren, hoewel ze merkt dat leerlingen dit niet zo waarderen. Ze geeft aan benieuwd te zijn naar nieuwe werkvormen om mee te experimenteren. Alle respondenten die werkzaam zijn op de school in Westerlo gaven tijdens het interview aan dat veel van hun klassen nog niet erg vertrouwd zijn met elkaar, waardoor ze voornamelijk werkvormen gebruiken die het groepsgevoel bevorderen.

“Ik denk dat veel werkvormen mogelijk zijn. Binnen de A- en B-stroom lijken groepswerken mij een goede keuze, omdat dit kan helpen bij het opbouwen van onderling vertrouwen. In deze groepen is het cruciaal dat ze meer samenwerken, zodat ze zich ook opener naar elkaar durven opstellen. Ook het gebruik van spelvormen lijkt me een goede benadering. Het traditionele doceren zou ik bewaren voor het einde of beperken tot binnen de eigen levensbeschouwelijke groep.”

- Respondent 5 ISL, Westerlo

“Een echt spel waarbij ze zich kunnen inleven werkt bij iedere groep wel goed. Ik vind zelf interactieve lessen heel leuk. Ook vermijd ik liever al te persoonlijke vragen, omdat de leerlingen, vooral in de derde graad, anders misschien wat dichtklappen. Praten aan de hand van situaties, filmpjes, teksten, werkt beter. Ook groepswerk werkt meestal goed. Maar ook met een kant-en-klare lessenreeks zoals jij die maakt, is het nuttig dat we daar zelf zaken uit kunnen pikken in functie van de klasgroep.”

- Respondent 7 NCZ, Westerlo

Ik zou zelf wat meer mogen variëren in mijn werkvormen. Ik grijp soms nog wel naar doceren, hoewel ze dat eigenlijk niet graag hebben maar in zo een stille groep kan dat wel werken. Een stellingenspel werkt ook wel goed, de meeste leerlingen doen dat wel graag. Een klasgesprek hanteer ik ook vaak. Ik zou dan vooral werkvormen gebruiken waarbij de leerlingen uitgedaagd worden om actief deel te nemen, zonder dat ze zelf individueel het woord moeten nemen.

- Respondent 4 RKG2, Westerlo

6.2 Ontwerpen van de lessenreeks

Op basis van de literatuurstudie, inclusief het vooronderzoek, en de geanalyseerde interviews, werd uiteindelijk de lessenreeks ontworpen. In dit hoofdstuk verantwoord ik beknopt enkele didactische keuzes.

De lessenreeks werd opgesteld volgens de drietrasmethode uit het leerplan ILD. Hierbij wordt eerst een introductie van het project gegeven binnen de eigen levensbeschouwing. Vervolgens komen de leerlingen samen voor de kern van de lessenreeks. De uiteindelijke verrijking wordt ook weer binnen de eigen klas afgesloten. Deze methode ligt overigens in lijn met de eerder besproken didactische methode van Didier Pollefeyt, gebaseerd op ‘gastvrijheid’, ‘oversteken’ en weer ‘thuiskomen’. (POLLEFEYT, 2019). Zo biedt de lessenreeks ook suggesties aan voor de introductie en afsluiter binnen de eigen levensbeschouwelijke klas.

Voor wat betreft de concrete lesthema’s werd rekening gehouden met de behoefte van leerlingen, de input van de respondenten en de formele richtlijnen van de WHO. Uit het valorisatie-rapport van het Vlaamse Sexpert onderzoek (2014) bleek dat de informatiebehoefte van jongeren voornamelijk betrekking heeft op de thema’s relaties, verliefdheid, intimiteit, omgaan met verschillen in een relatie, enzovoort. Ook de betrokken leerkrachten gaven in de interviews aan dat ze lesmateriaal inzake relaties (in brede zin), gevoelens, seksuele en relationele verwachtingen en flirten waardevol zouden vinden. Dit ligt in lijn met de opgestelde matrix van de WHO, waarin thema’s zoals emoties, vriendschap en relaties, seksualiteit en bijkomstig nog sociale en culturele invloeden worden aanbevolen voor relationele en seksuele vorming voor jongeren vanaf 15 jaar. (RUTGERS WPF ET AL., 2012) Deze uitkomsten resoneerden met het leerplan ILD, meer bepaald met de aandachtsgebieden ‘identiteit’ en ‘diversiteit’. Ook werden per les relevante koppelingen met digitale-, sociaal-relacionele- en burgerschapscompetenties gerealiseerd. Het hoofdthema beslaat voornamelijk het domein van emoties, intimiteit en relaties in brede zin, vanuit een interlevensbeschouwelijk en pluralistisch perspectief.

Wat betreft de verhouding tussen kennis, vaardigheden en attitudes werd het leerplan ILD als belangrijkste handvat gehanteerd, waarbij de focus op vaardigheden en attitudes ligt, en zeker in het geval van relationele en seksuele vorming kennis eerder een ondersteunende functie krijgt. Dit correspondeert met de getuigenis van de meeste respondenten in de interviews.

In lijn met de literatuur en interviews werden 15 activerende werkvormen opgesteld, waaronder; een filosofisch gesprek, veel groepswerken, een presentatie, stellingen, twee educatieve spellen, het maken van een relationele tijdlijn, enzovoort. De lessenreeks bestaat uit een uitgebreide leerkrachtenhandleiding, een bijhorende leerlingenbundel en twaalf bijlagen waaronder een evaluatiematrix voor de leerkracht en een zelfevaluatiematrix voor de leerlingen. Om overlapping te vermijden, verwijst ik hierbij naar de lessenreeks in kwestie, te raadplegen in ‘deel 2’ van dit onderzoek.

Een kanttekening hierbij is dat de lessenreeks als basis dient voor leerkrachten om in team aan de slag te gaan met relationele en seksuele vorming, gekoppeld aan interlevensbeschouwelijke dialoog en aanverwante competenties. Hoewel de lessenreeks ‘kant-en-klaar’ werd afgeleverd, is het aangewezen zelf steeds nog levensbeschouwelijke verdieping toe te voegen.

6.3 Beoordelingsformulieren

De zeven respondenten vulden na het uittesten van enkele werkvormen (naar keuze) een uitgebreid beoordelingsformulier in, afgestemd op de verschillende onderdelen van de lessenreeks en met oog op het verzamelen van zoveel mogelijk feedback in functie van de onderzoeksvragen.

In het feedbackformulier wordt gepeild naar de respondenten hun ervaringen of mening met betrekking tot de leerkrachtenhandleiding, werkvormen en leerinhoud van de lessenreeks, de leerlingenbundel, evaluatiematrices, leerlingenperceptie en leerkrachtenperceptie (hun eigen ervaring). De respondenten doen dit door kruisjes te zetten in het corresponderende vak, met keuze uit: onvoldoende, voldoende, goed en uitstekend. In het geval van een onvoldoende of uitstekend wordt gevraagd het antwoord toe te lichten. Bij de vragen die peilen naar hun persoonlijke ervaring met de lessenreeks worden ook enkele open vragen gesteld. Op deze manier wordt informatie overzichtelijk en efficiënt verzameld, met ruimte voor meer diepgang waar nodig.

1. Leerkrachtenhandleiding

De leerkrachtenhandleiding werd door alle zeven respondenten op basis van acht criteria positief onthaald. Deze criteria peilden naar: lay-out, bruikbaarheid van de tips, bondigheid, duidelijke omschrijving van de werkvormen, voldoende ruimte voor didactische vrijheid, bronvermelding, bruikbaarheid en verhouding tussen ILD- en RSV-aspecten.

Er werd geen enkele ‘onvoldoende’ aangeduid, het gemiddelde schommelt tussen ‘goed’ en ‘uitstekend’ bij vrijwel alle criteria.

“Bruikbaar document. Voor herhaling vatbaar.”

- Respondent 5 ISL, Westerlo

“Je kan er altijd nog voor kiezen om zelf informatie aan te vullen, goede basis. De lay-out is heel mooi.”

- Respondent 6 PEGO, Westerlo

2. Geselecteerde werkvormen en leerinhoud

Om de tevredenheid over de ontworpen werkvormen en geselecteerde leerinhoud te achterhalen, werd gebruik gemaakt van tien verschillende criteria. Deze criteria omvatten onder andere de koppeling met de onderwijsdoelen, de lesdoelstellingen, de gekozen onderwerpen, de opbouw van de lessen, de suggestie voor trap 1 in eigen levensbeschouwelijke klas, variatie in de werkvormen, of de werkvormen aanzetten tot participatie, afstemming op de context van ILD en de leefwereld van leerlingen, of de werkvormen het exploreren van levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende ondersteunden en de suggestie ter afsluiting binnen de eigen levensbeschouwelijke klas.

Ook hier werden geen ‘onvoldoendes’ uitgedeeld. Het gemiddelde schommelt tussen voldoende en goed, met enkele quoteringen richting ‘uitstekend’. Over het algemeen hebben de respondenten hun antwoord toegelicht bij de open vragen die peilden naar de meest en minst succesvolle werkvorm uit de reeks. Deze toelichting heeft dan ook bijgedragen tot de revisie van bepaalde werkvormen en leerinhouden.

Onderstaande schematische voorstelling geeft de antwoorden van de respondenten weer met betrekking tot de meest succesvolle werkvorm(en), alsook welke werkvorm nog verbeterd kan worden.

Succesvolle werkvormen	Toelichting
<p>Filosofisch gesprek omdat hier de gedachten van de leerlingen zelf volledig naar voren komen. Hetzelfde effect ervaarde ik ook bij de werkvorm 'feit of mythe'.</p> <p>Alsook hetzelfde effect bij 'feit of mythe'.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 5 ISL, Westerlo 	<p>Werkvorm 1</p> <p>Werkvorm 5</p>
<p>De educatieve spellen zijn heel duidelijk en mooi uitgewerkt. Ook is de werkvorm over het huwelijk wel belangrijk om expliciet de levensbeschouwelijke verschillen te duiden</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 3 RKG1, Westerlo 	<p>Werkvorm 9</p> <p>Werkvorm 11</p> <p>Werkvorm 12</p>
<p>Werkvorm 11 is absoluut een must (huwelijk). Zonder die kan er voor mij niet gesproken worden over ILD of zou het onderwerp veel te maatschappelijk i.p.v. levensbeschouwelijk zijn.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 4 RKG 2, Westerlo 	<p>Werkvorm 11</p>
<p>De educatieve spellen zijn mooi uitgewerkt. De leerlingen waren hier lang zoet mee en de nabespreking bracht veel (positieve) discussie op gang.</p> <p>Werkvorm rond WTFock sloeg wel aan, sommigen konden zich hier goed in herkennen en hier ontstond wel discussie over.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen 	<p>Werkvorm 9</p> <p>Werkvorm 12</p> <p>Werkvorm 4</p>
<p>Educatieve spellen</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 6 PEGO, Westerlo 	<p>Werkvorm 9</p> <p>Werkvorm 12</p>
<p>Filosofisch gesprek, Feit of mythe, de educatieve spellen</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 7 NCZ, Westerlo 	<p>Werkvorm 1</p> <p>Werkvorm 5</p> <p>Werkvorm 9</p> <p>Werkvorm 12</p>
<p>Filosofisch gesprek: goede opening voor de leerlingen om anders te kijken naar 'seksualiteit'.</p> <p>PICKASOLL: nodig om een open en veilige omgeving te creëren. De leerlingen kennen de afspraken, maar de herhaling en het letterlijk benoemen laat hun dit nog eens tot zich nemen.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Respondent 1 NCZ, Aarschot 	<p>Werkvorm 1</p> <p>Werkvorm 3</p>

Werkvormen aan verbetering onderhevig	Toelichting
2de deel van kruispuntdenken (oppression/resistance) vond ik niet heel duidelijk. Dat stukje heb ik dan overgeslagen. - Respondent 5 ISL, Westerlo	Werkvorm 4
De werkvorm over het huwelijk zou nog uitgebreid kunnen worden door het toevoegen van de andere erkende levensbeschouwingen. Zo leren de leerlingen ook wat bij over levensbeschouwingen die niet vertegenwoordigd worden in de klas. - Respondent 3 RKG1, Westerlo	Werkvorm 11
Wat je werkvorm 3 noemt, is op zich geen werkvorm, wel afspraken die je onder de aandacht wil brengen. Dit hoeft niet per se in de leerlingenbundel zo uitgebreid. De afspraken op deze manier overlopen zou moeilijk zijn om hun aandacht erbij te houden. - Respondent 4 RKG 2, Westerlo	Werkvorm 3
We vonden het ook jammer dat er bij de werkvormen vooral gekeken werd naar RKG, islam, NCZ en PEGO en niet naar andere erkende levensbeschouwingen. We hebben er voor de oefening rond het huwelijk meerdere ingestoken. - Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen	Werkvorm 11
Oefeningen over kruispuntdenken korter en duidelijker maken - Respondent 6 PEGO, Westerlo	Werkvorm 4
Kruispuntdenken mag meer op niveau van leerlingen - Respondent 7 NCZ, Westerlo	Werkvorm 4
Feit/mythe: de leerlingen hun kennis over deze begrippen was minimaal en daardoor werd het vaak niet duidelijk waarom iets een feit was. Er stond uiteraard een uitleg bij, maar leerlingen konden zelf argumenten aanhalen waarom het geen feit was. - Respondent 1 NCZ, Aarschot	Werkvorm 5

Zowel bij de meest succesvolle werkvormen als de werkvormen die nog wat verbeterd kunnen worden, worden door verschillende leerkrachten gelijkaardige antwoorden gegeven. In het onderdeel ‘revisie lessenreeks’ geef ik aan welke concrete aanpassingen werden doorgevoerd naar de finale versie van de lessenreeks toe.

3. Leerlingenbundel, evaluatiematrices en leerlingenperceptie

Ook werden de respondenten bevraagd naar hun mening en ervaringen met de leerlingenbundel, ontwikkelde evaluatiematrices en hoe zij denken dat de leerlingen deze lessen hebben ervaren. Over het algemeen werden er over deze drie onderwerpen positieve evaluaties ingevuld. Aangezien ze niet expliciet bijdragen tot het beantwoorden van mijn onderzoeksvragen, zal ik hier dan ook verder niet op ingaan. Dit doe ik wel in het geval van enkele aanpassingen met betrekking tot de leerlingenbundel, bij het onderdeel ‘revisie lessenreeks’.

4. Leerkrachtperceptie

Tot slot peilde ik naar de ervaringen van de betrokken leerkrachten levensbeschouwingen zelf met betrekking tot het uitgeteste lesmateriaal. Hier kwamen zeven positieve maar uiteenlopende reacties op. Gezien het een persoonlijke kwestie betreft, is er gekozen voor een open-vraagstelling waarbij de respondenten hun ervaringen uitgebreid konden weergeven.

Dit was voor mij van in het begin een relevant thema om te bespreken tijdens een interlevensbeschouwelijke les en dat is ook bevestigd. De verschillen en gelijkenissen zijn enorm boeiend en leerrijk. Persoonlijk vond ik het wel moeilijk om met een collega die ik nog maar sinds september ken voor een klasgroep te staan waar ik wederom de helft van de leerlingen zo goed als niet ken. Ik denk als startende leerkracht dat een ILD/ILC nog moeilijker is, omdat alles nieuw is.

- *Respondent 1 NCZ, Aarschot*

De lessenreeks ging vooral over het relationele, leerlingen praten hier wel graag over. Ik vind lesgeven over dit onderwerp sowieso fijn, de band met leerlingen wordt hier merkbaar beter door naar mijn gevoel. Het is zeker een goed dialoogthema en eens een positiever thema dan de vaak meer negatieve thema's die aan bod komen tijdens ILD's.

- *Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen*

Absoluut relevant om dergelijke lessen in deze formatie te geven. Afhankelijk van de openheid van de klasgroep kan je veel bereiken met de leerlingen.

- *Respondent 3 RKG1, Westerlo*

Het is zeker een relevant thema om bij een ILD te behandelen. Soms verliepen de lessen iets minder vlot, dit omdat het voor sommige leerlingen minder evident is om over hun relationele voorkeur te praten. De lessenreeks biedt dan wel voldoende 'back-up' plannen aan, dat is fijn. Ik voelde me op mijn gemak tijdens het geven van deze lessen, ook omdat we voldoende tijd hadden om het materiaal 'eigen' te maken, wat minder het geval is bij lessenreeksen die je zelf moet maken en waar iedere collega zich in moet kunnen vinden.

- *Respondent 4 RKG2, Westerlo*

Als islamleerkracht breng ik het onderwerp seksualiteit en relaties zo goed als niet naar boven. Met de ervaring uit deze lessenreeks ben ik van plan om dat in de toekomst wel te doen. Ik heb gemerkt dat mijn leerlingen zich veel opener naar mij stellen. Daarnaast hebben de leerlingen open kunnen praten over hun eigen bevindingen/ervaringen. Ze hebben ook kunnen luisteren naar andere meningen daarover en konden daarmee in dialoog gaan, dus ik vond het geslaagde lessen.

- *Respondent 5 ISL, Westerlo*

Zeer relevant thema door de verschillende meningen, ervaringen, perspectieven. Door de interactieve werkvormen en verschillende groepsopdrachten groeiden de leerlingen meer naar elkaar toe. Ik had dit aanvankelijk niet gedacht, waardoor ik het erg positief heb ervaren.

- *Respondent 6 PEGO, Westerlo*

De lessenreeks vormt een goede basis en kan makkelijk aangevuld of veranderd worden naargelang de leerlingen die je voor je hebt.

Ik heb het werken met dit lesmateriaal als positief ervaren, zo heb ik kennis gemaakt met ‘andere’ werkvormen. De leerlingen reageerden over het algemeen ook goed op de lessen, wat niet altijd het geval is. De ene klas is mondiger, werkt actiever mee. Alle klassen vonden het wel leuk en waren enthousiast.

- Respondent 7 NCZ, Westerlo

6.4 Revisie lessenreeks

Op basis van de verkregen feedback werd de lessenreeks uiteindelijk nog wat aangepast. Ik heb enkele aanpassingen doorgevoerd die voornamelijk naar voren kwamen bij de open vragen, bijvoorbeeld: ‘welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?’.

Uit voorgaande analyse met betrekking tot de werkvormen kwam reeds naar voren dat dezelfde struikelblokken meermaals werden genoemd in het geval van twee specifieke werkvormen, namelijk werkvorm 4 ‘WTFOCK is kruispuntdenken?’ en werkvorm 11 ‘groepswerk huwelijk’. In het geval van werkvorm 4 werd meermaals aangehaald dat de uitleg en oefeningen over ‘kruispuntdenken’ te abstract waren in functie van de doelgroep. In de finale versie werd er dan ook een definitie toegevoegd, alsook werden de oefeningen omtrent het begrip gereduceerd. Verder werden mogelijke oplossingen bij deze oefening toegevoegd aan de leerkrachtenhandleiding. Bij werkvorm 11 betreurden de respondenten het dat enkel het islamitisch-, vrijzinnig-humanistisch-, rooms-katholiek- en protestants-evangelisch huwelijk werden besproken. In de finale versie werden de overige erkende levensbeschouwingen hieraan toegevoegd, respectievelijk het joods-, orthodox- en anglicaans huwelijk.

Met betrekking tot algemene verbeteringen gaven vier van de zeven respondenten aan dat de leerlingenbundel nogal sober was opgesteld. In de finale versie heb ik deze opgesmukt met meer kleur en functionele afbeeldingen. Ook gaven drie respondenten aan dat het taalgebruik van de leerlingenbundel soms te theoretisch of te abstract was, zeker in functie van de doelgroep arbeidsmarktgerichte finaliteit. Ook dit werd in de finale versie verbeterd.

Gezien het aantal aanpassingen uiteindelijk verwaarloosbaar is, en om de omvang van de bijlagen te beperken, werd enkel de finale versie van de lessenreeks opgenomen in dit document.

7 Resultaten

7.1 Deelvraag 1

In welke mate hoort relationele en seksuele vorming thuis in de lessen interlevensbeschouwelijke dialoog 3de graad secundair onderwijs?

Deelvraag 1 wordt beantwoord door een combinatie van literatuuronderzoek, de afgenomen interviews en de beoordelingsformulieren van de respondenten.

Eerst en vooral hebben relationele en seksuele vormingslessen voldoende bestaansredenen, aangezien ze veel ingang vinden bij de bestaande onderwijsdoelen. Waaronder het leerplan ILD, meer specifiek binnen de aandachtsgebieden 'identiteit' en 'diversiteit'. Daarnaast kunnen dergelijke lessen gekoppeld worden aan eindtermen binnen digitale-, sociaal-relatieve- en burgerschapscompetenties. Al deze onderwijsdoelen zijn onderdeel van de basisvorming, wat wil zeggen dat ze voor alle studierichtingen binnen de 3de graad gelden. In formele zin kunnen lessen relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context dus zeker verantwoord worden.

Daarnaast peilt deze vraag ook naar de subjectieve invulling van relevantie. Waarop de zeven respondenten uit dit onderzoek zowel bij de interviews voorafgaand aan het uittesten van het materiaal, als na afloop via de beoordelingsformulieren, lieten blijken dat relationele en seksuele vorming een zeer relevant, leerrijk en waardevol thema is om te behandelen binnen een interlevensbeschouwelijke context.

7.2 Deelvraag 2

Wat is de omvang en kwaliteit van het reeds bestaande aanbod lesmateriaal relationele en seksuele vorming voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk met doelgroep 3de graad secundair onderwijs?

Deelvraag 2 wordt beantwoord aan de hand van de literatuurstudie, meer specifiek het vooronderzoek. Tijdens het onderwerpen van een lessenreeks is het belangrijk om in kaart te brengen welke materialen er reeds bestaan, om zo te ontdekken waar nog ruimte voor is voor verbetering. Uit het vooronderzoek bleek dat er wel enkele relevante bronnen en websites bestaan ter inspiratie, waaronder in het bijzonder Sensoa en Rutgers. De website en leermiddelen van Sensoa zijn kwalitatief, betrouwbaar en zeer uitgebreid. Echter mist hier een expliciet levensbeschouwelijke component. Mits enige aanpassing kan het lesmateriaal van Sensoa zeker dienen voor de doelgroep waarover deze masterthesis zich buigt, maar kant-en-klaar is het niet te noemen. Logischerwijs is het ook niet conform het leerplan interlevensbeschouwelijke dialoog. Voor Rutgers geldt min of meer dezelfde conclusie, ook deze organisatie beschikt over heel wat kwalitatief materiaal, maar niet conform het leerplan ILD en zonder expliciete interlevensbeschouwelijke blik.

Verder zijn er nog heel wat organisaties en websites die wel voor inspiratie kunnen zorgen, zoals ILCos en Axcent. Beide organisaties gaan uit van een interlevensbeschouwelijk perspectief, maar hier ontbreekt het dan weer aan concreet lesmateriaal rondom relationele en seksuele vorming. Wel kan je bij ILCoS en Axcent terecht voor kwalitatieve vormingen, idem voor Ella en Pimento. Dit ligt echter buiten de reikwijdte van dit onderzoek, dat specifiek gaat om concreet lesmateriaal. Ook samenwerkingsplatforms en confessionele websites worden buiten beschouwing gelaten, aangezien hier geen kwaliteitscontrole wordt uitgevoerd. Dit is het geval voor websites zoals Klascement, Facebook-groepen, Nczedenleer, Pegosite, Centrum Islamonderwijs en Kerknet.

Er bestaan dus wel hulpbronnen voor leerkrachten die een les relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context willen ontwerpen; met name Sensoa en Rutgers bieden een kwalitatieve basis aan. Echter bestaat er nog geen kant-en-klaar lesmateriaal vanuit een interlevensbeschouwelijk perspectief dat reeds gelinkt is aan het juiste leerplan. De literatuur toont hier een nijpend tekort aan bruikbaar en kwalitatief lesmateriaal.

7.3 Deelvraag 3

In welke mate moeten lessen relationele en seksuele vorming binnen de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk gericht zijn op het overbrengen van kennis, attitudes en vaardigheden? Welke thema's en werkvormen lenen zich dan best voor deze gekozen overdracht binnen de 3de graad secundair onderwijs?

Deelvraag 3 wordt beantwoord aan de hand van de literatuurstudie, inclusief vooronderzoek, de afgenomen interviews en tot slot de beoordelingsformulieren.

Aangezien een lessenreeks opgebouwd wordt rond relevante onderwijsdoelen, bepaalt het gehanteerde leerplan de verhouding tussen kennis, vaardigheden en attitudes. In het geval van het leerplan ILD, alsook relevante eindtermen binnen de digitale-, sociaal-relatieve- en burgerschapscompetenties, wordt de nadruk gelegd op attitudes en vaardigheden. Kennis komt zeker ook aan bod maar krijgt een eerder ondersteunende functie om andere competenties te bereiken. Dit ligt ook in lijn met de matrix opgesteld door de WHO, waarin relevante thema's voor relationele en seksuele vorming worden opgedeeld in kennis, attitudes en vaardigheden. Vijf van de zeven respondenten gaven in de interviews aan dat ze zelf ook meer belang hechten aan vaardigheden en attitudes. Zeven van de zeven respondenten geeft na afloop van de lessenreeks aan dat het ontwikkelde materiaal voldoet aan hun idee van een goede verhouding tussen deze drie zaken.

Voor wat betreft de gekozen thema's werd rekening gehouden met de vraag van leerlingen, de formele richtlijnen en de noden van de respondenten. Uit een workshop van de Vlaamse Scholierenkoepel bleek dat jongeren vinden dat vooral de negatieve kant van seks (SOA, zwangerschap) belicht wordt en dat er te weinig aandacht is voor de positieve kant en de betrokken gevoelens. (VSK, 2022). Ook het rapport van het Vlaamse Sexpert onderzoek toont aan dat jongeren voornamelijk behoefte hebben aan informatie over relaties, verliefdheid, intimiteit en omgaan met verschillen in een relatie. (BUYSSE ET AL., 2014) Deze onderwerpen worden tevens aanbevolen door de matrix van de WHO, met aanvulling van sociale en culturele invloeden, en ook de betrokken leerkrachten gaven aan dat ze graag ontwikkeld materiaal zouden ontvangen rondom relaties en gevoelens in brede zin, waaronder ook flirten en trouwen.

Ook voor de meest aangewezen werkvormen valt er een lijn te trekken tussen de suggesties vanuit de literatuur en de antwoorden van de respondenten. Sensoa stelde hiervoor het KAVES-model op, als tool om de werkvormen af te stemmen op de lesdoelen bij relationele en seksuele vorming. (SENSOA, Z.D.-F) De WHO onderstreept het belang van interactieve werkvormen bij lessen RSV. Er bestaat een heel arsenaal aan activerende, interactieve werkvormen, waaronder: gamification, filosoferen met jongeren, onderwijsleergesprekken, groepswerken en reflectieopdrachten. (MARRA ET AL., 2024; HARUNA ET AL., 2018; HAMMONDS ET AL., 2015) Verder benadrukken Kolenz en Branfman (2019) het belang van humor bij het behandelen van stigmatiserende of ongemakkelijke onderwerpen. Door het grote aanbod aan effectieve werkvormen hebben de antwoorden van de respondenten de doorslag gegeven bij het ontwerp van de lessenreeks. De leerkrachten gaven allen aan voornamelijk gebruik te maken van activerende werkvormen. Het vaakst werden spelvormen, groepswerken, presentaties en verschillende gespreksvormen aangehaald.

Ook verschillende gespreksvormen blijken populair, zoals groepsgesprekken of onderwijsleergesprekken. Bovendien gaven drie respondenten aan dat ze het gebruik van stellingen als positief ervaren. Doceren werd over het algemeen negatief beschreven. Respondent 4 RKG 2, Westerlo gaf aan dat ze soms terugvalt op doceren, hoewel ze merkt dat leerlingen dit niet zo waarderen. Ze geeft aan benieuwd te zijn naar nieuwe werkvormen om mee te experimenteren.

Na het uittesten van het ontwikkelde materiaal waren alle respondenten enthousiast over de ontwikkelde werkvormen. Voornamelijk het ontwikkelde filosofisch gesprek, de verschillende groepswerken en de twee educatieve spellen vielen in de smaak.

Samenvattend zijn er erg veel verschillende opties wat betreft gepaste werkvormen voor een lessenreeks relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context. Het belangrijkste is dat de werkvormen aanzetten tot participatie en dialoog. Een effectieve lesmethode stimuleert leerlingen om hun eigen vooroordelen in vraag te stellen door hen in een context te plaatsen waarin ze zich zelf verantwoordelijk voelen voor het formuleren van plausibele antwoorden waar niet enkel zichzelf, maar ook anderen zich in kunnen vinden. (BIDABADI ET AL., 2016)

7.4 Deelvraag 4

Hoe ervaren betrokken leerkrachten de lessen relationele en seksuele vorming binnen de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk met doelgroep 3de graad secundair onderwijs?

Deelvraag 4 wordt beantwoord aan de hand van de ingevulde beoordelingsformulieren van de zeven respondenten. Binnen dat beoordelingsformulier, dat overigens na het uittesten van de lessenreeks plaatsvond, peilde ik naar de leerkrachten hun ervaring met het geven van lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context.

Alle zeven respondenten erkennen de meerwaarde van de lessen en blikken er met een positief gevoel op terug. Voor twee respondenten lag dit in lijn met hun verwachtingen, aangezien ze sowieso positieve ervaringen met relationele en seksuele vorming hadden binnen hun eigen klaspraktijk. Voor de respondent islamitische godsdienst was deze positieve ervaring eerder een verrassing; ze gaf aan dat ze normaal geen les geeft over dergelijke onderwerpen maar dat ze dit vanaf nu wel zal doen, omdat ze merkte dat haar leerlingen zich opener opstelden naar haar toe. Twee andere respondenten beamen dat de lessenreeks zorgde voor een betere band met de leerlingen, en een betere verstandhouding tussen leerlingen onderling.

Verder onderstreept een respondent dat ze blij is kennis gemaakt te hebben met nieuwe werkvormen. Wat betreft het thema stelt een respondent dat ze dit positieve onderwerp een verademing vindt, aangezien veel dialoogthema's net vanuit een probleem vertrekken.

Verder hangt de ervaring van de respondenten ook af van de klascontext. Zo geeft een respondent aan dat het niet gemakkelijk was om dit project te realiseren met leerlingen en collega-leerkrachten die ze nog niet goed kende. Twee andere respondenten gaven aan dat een goed lesverloop ook wel afhangt van de mondigheid van de leerlingen.

Alle zeven respondenten geven blijk van een positieve ervaring met de ontworpen lessenreeks. Toch staat of valt de les met enkele externe factoren, zoals de onderlinge bekendheid en het vertrouwen binnen de klasgroep. Ik erken dat een bijkomstige onderzoeksactiviteit zoals een focusgroep of expertpanel meer inzicht had kunnen bieden in deze randvoorwaarden of exacte ervaringen van de leerkrachten tijdens de lessen. Hierover meer in volgende paragraaf.

8 Onderzoeksbependingen

In deze paragraaf ga ik verder in op over mogelijke tekortkomingen of blinde vlekken binnen dit onderzoek. Dit doe ik om de lezer ervan op de hoogte te brengen dat ik me bewust ben van deze zaken, maar dat ik ze niet als een significante bedreiging zie voor de meerwaarde van dit onderzoek.

De gehanteerde aanpak in deze masterproef brengt enkele beperkingen met zich mee. De keuze van de onderzochte thema's wordt bepaald door mijn perspectief als onderzoeker, wat meteen het belangrijkste probleem van de analyse vormt. Mijn werkwijze is grotendeels intuïtief, wat overigens een gekende valkuil is binnen kwalitatieve onderzoeksmethoden. Het onderzoeksmateriaal draagt namelijk zelf geen directe betekenissen over, waardoor de onderzoeker de rol van betekenisgever of interpretator op zich neemt. (DENZIN ET AL., 2011) Dit kan mogelijke negatieve implicaties hebben voor de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek. Anderzijds toont dit kenmerk aan dat iedere zorgvuldige interpretatie bestaansrecht heeft. Door meerdere onderzoeksactiviteiten te integreren, wordt de problematische kant van dit perspectief geminimaliseerd.

Wat betreft de praktische uitvoering van het onderzoek zijn er enkele risico's verbonden aan de selectie van de respondenten. Ik erken dat mijn oproep mogelijk alleen leerkrachten heeft aangetrokken die openstaan voor het onderwerp. Deze leerkrachten hebben over het algemeen vergelijkbare houdingen ten opzichte van seksuele en relationele vorming binnen hun vakdomein. Hoewel de manier waarop ze dit concreet invullen in de praktijk kan verschillen, is seksualiteit over het algemeen niet negatief geladen voor deze respondenten.

Eenzijds is het belangrijk dat de respondenten gemotiveerd zijn om het onderwerp te behandelen en actief bij te dragen aan de ontwikkeling van lesmateriaal door hun behoeften aan te geven. Anderzijds vertegenwoordigt deze groep respondenten niet noodzakelijk de motivatie van andere of van alle leerkrachten levensbeschouwing. Hoewel deze mogelijke vooringenomenheid belangrijk is om op te merken, doet het geen afbreuk aan het belang van dit onderzoek, gezien het buiten de reikwijdte van dit onderzoek valt om uitspraken te doen over de algemene motivatie van leerkrachten om relationele en seksuele vorming op te nemen in hun lessen.

Na de ontwerpfasie werd de lessenreeks overhandigd aan de respondenten. De leerkrachten hadden de vrijheid om zelf in te vullen hoeveel werkvormen ze zouden uittesten, met als doel een realistische onderwijssituatie te simuleren en leerkrachten de tijd en ruimte te geven om met het materiaal te experimenteren. Resultaat was dat niet alle werkvormen door alle respondenten werden uitgetest. Uiteindelijk werd iedere werkvorm (met uitzondering van de suggesties ter afsluiting in de eigen levensbeschouwelijke klas) door minimaal twee leerkrachten uitgetest. Hoewel deze kleine testgroep mogelijk een vertekend beeld kan geven door het gebrek aan feedback, werd de lessenreeks zodanig uitgebreid opgesteld dat leerkrachten, wanneer ze er later mee aan de slag gaan, hoe dan ook een selectie maken op basis van de behoeften van hun leerlingen.

Verder heb ik ervoor gekozen zelf niet aanwezig te zijn bij de uitvoering van de lessen. Enerzijds omdat dit wat betreft afstand een heel ambitieus project zou geweest zijn, aangezien de respondenten in uiteenlopende provincies lesgeven. Anderzijds was dit een bewuste keuze om de normale klassfeer niet te verstoren en de privacy van de leerlingen te respecteren. Daarnaast bestaat bij observatie ook een aanzienlijk risico op het Hawthorne-effect, waarbij mensen de neiging hebben om zich anders te gedragen als ze zich ervan bewust zijn dat ze worden geobserveerd. (SCHARWÄCHTER, 2023) Dit zou zowel van invloed kunnen zijn op de leerkrachten als op de leerlingen, wat zowel de interne als externe validiteit kan beïnvloeden. Een mogelijk nadeel van mijn afwezigheid tijdens deze lessen is dat ik als onderzoeker weinig controle had over hoe de leerkrachten de lessen aanpakten en in hoeverre ze zich hielden aan de vooropgestelde lesplannen. Maar gezien mijn onderzoek zich eerder richt op de ervaring van de betrokken leerkrachten, vormt dit geen aanzienlijke bedreiging voor het onderzoek.

Tot slot erken ik het hiaat van een mogelijke zevende onderzoeksactiviteit, namelijk een focusgroep of expertpanel met de betrokken respondenten. Tijdens deze bijeenkomst zou de finale versie van de lessenreeks besproken kunnen worden. Het meest waardevolle aspect van deze evaluatievorm is dat de respondenten onderling reageren op elkaars bevindingen. Dit gesprek zou een duidelijk en definitief antwoord kunnen bieden op de meerwaarde van het ontwikkelde materiaal. Ik merkte echter al snel dat de respondenten reeds overbevraagd waren, wat in combinatie met tijdsdruk ertoe heeft geleid dat ik deze onderzoeksactiviteit heb laten vallen. Als reactie hierop heb ik het beoordelingsformulier uitgebreid, zodat ik toch nog een antwoord kon formuleren op, in het bijzonder, onderzoeksdeelvraag vier met betrekking tot de concrete ervaring van leerkrachten, zij het minder uitvoerig.

9 Conclusie en discussie

Door de vele persoonlijke en maatschappelijke voordelen verbonden aan goede relationele en seksuele vorming, verwacht het collectief dat dit onderwerp ook op het maatschappelijke toneel wordt besproken. Deze versmelting van de publieke en private sfeer benadrukt het belang van intiem burgerschap, waarbij jongeren constructief leren omgaan met uitdagingen op het gebied van autonomie en instemming, en dit ook in het verlengde als toekomstige burgers van een democratische samenleving. Hoewel deze vorming een gedeelde verantwoordelijkheid is van alle actoren binnen het socialisatieproces van kinderen en jongeren, neemt de school hier een belangrijke rol op zich. Zowel leerlingen, leerkrachten als formele kaders geven de voorkeur aan een holistische, positieve benadering van seksualiteit, die verder gaat dan louter technische of preventieve aangelegenheden. Goede relationele en seksuele vorming omvat naast kennis vooral het cultiveren van gepaste vaardigheden en attitudes. Leerkrachten levensbeschouwing voorzien van kwalitatief lesmateriaal zorgt ervoor dat leerlingen worden uitgerust met constructieve bagage voor het aangaan van gezonde relaties. Het zingevende aspect van levensbeschouwing biedt immers extra ruimte om de kwestie vanuit een intersectioneel standpunt te benaderen, wat bijdraagt tot inclusie. Ondanks de vele maatschappelijke initiatieven ter bevordering van de algemene relationele geletterdheid, blijkt uit het vooronderzoek dat kwalitatief lesmateriaal een heikel punt blijft.

Deze masterthesis zocht dan ook een antwoord op de vraag aan welke zaken een lessenreeks relationele en seksuele vorming moet voldoen om een waardevolle bijdrage te leveren voor de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk van de 3de graad secundair onderwijs. Aan de hand van academische en didactische literatuur en zeven diepte-interviews werd vervolgens een uitgebreide lessenreeks opgesteld met een variatie aan interactieve en activerende werkvormen. Een goede werkvorm stimuleert leerlingen om hun eigen denkbeelden en vooroordelen in vraag te stellen, en motiveert hen om zichzelf te zien als auteur van plausibele antwoorden. (BIDABADI ET AL., 2016) De concrete lesinhoud werd bepaald aan de hand van richtlijnen vanuit de WHO, de input van de betrokken leerkrachten en de noden van leerlingen die de literatuur aan het licht bracht. Voornamelijk relaties, intimiteit en emoties bleken hier een rode draad te vormen. De betrokken respondenten hebben dit ontwikkelde materiaal vervolgens uitgetest en hun feedback gestructureerd aan de hand van een beoordelingsformulier.

De resultaten van de analyse toonden aan dat de respondenten over het algemeen erg tevreden waren met het ontwikkelde materiaal. Voornamelijk de educatieve spellen, het filosofische gesprek en de verschillende groepsopdrachten bleken een succes. Alle respondenten gaven aan dat relationele en seksuele vorming een uiterst waardevol dialoogthema blijft voor een interlevensbeschouwelijk project. Verscheidene respondenten gaven aan dat het hen dichter bij de leerlingen heeft gebracht, en dat het tevens de groepsdynamiek bevorderde.

De ontwikkelde lessenreeks levert, op basis van dit onderzoek, zeker een positieve bijdrage aan het beschikbare lesmateriaal inzake relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context. Aangezien het lesmateriaal ook gerelateerd is aan onder meer digitale-, sociaal-relationale en burgerschapscompetenties, is het multidisciplinair inzetbaar. Door dit materiaal na afloop te publiceren, tracht ik leerkrachten te voorzien van concrete handvaten om samen met hun leerlingen de talrijke voordelen van relationele en seksuele vorming te verkennen.

Tot slot volgen nog enkele aanbevelingen voor verder onderzoek. Zoals aangegeven bij de afbakening van dit onderzoek, heb ik me specifiek toegespitst op de ervaringen en noden van leerkrachten. Het zou interessant zijn om ook de ervaringen van leerlingen na het geven van lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke context in kaart te brengen. Onderwijs is er tenslotte in de eerste plaats voor de leerlingen. Dergelijk onderzoek zou kunnen bijdragen aan de literatuur die het behoud van levensbeschouwelijke vakken voorstaat. Er zit namelijk een specifieke meerwaarde in het vormen van leerlingen vanuit een expliciet levensbeschouwelijk kader, een meerwaarde die andere vakken niet zomaar kunnen nabootsen. Daarnaast geeft dit onderzoek reeds blijk van een hardnekkige kwaal in het onderwijs, waarbij sociale ongelijkheden op de schoolbanken worden gereproduceerd. Op filosofisch vlak zou een integratie van feministische en dekoloniserende theorieën enerzijds en de praktijk van seksuele en relationele vorming op school anderzijds, interessante inzichten kunnen opleveren. Net omdat scholen de weerspiegeling zijn van de maatschappij van morgen, is het van cruciaal belang dat deze weerspiegeling realistisch en gegrond wordt weergegeven. In hoeverre draagt reguliere seksuele vorming hieraan bij, of doet het er juist afbreuk aan? Het werk 'sexual violence and the reproduction of inequalities' van Jelke Boesten kan hier als startpunt dienen.

10 Bibliografie

- AVG / Algemene Verordening Gegevensbescherming - Your Europe. (2022, 7 juni). Your Europe. https://europa.eu/youreurope/business/dealing-with-customers/data-protection/data-protection-gdpr/index_nl.htm
- Bepaal inhoud relationele en seksuele vorming met KAVES. (z.d.-f). Sensoa. <https://www.sensoa.be/de-inhoud-van-seksuele-opvoeding-bepalen-met-kaves>
- Bidabadi, N. S., Isfahani, A. N., Rouhollahi, A., & Khalili, R. (2016). Effective teaching methods in higher education: requirements and barriers. *Journal of advances in medical education & professionalism*, 4(4), 170.
- Buyse, A., Enzlin, P., Lievens, J., T'Sjoen, G., Van Houtte, M., Vermeersch, H., Dewaele, A., et al. (2014). Sexpert: seksuele gezondheid in Vlaanderen: valorisatierapport. Gent: Academia Press.
- Cense, M. (2014). Sexual discourses and strategies among minority ethnic youth in the Netherlands. *Culture, Health & Sexuality*, 16(7), 835–849. <https://doi.org/10.1080/13691058.2014.918655>
- Claes, T. (2013). Seksueel burgerschap: responsabilisering tussen disciplineren en diversiteit. *Ethiek en maatschappij*, 15(2), 69–83.
- Clerkx, M., de Groot, R., Prins, F. (2010). *Grensoverschrijdend gedrag van pubers*, uitgeverij Garant.
- Commissie Levensbeschouwelijke Vakken. (2012). Interlevensbeschouwelijke competenties. Geraadpleegd van https://www.onderwijsinspectie.be/sites/default/files/atoms/files/20121206_dossier_ILSenILD.pdf

Commissie Levensbeschouwelijke Vakken. (z.d.). Onderwijsinspectie. <https://www.onderwijsinspectie.be/nl/levensbeschouwelijke-inspectie/commissie-levensbeschouwelijke-vakken>

Dearnley, C. (2005). A reflection on the use of semi-structured interviews. *Nurse Researcher*, 13(1), 19–28. <https://doi.org/10.7748/nr2005.07.13.1.19.c5997>

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds.). (2011). *The Sage handbook of qualitative research*. sage.

Döring, N. (2014). Consensual sexting among adolescents: Risk prevention through abstinence education or safer sexting?. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(1).

Ellavzw. (2023, 24 maart). *Home - ellavzw*. Ellavzw - Kenniscentrum Gender en Etniciteit. <https://ellavzw.be/>

Erkende instanties en vereniging voor de levensbeschouwelijke vakken. (2021). *Leerplan interlevensbeschouwelijke dialoog* (Nr. 2021/10).

Escobar-Chaves, S. L., Tortolero, S. R., Markham, C. M., Low, B. J., Eitel, P. & Thistkun, P. (2005). Impact of the media on adolescent sexual attitudes and behaviors. *Pediatrics*, 116, 303-325

FARRIS, S. R. (2017). *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Duke University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv11sn2fp>

Goldfarb, E. S., & Lieberman, L. D. (2021). Three decades of research: The case for comprehensive sex education. *Journal of Adolescent health*

Hammonds, M. M., & Schultz, J. B. (2015). Sexuality Education Instructional Techniques: Teacher Usage and Student Preference. *Journal Of School Health*, 54(7), 235–238. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.1984.tb08919.x>

Haruna, H., Hu, X., & Chu, S. K. W. (2018). Adolescent School-Based Sexual Health Education and Training: A Literature Review on Teaching and Learning Strategies. *Global Journal Of Health Science*, 10(3), 172. <https://doi.org/10.5539/gjhs.v10n3p172>

Kolenz, K. A., & Branfman, J. (2019). Laughing to sexual education: feminist pedagogy of laughter as a model for holistic sex-education. *Sex Education*, 19(5), 568–581. <https://doi.org/10.1080/14681811.2018.1559728>

Korkmazer, B., De Ridder, S., Van Bauwel, S. (2022). Gender, culture and morality: A case study of young people's negotiations of sexual intimacy online. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 14(1), 3-21.

Leren over seks en relaties kan veel meer zijn. (2022, 26 september). VSK - de Vlaamse Scholierenkoepel. <https://www.scholierenkoepel.be/artikels/leren-over-seks-en-relaties-kan-veel-meer-zijn>

Magits, W. (2024, 20 maart). *Opinie: De nieuwe minimumdoelen: gebuisd op seksuele en relationele vorming.* Sensoa. <https://www.sensoa.be/actueel/opinie-de-nieuwe-minimumdoelen-gebuisd-op-seksuele-en-relationele-vorming>

Marra, R. M., Jonassen, D. H., Palmer, B., & Luft, S. (2024). Why problem-based learning works: Theoretical foundation.

Materiaal | Sensoa. (z.d.-e). <https://www.sensoa.be/materiaal?agef=16&aget=18&f%5B0%5D=materiaaltype%3A1118&f%5B1%5D=doel-groep%3A1114>

Onderwijsdoelen. (z.d.). <https://onderwijsdoelen.be/>

Ons aanbod – ILCoS. (z.d.). <https://www.ilcos.be/ons-aanbod/>

Peeters, K., Degryse, B., Frans, E., Van den Eynde, S., Verhetsel, L. (2011), Relationale & seksuele vorming: handboek voor secundair onderwijs. Antwerpen, België: Garant.

Plummer, K. (2011). *Intimate citizenship: Private decisions and public dialogues*. University of Washington Press.

Pollefeyt, D. (2019, 20 oktober). Hoe vorm geven aan “interlevensbeschouwelijke dialoog” tussen de levensbeschouwelijke vakken in het gemeenschapsonderwijs? Geraadpleegd op 29 mei 2021, van <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/10/17/allemaal-dialoogscholen/>

Rédai, D. (2019). *Exploring sexuality in schools*. Springer International Publishing.

Rédai, D. (2023). Lesbian resistance through fairytales. The story of a children’s book clashing with an authoritarian anti-gender regime in Hungary. *Journal Of Lesbian Studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/10894160.2023.2255044>

Relationele en seksuele vorming in de Vlaamse eindtermen. (z.d.-b). Sensoa. <https://www.sensoa.be/relationele-en-seksuele-vorming-de-vlaamse-eindtermen>

Rutgers WPF, World Health Organisation, & Bundes Zentrale Gesundheits Aufklärung. (2012). Richtlijn seksuele en relationele vorming. In *Richtlijn seksuele en relationele vorming*. <https://www.seksuologischehulp.be/sites/default/files/bestanden/richtlijn-seksuele-en-relationele-vorming.pdf>

Rutgers, Soa Aids Nederland, Oldenhof, A., Beek, T., & Kraan, Y. (2023). Samenvatting en conclusies van het onderzoek naar de seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2023. In H. De Graaf & K. Vermey (Reds.), *Seks Onder Je 25e* [Report]. <https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2024/01/Samenvattingconclusie-Def.pdf>

Rutgers. (2022a). *Seks onder je 25e – Rutgers*. <https://rutgers.nl/onderzoeken/seks-onder-je-25e/>

Rutgers. (2022b) Free to enjoy sexuality. In *Strategie Rutgers 2022-2025*. <https://rutgers.nl/wp-content/uploads/2022/01/strategiedocument-rutgers-nl.pdf>

Scharwächter, V. (2023, 20 april). *Wat is het Hawthorne-effect? | Betekenis & Voorbeelden*. Scribbr. Geraadpleegd op 26 juni 2023, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksbias/het-hawthorne-effect/>

Sensoa Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid. (z.d.-c). Sensoa. <https://www.sensoa.be/wie-is-sensoa>

Sensoa Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid. (z.d.-d). Sensoa. <https://www.sensoa.be/wie-is-sensoa>

Trommelmans, W., & Goris, R. (2006). *Vlaanderen Vrijt!* (1ste editie). Antwerpen, België: Uitgeverij van Halewijck.

Unesco Vlaanderen. (z.d.). *Verenigde Naties pleiten voor uitgebreide seksuele opvoeding*. <https://www.unesco-vlaanderen.be/unesco-in-de-kijker/nieuws/verenigde-naties-pleiten-voor-uitgebreide-seksuele-opvoeding#:~:text=De%20richtlijnen%20pleiten%20voor%20een,en%20productief%20leven%20te%20leiden.>

Van Daele, P., De Wilde, J., Van Praet, E., Maryns, K., & Van Bosstraeten, K. (2017). *Zanzu.be : seksuele voorlichting in 14 talen*. *Zanzu*, 19–21. <https://biblio.ugent.be/publication/8550342>

Waarom seksuele vorming geven aan kinderen en jongeren? (z.d.-a). Sensoa. <https://www.sensoa.be/waarom-seksuele-vorming>

WHO Europese Afdeling & Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung (BZgA). (2010). *Richtlijnen voor seksuele en relationele vorming in Europa* [Book]. Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung. https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BZgA_Standards_Dutch.pdf

Workshop Levensbeschouwing & Seksualiteit | axcent. (z.d.). <https://www.axcent.org/nl/dialog-op-school/derde-graad-so/workshop-levensbeschouwing-seksualiteit>

11 Bijlagen

11.1 Geïnfomeerde toestemmingsformulieren

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

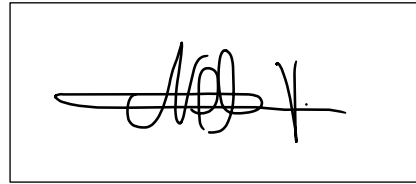
Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 1 NCZ, Aarschot)
Datum: 19/02/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 19/02/2024

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

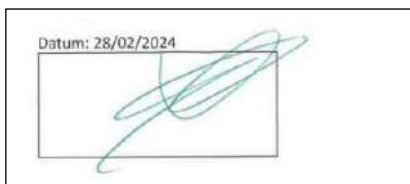
Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

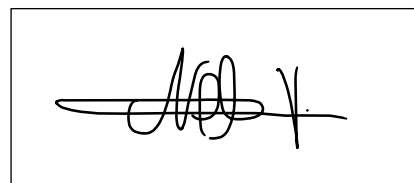
Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen)
Datum: 28/02/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 28/02/2024

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 3 RKG 1, Westerlo)
Datum: 5/03/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 5/03/2024

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

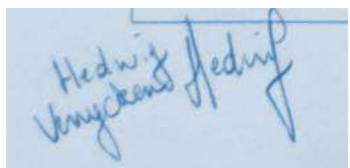
Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 4 RKG 2, Westerlo)
Datum: 13/03/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 13/03/2024

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

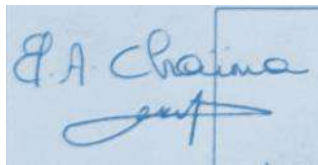
Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 5 ISL, Westerlo)
Datum: 24/03/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 24/03/2024

Geïnformeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 6 PEGO, Westerlo)
Datum: 22/03/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 22/03/2024

Geïnfomeerd consent

U neemt deel aan een onderzoek georganiseerd in het kader van de masterproef binnen de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen, van Nel Vandenbroeck, aan de Vrije Universiteit Brussel, begeleid door promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis. Alvast onze dank! Bij deze informeer ik u over het onderzoek en door ondertekening geeft u mij de toestemming voor het verwerken van de door u verstrekte antwoorden als respondent.

Situering van het onderzoeksproject

De output van dit onderzoek bestaat uit een lessenreeks relationele en seksuele vorming die voldoet aan de noden van de interlevensbeschouwelijke klaspraktijk binnen de derde graad van het secundair onderwijs.

Interview

De lessenreeks wordt opgesteld op basis van input van verschillende leerkrachten levensbeschouwing en zal tevens uitgetest en beoordeeld worden door diezelfde respondenten. Concreet neemt de respondent dus eenmaal deel aan een interview tijdens de ontwerpfase. Vervolgens wordt uw beoordeling na het uittesten bevestigd aan de hand van een uitgebreid beoordelingsformulier.

Vertrouwelijke behandeling van uw gegevens

Wanneer u toestemt om deel te nemen aan dit onderzoek, geeft u eveneens toestemming om het interview te laten opnemen (digitaal, via Teams). Deze opname zal enkel binnen de context van dit onderzoek gebruikt worden en zal nooit in handen komen van derden. De getranscribeerde interviews worden geanonimiseerd. De tekst van de interviews maakt deel uit van de masterproef (als examenstuk).

Vrijwillige deelname

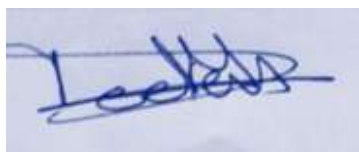
Omdat deze deelname volledig op vrijwillige basis gebeurt, zijn er verschillende garanties:

- u kan het interview op ieder moment stopzetten;
- vragen die u liever niet wilt beantwoorden, hoeft u ook niet te beantwoorden;
- de opname zal verwijderd en niet gebruikt worden voor het onderzoek indien u na het afleggen van het interview toch beslist niet meer deel te nemen;

Door het ondertekenen van dit document, verklaart u enkel dat u op de hoogte bent van het onderzoek en dat u bereid bent deel te nemen. Dit is geen bindend document.

Zo u dat wenst, zal een digitale versie van de masterproef worden toegestuurd na evaluatie, indien de promotor de toestemming geeft tot openbaarheid.

Ondertekend door de respondent
(Respondent 7 NCZ, Westerlo)
Datum: 5/03/2024

Ondertekend door de interviewer
(Nel Vandenbroeck)
Datum: 5/03/2024

11.2 Vragenlijst diepte-interviews

Interviewvragen leerkrachten levensbeschouwing (NCZ, RKG, PEGO of ISLAM) die o.a. lesgeven in de 3de graad secundair onderwijs.

Duur: 20-40 minuten

Vetgedrukte vragen worden sowieso gesteld, de andere vragen naargelang de antwoorden van de respondent en de duur van het interview

Parameters (context respondent)

1. Leeftijd
2. Diploma/opleiding/achtergrond
3. Levensbeschouwelijk vak
4. (Jaren) ervaring binnen LVB en ILD
5. School huidige tewerkstelling
6. Onderwijsvorm leerlingen waarmee de lessenreeks uitgetest zal worden
7. Diversiteit van de leerlingen waarmee de lessenreeks uitgetest zal worden: aandeel verschillende levensbeschouwingen, klasgrootte etc.
8. Informatie over het leerkrachtenteam ILD waarmee de lessenreeks uitgetest zal worden

Topic 1: Ervaring met ILD en/of RSV

- Op welke manier worden ILD-projecten op uw school normaliter georganiseerd?
(*Co-teaching, opdelen in groepen, frequentie, onderwerpen, wie heeft een voortrekkersrol,..*)
- **Op welke manier zal mijn lessenreeks uitgetest worden op uw school?**
(*Opdeling leerlingen, klasgrootte, parallellessen,..*)

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

- Wat is volgens u de meerwaarde van het geven van RSV binnen levensbeschouwelijke vakken?
- **Wat is volgens u de meerwaarde van het geven van RSV meer specifiek binnen een les ILD (met verschillende levensbeschouwingen samen)?**
(*Zowel voor uzelf als voor de leerlingen.*)

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

- **Over welke (sub)onderwerpen zou u graag ontwikkeld lesmateriaal ontvangen voor een lessenreeks ILD? Wat lijkt u waardevol, waar is er nood aan?**
(*BV: flirten, seksueel contact leuker maken, relaties en hoe die werken, gevoelens, sociale media in combinatie met rsv, interactie met ouders, genot, genderidentiteit, geaardheid, soorten relaties (liefde, vriendschap, gezinsrelaties, seksuele relaties), seksuele en relationele verwachtingen, opbouwen onderhouden en versterken van interpersoonlijke relaties aan de hand van groepsactiviteiten = gebaseerd op eindtermen: positieve connotatie. Alsook negatieve connotatie: seks online en de gevaren, pornoficatie, privacykwetsies, seksualisering, sexting*)
- **Over welke (sub)onderwerpen binnen RSV zou u liever niet lesgeven binnen de context van ILD en waarom?**
(*BV: niet comfortabel met bepaalde onderwerpen, onderwerpen die reeds behandeld zijn, onderwerpen die niet gepast zijn voor ILD etc.*)

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

- **Dienen levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen in de lessenreeks ingebouwd te worden of is het waardevoller deze vanzelf te laten verschijnen door middel van dialoog?**

(Expliciet verschillen en gelijkenissen meegeven of vanuit individuele standpunten reflecteren over een onderwerp tijdens de les zelf?)

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

- **Moeten de ontwikkelde materialen RSV gericht zijn op het overbrengen van kennis, vaardigheden of attitudes?**

(Waar ligt voor u de verhouding/focus, wat is het meest belangrijk?)

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

- **Welke werkvormen gebruikt u graag/vindt u een meerwaarde/zou u graag eens uittesten tijdens een les ILD/RSV?**

(BV: Instructie, interactie, opdrachten, samenwerkingsvormen, spelvormen. Concreet: zelfstudiepakket, groepswork, doceren, presenteren, workshop, creatieve toepassing, rollenspel, excursie, huistaken, projectwerk, hoekenwerk, onderwijsleergesprek, debat, etc.)

- **Welke werkvormen zou u vermijden/vindt u minder geschikt tijdens een les ILD/RSV? Waarom?**

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

- **In welke vorm zou u de lessenreeks graag ontvangen?**

(BV: uitgebreide lesvoorbereidingen met cursus voor de leerlingen, inspiratiefiches, enkel een leerlingencursus, enkel een leerkrachtencursus, etc.)

Topic 8: Evaluatietool

- **Op welke manier zou u de leerlingen willen evalueren? Mist u hier nog een tool voor?**

(Samenhangend met kennis, vaardigheden, attitudes, wat wordt van hen verwacht? Evaluatiematrix? Enkel evalueren op basis van participatie?)

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

- **Welke meerwaarde zou een uitgewerkte lessenreeks voor u betekenen? Denkt u dat uzelf/ uw collega's sneller geneigd zouden zijn om dit onderwerp te behandelen tijdens de lessen ILD?**

- *Hoe zou u het project in zijn geheel willen evalueren? Wanneer is het voor u geslaagd?*

(Eigen perceptie, samenwerking, leerlingenperceptie)

11.3 Getranscribeerde interviews

Interview 1: respondent 1 NCZ, Aarschot

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 19/02/2024

Duur: 46 minuten

Locatie: teams

Respondent: 1 NCZ, Aarschot

Levensbeschouwend vak: niet-confessionele zedenleer

School tewerkstelling: Site-A in Aarschot

Opleiding: Educatieve bachelor niet-confessionele zedenleer

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 3 jaar

Leeftijd: 25 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Zit ILD al geïntegreerd in jullie vak, of hoe verloopt dit bij jullie?

R: Dit jaar zijn we nog zo aan het zoeken. We hebben morgen een vergadering, maar ik kan er niet bij zijn. We hebben ook pas voor de kerstvakantie, denk ik, informatie gekregen over wat de bedoeling is van ILD. Het is ons nog niet duidelijk wat er van ons dit schooljaar verwacht werd, maar voor volgend schooljaar gaan we nu al wel wat zaken voorbereiden. Maar dus, nee, er is nog geen ILD uitgewerkt.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: Wat vind jij de meerwaarde van seksuele en relationele onderwerpen binnen de lessen levensbeschouwing en ILD?

R: Ik vind het vak levensbeschouwing in het algemeen belangrijk, niet per se voor dat thema, maar eerder zodat de jongeren een bepaalde manier van denken en van kijken naar de wereld kunnen ontwikkelen. En dan link ik dat wel al direct naar ILD, zodat ze ook van elkaar kunnen zien wat dat is. Bij zedenleer is het dan enkel maar naar elkaar, maar er is al veel diversiteit in zedenleer op zich, omdat heel veel leerlingen eigenlijk niet de waarden en normen van het vrijzinnig humanisme dragen, dat is een realiteit. Daardoor is er al heel veel verschil in een

klas van zedenleer alleen. Als je dat dan gaat doortrekken naar een ILD, krijg je nog meer diversiteit. En ik vind dat wel positief, omdat ze zo zien dat er geen kant-en-klaar antwoord is en dat ze zo van elkaar kunnen leren, maar ook hun eigen mening kunnen versterken en op een respectvolle manier kunnen uiten naar anderen toe.

Voor de lessen ILD denk ik dat de extra meerwaarde hem ook in het risico zit, omdat je een echte blik van de maatschappij gaat krijgen. Ik denk wel dat je daardoor gaat merken dat niet iedereen hetzelfde denkt, maar misschien ook soms wel, ook al zit je in een ander levensbeschouwelijk vak, dat die grens op een bepaalde manier wel duidelijk zal zijn, maar niet altijd. Ik denk dat ze zich daar op dit moment nog niet altijd bewust van zijn.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Dan vroeg ik me af of jij al sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele had waarvan je dacht dat is echt iets waar ik nood aan heb, of nuttig acht.

R: Er is niet iets wat ik mezelf direct wel of niet zie geven. Ik heb wel al eens lesgegeven over abortus, maar dan inderdaad zo eerder; wat is het, wat kun je doen, naar waar kun je gaan, en dan het verschil met een website die katholiek geloof heeft en rond abortus werkt, en dan een website die gewoon het aanbiedt en er heel neutraal over is, dat heb ik al wel gedaan. Maar ik merk dat er voornamelijk in het vijfde jaar heel veel leeft rondom intimiteit van wat is oké en wat is niet oké, naaktfoto's gewijs, er is een leerling geschorst bij ons, omdat die naaktfoto's van een klasgenoot had laten zien aan andere leerlingen, en dat is uitgekomen en die is daardoor geschorst, dus het leeft wel in die klas, heel erg.

I: Is dat dan eventueel een onderwerp dat je zou willen behandelen? Of is het maar iets dat je meegeeft aan mij?

R: Ik zou het wel interessant vinden om het eens te behandelen. Wat ik een nadeel vind, is dat de klasgroep voor NCZ bestaat uit twee groepen. Dus de ene klas is er waarschijnlijk al wel mee bezig geweest, maar de andere klasgroep niet. Dat is langs de ene kant een sterkte, maar ook een zwakte. Die andere klas die er niks mee te maken heeft, is wel heel mondig en heeft een scherpe mening. Ik zou het wel interessant vinden, maar het is niet dat het moet.

I: Misschien om het voor jou wat makkelijker te maken, zal ik een ophijsting delen van sub-onderwerpen die onder relationele en seksuele vorming vallen. Dan kan je mij misschien vertellen welke onderwerpen wel of niet een optie zouden zijn, of jou interessant lijken.

R: Ze zijn niet zo'n fan van genderidentiteit. Daar zijn ze nogal tegen, want ze gaan dan naar het extreme van 'ik ben een piano', zo'n uitspraken doen ze dan. Dus dat geef ik hen niet, omdat ik het gevoel heb dat ze er een beetje negatief tegenover staan omdat het misschien al te veel naar hun hoofd is gegooid. Ik weet niet wat er de voorbije jaren gezegd is bij de lessen NCZ, dus daarmee is het wel iets dat me wel sterk opviel dat heel veel klassen daar een heel uitgesproken mening over hebben. Maar voor de rest... Ik merk dat de jongens in de klas best vreemde vriendschappen hebben waarbij ze elkaar heel erg uit hun kot lokken, dus vriendschap vind ik ook wel interessant. Maar seksueel contact leuker maken, relaties en hoe die werken, gevoelens... dat lijkt me allemaal wel iets. Misschien sociale media en ja gezinsrelaties, seksuele relaties, dat klinkt allemaal nog wel iets waar ze, volgens mij, weinig van weten. Waar ze nog niet echt mee bezig zijn geweest, toch niet in mijn les. Ik heb enkel nog maar les gegeven rondom abortus. Bij seksualiteit ook, omdat ik ze nog niet zo goed ken. Dan vind ik dat een heel moeilijk thema om er direct mee te beginnen. Dus ik heb dat voor het einde van het schooljaar gelaten.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: Dienen levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen in de lessenreeks ingebouwd te worden in de lessenreeks of zou je deze eerder laten verschijnen door middel van de dialoog en de leerlingen zelf?

R: Wat ik van het ILD-concept heb begrepen is het eerder dat de leerlingen zelf door de dialoog de verschillen moeten zien, in plaats van dat deze gegeven worden. Anders verval je misschien in ILC? Maar misschien heb ik dat verkeerd begrepen. Je kan de verschillen op papier wel meegeven maar dat hoeft niet per se. Het zou eerder uit de leerlingen en leerkrachten moeten komen, om door middel van dialoog tot gelijkenissen en verschillen te komen. Zo ziet iedereen ook de interne verschillen in eenzelfde levensbeschouwing maar ook de vele gelijkenissen die iedereen deelt. Het zit in de naam zelf ergens ook hé, wat het belangrijkste is. Ook zonder de verschillen mee te geven komen deze normaal gezien vanzelf wel naar boven, lijkt mij.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: Waar zit voor jou de mix tussen het overbrengen van kennis, attitudes en vaardigheden, specifiek voor de lessenreeks die ik zal ontwikkelen? Hoe zie jij dat, wat vind jij het belangrijkste?

R: Mijn lessen zijn eigenlijk een mix van voornamelijk de manier van kijken naar de dingen en dat ze gewoon meer erover weten en daar hun mening over vormen en hoe ze daarnaar kijken. En ik weet wel, omdat ik daar dan stage heb gelopen, dat mijn collega's minder op kennis gericht zijn dan mijzelf. Dat is eerder omdat ik vind dat ons vak niet gezien mag worden als het is maar gewoon babbelen, wat heel veel mensen wel denken. Daarom dat ik daar ook wel kennis in steek, maar ik toets de leerlingen wel niet, zoals misschien bij de andere levensbeschouwingen wel het geval is. Ik doe geen toets. Ik vraag niet dat ze studeren, zoals bijvoorbeeld leer de abortusvormen van buiten. Dat vraag ik niet. Wat ik dan eerder vraag is, schrijf een opstel over welke pro's en contra's er zijn rondom abortus en waarom. Ik vind het wel belangrijk dat ze dingen weten over de thema's, maar het pure kennisgedeelte toets ik niet, ze moeten het vooral kunnen toepassen en er een weloverwogen mening over kunnen vormen.

I: Dus eigenlijk liefst gewoon een mix van die drie? Er is niet een waarvan je zegt, deze vind ik het belangrijkste?

R: Nee, het is wel dat mijn nadruk minder ligt op de kennis. We hebben uit de opleiding vier verschillende dingen gezien en een van die vier is inzicht, en dat ze linken kunnen leggen tussen de informatie die ze kregen. Dat is bij mij eigenlijk mijn hoofddoel, dat ze dat inzicht krijgen en dat ze zien waarom dat niet oké is, wat het probleem is met dit thema, of wat een probleem kan zijn met dit thema.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: Wat zijn jouw favoriete werkvormen voor het vak, en welke werkvormen zou je in functie van het onderwerp zeker gebruiken?

R: Ja, ik vind het altijd wel heel interessant om de leerlingen eerst voor zichzelf te laten nadenken, om ze dan in een klein groepje te plaatsen zodat ze hun veiligheid een beetje moeten delen. En pas dan naar de grote groep. Omdat ik het heel moeilijk vond, ook zelf als leerling, om ineens mijn mening te vertellen voor de hele klas terwijl ik daar nog niet echt over had nagedacht. Dus dat probeer ik wel vaak in mijn lessen te doen, dat ik ze eerst op zichzelf laat doen, dan in kleine groepjes en dan pas met de hele klas.

I: Zijn er werkvormen die je probeert te vermijden?

R: Ik denk dat je sneller doceert dan dat je zelf denkt, maar veel mensen hebben daar een negatieve kijk op. Ik zeg niet dat ik dat nog nooit gedaan heb. Ik heb dat wel gedaan. Je moet soms iets uitleggen aan die leerlingen en dan sta je gewoon te doceren, maar dan wel zo minimaal mogelijk, geen tien, twintig minuten, maar zo'n vijf minuutjes, en dan stopt het. Dat wel.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: Een praktische vraag, in welke vorm zou jij de lessenreeks graag ontvangen? Zijn dat inspiratiefiches, een cursus, een uitgebreide lesvoorbereiding met bijvragen?

R: Ik denk dat alles wel zijn meerwaarde heeft. Het echt kant-en-klare materiaal met uitgebreide instructies is natuurlijk erg bruikbaar maar ik merk dat ik daardoor minder mijn eigen draai geef aan die lessen. En bij enkel inspiratiefiches ben je dan weer veel van je eigen tijd kwijt. Ik heb daar dus niet echt een voorkeur in. Wat ik wel nodig vind is dat de leerplandoelen er al bij zitten, omdat ik dat zelf ook niet altijd makkelijk vind om te doen.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier evalueer jij je leerlingen? Mis je hier nog een tool voor?

R: Ik evalueer de leerlingen wel op het einde van ieder thema, dat kan heel uiteenlopend zijn. Soms laat ik ze een presentatie geven of moeten ze in hun cursus iets neerschrijven, bijvoorbeeld hun mening of hoe ze over iets denken. Ik vergelijk dit dan met hoe ze aan het begin van de reeks over datzelfde onderwerp dachten. Ik schrijf ook echt heel veel op. Ik werk met plusjes en minnetjes van hoe ze in die les hebben deelgenomen. Zo werk ik meestal.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Welke meerwaarde zou een uitgewerkte lessenreeks voor jou betekenen? Denk je dat jijzelf of je collega's sneller aan de slag zouden gaan met dit onderwerp tijdens de lessen ILD?

R: Ik denk dat wel, ja. Zeker omdat ILD zo nieuw is en ik merk bij iedereen zo die gedachte van 'wat moeten we eigenlijk doen'? Moeten we een ILC omvormen naar een ILD? Is dat de bedoeling of niet? Ik weet met die infosessie dat iedereen echt dacht van ja, dat is wel heel interessant maar hoe moeten we dit nu concreet invullen. En veel materiaal is er nog niet, dus al het materiaal is welkom en ik denk dat veel collega's hier dan wel mee aan de slag zouden willen gaan.

Interview 2: Respondent 2 NCZ, Geraardsbergen

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 28/02/2024

Duur: 36 minuten

Locatie: teams

Respondent: 2 NCZ, Geraardsbergen

Levensbeschouwend vak: niet-confessionele zedenleer

School tewerkstelling: Koninklijk Atheneum Geraardsbergen

Opleiding: master in de moraalwetenschappen

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 17 jaar

Leeftijd: 41 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Wat is jouw ervaring met ILD en hoe worden ILD-projecten op jouw school normaliter georganiseerd?

R: Wij zijn een pilotschool in Geraardsbergen geweest, dus wij doen het nu eigenlijk al voor het derde jaar. Dit jaar is dat al iets moeilijker geweest, omdat wij heel veel wissels hebben gehad van collega's. We hebben ILD dit jaar dus al minder goed kunnen doen dan de voorgaande jaren. We hebben ook al wel telkens iemand anders gekregen als ILD-coördinator, want we bevinden ons in een grote scholengroep, die eigenlijk voor het grootste deel werd gezien als pilootproject. En wij hebben ILD wel niet echt als apart vak, maar dat is eerder projectmatig dat wij dan eigenlijk ILD doen. Want dat is eigenlijk in de media zo'n beetje verschenen dat het een apart vak zou zijn, maar dat klopt eigenlijk zo niet. Het is gewoon de bedoeling dat wij ongeveer 50% van onze lestijd mee integreren. En die 50% wordt eigenlijk ruim gerekend, dus dat omvat eigenlijk ook al de voorbereidende lessen binnen onze eigen levensbeschouwing, alsook de nabespreking bijvoorbeeld binnen de eigen levensbeschouwing worden eigenlijk ook allemaal meegeteld daarin. Maar wij doen het eigenlijk eerder projectmatig dat wij inderdaad x aantal weken met ILD werken en wij doen dat zowel in het vijfde, in het zesde als in het zevende jaar. Dus daar kruipt wel de nodige tijd in om dat ook te doen en wij zijn eigenlijk ook nog altijd zoekende naar hoe we het moeten aanpakken.

I: En hoe zijn de voorgaande projecten dan verlopen, neemt iemand het voortouw en wat is het aandeel van iedere levensbeschouwing?

R: Wij hebben op dit moment geen islam bij ons op school, omdat ze geen leerkracht vinden. Dus wij zitten op dit moment enkel met niet-confessionele zedenleer, rooms-katholieke godsdienst en protestantse godsdienst. De overgrote meerderheid komen uit NCZ, maar daar bevinden zich natuurlijk ook wel wat leerlingen die inderdaad islamitisch of bijvoorbeeld orthodox zijn. Die zitten daar ook eigenlijk allemaal tussen. Maar we vinden het natuurlijk ook heel tof om die meningen aan bod te laten komen. Maar ja, wij proberen die klassen eigenlijk zelf onder te verdelen. Wij proberen daar een mengelmoes van te maken. Bijvoorbeeld heel zes ASO wordt dan eigenlijk in verschillende groepen onderverdeeld, onder verschillende leerkrachten. En dan zitten die eigenlijk zo'n beetje door elkaar. Maar ja, natuurlijk zit er daar dan misschien maar één of twee protestanten tussen, want die zijn natuurlijk niet met zo veel. Maar ja, we proberen er ook een beetje voor te zorgen dat ze een andere leerkracht krijgen dan dat ze gewoon zijn. En we proberen ook, dat hebben we de voorgaande jaren ook gedaan, om met twee leerkrachten bijvoorbeeld voor de klas te staan van verschillende levensbeschouwingen, om dan ook een beetje de dialoog te bevorderen dat wij inderdaad wel een andere levensbeschouwing hebben. Maar we merken ook wel dat die groepen soms zodanig groot zijn, dat dat heel moeilijk is. We hebben echt al allerlei manieren gehad. We hebben al een doorschijfsysteem gedaan, dat zij de ene week bij die leerkracht zijn en dan het andere uurtje of de andere week bij die leerkracht, dat ze altijd iets anders zien. Ofwel dat wij eigenlijk hetzelfde stramien volgen van onze lessen, maar die dan gewoon gegeven worden door één van ons. Dus we hebben het ook al gehad dat we alle zestig allemaal samen in één ruimte staken, met dan alle leerkrachten erbij. Ja, het is zo'n beetje zoeken.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: Wat is volgens jou de meerwaarde van het geven van dergelijke lessen, dus relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context?

R: Op dit moment wordt dat dan vaak ook enkel maar voor degene van zedenleer gedaan. Ik weet niet wat ze daar in godsdienst precies over doen. Maar ik denk juist het interreligieuze dat dat inderdaad wel net heel interessant kan zijn dat ze daarover in dialoog kunnen gaan. Ja, als je dat in zedenleer bespreekt, daar zijn natuurlijk wel wat andere meningen, omdat we dan ook wel leerlingen hebben die een andere achtergrond hebben. Maar ergens hoop je dan ook wel dat dat zeker met de protestante godsdienst, daar zitten soms ook wel heel strikte

leerlingen tussen, dat ze daar ook wel ergens in dialoog kunnen gaan. Ik heb dit recent ook eens bevestigd bij de leerlingen en zij gaven aan dat ze hier nog niet veel les rond hebben gehad, buiten het pure biologische dan. Maar ja, dat is het ook niet natuurlijk.

Ik was bijvoorbeeld onlangs met mijn vierdejaars, die dus nog niet aan het ILD-gebeuren deelnemen. Maar daar vroeg ik dan ook zo van ja, wat is een goede leeftijd om aan seks te beginnen? En dan zeiden ze ja, na het huwelijk. Dus er zitten er inderdaad ook wel wat tussen, die inderdaad ook van die mening zijn. Sommigen zijn heel open, en anderen natuurlijk minder. Ik merk wel dat de jeugd dit onderwerp soms wel wat meer taboe vindt dan enkele jaren geleden het geval was.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Over welke sub-onderwerpen of onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming zou je graag werken? Waar heb je nood aan? Ik zet in de chat een olijsting met enkele suggesties.

R: Ja, interactie met ouders en zo. Ja, genot en zo. Dat ook zeker. Dat is ook iets dat zij zeggen dat heel weinig aan bod komt. Ja, geaardheid, genderidentiteit. Dat is ook nog altijd een struikelblok voor velen. Opbouwen, onderhouden, versterken van interpersoonlijke relaties aan de hand van groepsactiviteiten, dat is dan echt met de groep samen eerder werken dan attitudes of zo. Zeker ook die pornoficatie. Wat ook wel een onderwerp is, maar dat is misschien ook moeilijker, denk ik. Dat zijn zo besnijdenissen. Want ze weten soms gewoon niet goed wat het inhoudt. Ik had onlangs ook een soort seksquiz gedaan bij de vijfdes, over waar vrouwbesnijdenis voor komt. En dan vroegen ze echt van, wat is dat dan, vrouwbesnijdenis? En toen ik dat dan zo'n beetje begon uit te leggen, was dat echt zo wow.

Ik heb een paar maanden terug iets van Sensoa gevolgd. Daar zeiden ze dat dat beter niet ter sprake wordt gebracht in de lessen. Maar dat ging dan vooral over scholen in Brussel, denk ik. Omdat dat daar heel gevoelig ligt. Maar anderzijds denk ik dat dat wel ter sprake zou mogen komen. Omdat het misschien toch wel nog meer voorkomt dan we denken. Ik zie vooral dat er goede thema's staan en dat ook taboes niet uit de weg gegaan. Want ze zitten inderdaad ook in een derde graad, dus het is ook wel belangrijk dat zulke dingen echt wel aan bod komen. En wat dan natuurlijk vast en zeker wel je opzet is, dat dat inderdaad vanuit verschillende religieuze hoeken ook mee benaderd wordt.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: Dienen voor jou levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen in de lessenreeks ingebouwd te zitten, of laat je deze vanzelf verschijnen door middel van de dialoog?

R: Ik heb het gevoel dat de inspectie daar zelf nog niet zo uit is. Als wij die vraag stelden, zei degene van Protestantse van.. ja, dat moet echt puur uit de leerlingen komen. Het maakt niet uit of je dit er al op voorhand insteekt of niet, het levensbeschouwelijk moet echt uit hen komen. Maar dan zeiden wij van, zo werkt het niet. Vaak komen die verschillen niet expliciet uit de leerlingen zelf, zeker op minder diverse scholen bijvoorbeeld. Behalve als je dan echt gaat pushen om dat eruit te krijgen. Dus ik denk wel dat dat er wat in moet zitten, misschien niet altijd zo letterlijk natuurlijk maar wel als achtergrondinformatie.

Of dat je dat als leerkracht in je achtergrond hebt, om dan achteraf te zeggen van, kijk, die stelling, dat is nu echt wel iets dat zou kunnen passen bij het jodendom. Ik zeg nu maar iets. Dat ze daar wel wat inzicht in krijgen, bijvoorbeeld. En oké, dat verschilt natuurlijk van persoon tot persoon. En dat is altijd zo. Maar toch zijn er wel een paar clichés misschien, die ook wel hulp kunnen bieden om die lessen te geven. Want zoals ik het zelf zeg, wij hebben niemand van het jodendom of islam bij ons. En wij vinden dat zelf ook gewoon een groot probleem. Omdat wij uiteindelijk ook maar vanuit onze eigen hoek praten, en dat soms ook niet genoeg weten.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: Vind je dat die lessen, ILD dan specifiek, dat die vooral gericht moeten zijn op kennis, vaardigheden of attitudes? Of een mengeling? Hoe zie jij dat?

R: Ik denk dat in sommige gevallen de kennis ook wel nodig gaat zijn. Zeker als het gaat over andere religies en andere gebruiken die er soms zijn rond relaties. Dat ze misschien wel wat achtergrond van gaan nodig hebben. Maar anderzijds ligt het natuurlijk vooral de nadruk op het in dialoog kunnen gaan met elkaar. Dus een beetje een mengeling van de drie eigenlijk, maar ik denk dat ze sowieso wel kennis gaan nodig hebben om inderdaad goede dialoog aan te gaan. Dus niet ervan uitgaan als er een bepaald onderwerp wordt aangesneden, dat ze dat al helemaal kennen.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: Zijn er werkvormen die je heel gepast vindt voor ILD? Of iets dat je zegt, dat steek ik er altijd tussen? Of dat werkt heel goed bij die groep?

R: Wij proberen ook een beetje te wisselen. Want wij zijn zelf ook een beetje nog altijd zoekende. Wat is er nu interessant? We hebben inderdaad al met stellingen gewerkt. Dat we ze op een lange rij zetten en wie het eens is, zet een stap naar voren. We hebben al kaartjes gehad die ze onderling moesten bespreken. We hebben al een spel een keer gemaakt, om dan ook wat met elkaar in dialoog te gaan. Ja, een beetje... dat kan van alles zijn. Doceren doen we nog wel af en toe, maar eerder tussendoor. Het zijn vaak grote groepen dus we proberen hen zoveel mogelijk te activeren.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: En heel concreet, in welke vorm zou jij de lessenreeks graag ontvangen? Is dat in de vorm van heel uitgebreide lesvoorbereidingen met mogelijke bijvragen, een cursus, of bijvoorbeeld inspiratiefiches?

R: Hoe je dat aan elkaar moet praten, denk ik, is inderdaad minder nodig. Maar natuurlijk wel als er een bepaalde achtergrondkennis nodig is. Gaat die dan wel ergens in een lesvoorbereiding moeten zitten. Het is altijd handig dat je inderdaad een lesvoorbereiding hebt voor leerkrachten en dan bijvoorbeeld werkblaadjes apart voor leerlingen. Of een PowerPoint of zoiets. En als er bepaalde stellingen zijn waar je iets mee wilt bereiken, dat je dat er inderdaad ook wel ergens bijzet van dit zijn sub-vragen die gesteld kunnen worden.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier evalueer je de leerlingen binnen een ILD-project?

R: Dat hangt ervan af, we hebben al gehad dat we ze evalueren op een schriftelijk opdrachtje waarbij ze hun mening moeten onderbouwen, dan wel een groepsopdracht dat ze naar voor moeten brengen. Maar ook met een rubriek, dat verschilt per les.

I: Is een evaluatiematrix met criteria iets dat je zou gebruiken, nood aan hebt?

R: Ja, absoluut. Dan heb je ook een uniforme manier van evalueren. En soms krijgen je leerlingen les van een andere leerkracht en dan heb je wel enige lijn daarin om elkaars leerlingen te beoordelen.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Welke meerwaarde zou een uitgewerkte lessenreeks voor jou of voor jouw team betekenen? Denk je dat jullie sneller met het onderwerp aan de slag gaan hierdoor?

R: Ik denk ons team op dit moment, als er vragen worden gesteld dat we dat allemaal inderdaad goed genoeg mee gaan uitleggen. Dus ik denk echt niet dat er schroom zit.

Soms... op andere scholen misschien dat die schroom er wel gaat zijn. Maar dat is bij ons team niet. Ik denk niet dat iemand schrik gaat hebben, hoop ik, om die lessen te geven.

I: Hoe ervaren jouw leerlingen de lessen ILD in het algemeen? Heb je het gevoel dat ze het nut hiervan inzien?

R: Zij zijn vaak van het principe van het hoeft niet. Want wij kiezen toch voor X. Waarom moeten wij dan ook les krijgen over de rest? En hun bereidheid om deel te nemen hangt vaak ook af van het thema. Twee jaar geleden hebben we het een keer gedaan rond body positivity en dat vonden ze dan wel interessanter. Omdat we daar dan niet echt uitgegaan zijn van dit is volgens die religie. Dat is uiteindelijk ook wel wat ter sprake gekomen. Omdat het dan ging over de naaktheid binnen de islam, bijvoorbeeld. Dat kwam uiteindelijk wel ter sprake. Maar we vertrokken dan heel erg vanuit hunzelf. En hoe kijken zij naar zichzelf? En dan had ik daar wel wat vragen tussen gestoken. Zoals wat als jij zelf niet mag beslissen hoe jij eruitziet? Wat als je ouders dat bijvoorbeeld beslissen? En er was dan niemand die zoiets had van... Ja, dat gebeurt. Nee, wat ik beslis, beslis ik ik. En niet mijn ouders. Terwijl ik goed genoeg wist dat sommigen vanuit bepaalde religies dat niet zelf te kiezen hadden. Maar het onderwerp vonden ze dan wel leuker en interessanter dan wanneer we het puur over het religieuze hebben. Het religieuze komt best eerder impliciet aan bod, dat sluit beter aan bij hun leefwereld.

I: Wanneer zou voor jou deze lessenreeks of project geslaagd zijn? Wanneer zou je het opnieuw gebruiken bijvoorbeeld?

R: Als de leerlingen wat enthousiasme tonen, ook naar elkaar toe en wanneer ze ook iets hebben bijgeleerd over elkaar en andere mensen in de maatschappij. We evalueren die projecten ook altijd samen met het team na afloop, en verbeteren dan bepaalde zaken naar volgend jaar toe.

Interview 3: respondent 3 RKG 1, Westerlo

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 5/03/2024

Duur: 33 minuten

Locatie: teams

Respondent: 3 RKG 1, Westerlo

Levensbeschouwend vak: rooms-katholieke godsdienst

School tewerkstelling: Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo

Opleiding: Educatieve bachelor techniek, biologie en Rooms-katholieke godsdienst

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 15 jaar

Leeftijd: 37 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Is ILD op jullie school al geïntegreerd als apart vak, of geven jullie het voorlopig op vrijwillige basis?

R: Wij moeten dat nu verplicht. Dat moest verplicht opgestart worden, ofwel in september ofwel in januari. En we hebben ervoor gekozen om nu in januari dat te doen.

I: En op welke organisatorische manier doen jullie dit, wekelijks of projectmatig? En hoe verlopen deze lessen dan?

R: Wij doen dat projectmatig. Dus wij gaan een aantal uren daaraan besteden. Dus achter elkaar en dan even weer apart. Omdat het soms ook belangrijk is om vanuit je eigen levensbeschouwing een bepaalde visie ook wat duidelijker te maken. Ook naar de leerlingen toe. Want die weten dat niet altijd zelf helemaal. We zijn daar zelf ook nog zoekende in. Wij hebben nu afgesproken om het zo wat te laten vloeien. Alsof we alleen voor de klas staan en het zouden laten lopen. Maar daar botsen we toch nog wel wat tegen. Dat je toch niet helemaal jezelf bent. Dat niet iedereen even goed zijn inbreng durft geven, of wil geven op dat moment. We staan allemaal samen voor de klas en vervolgens gaan we terug naar onze eigen levensbeschouwing om een onderwerp verder uit te diepen. En dan is het de bedoeling dat we terug samenkomen en de leerlingen een bredere basis en een bredere kijk hebben meegegeven.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: Wat is volgens jou de meerwaarde van het geven van relationele en seksuele vorming, specifiek binnen een ILD-context?

R: Het kan wel een meerwaarde zijn om bepaalde stereotypen te doorbreken, denk ik.

Ik denk, ja, om wel een bredere kijk te hebben, en eens te vergelijken hoe anderen dat doen of aanpakken. Om daar bewust van te zijn dat het niet overal hetzelfde is. En dat ze dat misschien beter kunnen gaan uitmaken wat voor hen het beste aanvoelt. Dat ze kunnen nadenken over wat ligt mij het beste? Of wat vind ik daar goed aan, of minder goed aan. Dus vooral die reflectie, denk ik. En ook over die stereotypes, er is ook heel weinig geweten over elkaar, denk ik. Dus dat men vaak z'n eigen kijk heeft en niet echt op de hoogte is van hoe het bij andere mensen of culturen is. En dan is ILD wel een goed platform om elkaar binnen een veilige omgeving te leren kennen, aangezien het gestuurd en gecontroleerd wordt

I: Ja. Denk je dat die leerlingen dat zelf ook zo ervaren? Dat het een positief gegeven is om samen te zitten?

R: Ik merk wel dat de leerlingen niet altijd durven... Allee, niet altijd hun mening durven zeggen. Als je zo geen klik hebt met iemand, is dat moeilijker om persoonlijke zaken aan te denken. Als er bijvoorbeeld leerlingen met een specifieke relationele voorkeur in de klas zitten en ze durven dit niet te vertellen, dan maakt dit het misschien wel moeilijker om samen te zitten met andere leerlingen. Maar langs de andere kant, een bredere blik en verruiming is altijd wel goed. Het is wat dubbel natuurlijk, langs de ene kant is het veiliger omdat er leerkrachten bij zijn en het ergens gestuurd wordt. Dat er niet echt aangevallen kan worden. Maar langs de andere kant is het ook onveiliger inderdaad omdat sommigen toch schrik hebben om misschien na de lessen bepaalde reacties te krijgen of bepaalde info van zichzelf prijs te geven. Ik denk dat dat soms ook wel wat intimiderend kan zijn voor die leerlingen, want ineens sta je daar wel met vier vreemde leerkrachten.

I: Is er een manier om die veiligheid ook binnen zo een grote groep te behouden, of zal het altijd nodig zijn om terug te keren naar de eigen groep?

R: Ik denk dat sowieso op zich ILD wel een meerwaarde kan zijn, maar als het enkel en alleen in de toekomst ooit maar ILD gaat zijn, dat dat niet positief kan zijn. Dat er sowieso nog wel momenten bij je eigen levensbeschouwing of apart moeten blijven om die veiligheid te kunnen bieden. Ik denk dat een mix van de twee ideaal is.

Ook tijdens onze projecten zijn we eerst in grote groep begonnen, maar we merkten dat dat echt niet vlot ging. En toen hebben we besloten om even terug naar de eigen veilige levensbeschouwing terug te keren, om de leerlingen in hun eigen visie aan te sterken om van daaruit terug samen te zitten. Dus daarom is die splitsing soms echt wel belangrijk ook.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Wat voor sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming lijken jou interessant om rond te werken? Ik plaats ter inspiratie een oplistijng in de chat.

R: Ik denk dat geaardheid sowieso wel... een item is dat leeft. Of waar problemen rond kunnen zijn. Ik dacht eerder ook nog zo, over het huwelijk eventueel. Over hoe dat gaat en welke rituelen daar zijn of wat er verwacht wordt van een bepaalde levensbeschouwing. Dat kan misschien ook wel. Het zijn sowieso allemaal interessante dingen. Want flirten is ook zoiets van waar ligt de grens? Vanaf wanneer is het flirten? Vanaf wanneer is het grensoverschrijdend? Of wat kan, wat mag niet? Maar dat zijn ook heel moeilijke dingen om te concretiseren. Omdat dat heel situationeel is. Ja, en dan seks online. Ik denk dat dat ook wel in hun leefwereld speelt en waar voorlopig weinig sturing rond is.

Want ik zie nu bij die genderidentiteit, dat is ook wel iets waar heel veel polarisatie rond is. En dat is moeilijk om dat bij die leerlingen erin te krijgen, want vaak hebben ze daar een bepaald beeld over. En op zich mogen ze hier een mening rond hebben, en het is ook goed dat ze dit uiten. Maar anderzijds moeten ze ook deze mening af te wegen en respectvol over te brengen. Anderzijds is gender en geaardheid wel iets dat in vele vakken reeds aan bod is gekomen, dus misschien is het beter om te werken rond attitudes hieromtrent in plaats van de klassieke 'wat bestaat er allemaal'.

I: Oké. En zijn er toevallig in dat lijstje of andere onderwerpen waarvan je zoiets hebt van dat liever echt niet? Dat kan zijn omdat je daar zelf niet over wilt lesgeven of omdat je denkt dat dat in die groep niet zou werken?

R: Ja, ik zie bijvoorbeeld seksueel contact leuker maken. Dat zie ik niet echt voor mij, hoe ik dat moet aanpakken. Anderzijds, ik denk dat alles wel kan.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: Moeten de levensbeschouwelijke visies reeds ingebouwd zijn in de lessenreeks of komen deze tot stand door middel van dialoog?

R: Ik denk, als je de verschillende visies naast elkaar krijgt, dat van daaruit de vragen ontstaan bij de leerlingen. En die vragen of voornaamste verschillen kunnen dan een opstap zijn voor verdere dialoog. Dus als opstap kan dit wel handig zijn.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: In welke mate is de lessenreeks gericht op het overbrengen van kennis, vaardigheden of attitudes? Wat is het belangrijkste? Wat is de mix voor jou daar in, of wenselijk?

R: Bij mij hebben de vaardigheden wel de bovenhand; hoe stel ik mij kritisch op? Kan ik daar rustig over nadenken? Wat zijn voordelen en nadelen? Ja, dat reflectieve eerder. Maar het is voor mij minder belangrijk dat ze echt pure kennis meenemen. Maar het hangt natuurlijk ook wel wat samen. Want als je wilt reflecteren over iets, moet je natuurlijk wel weten over waar het gaat. Het leerplan is natuurlijk ook meer opgebouwd rond vaardigheden en attitudes. En minder rond kennis. Dus dan staat kennis misschien meer in functie van het bereiken van bepaalde vaardigheden en attitudes. Ook omdat ze dat meenemen in hun verdere leven.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: Oké. En welke werkvormen vind jij specifiek voor die groep waarmee jullie dat gaan uittesten een aanrader? Of zijn er werkvormen waarvan je zoiets hebt van dat zeker niet?

R: Ik denk sowieso dat activerende werkvormen altijd heel leuk zijn. Dat ze niet alleen maar moeten zitten en luisteren. Ja, wat je eventueel ook kunt doen, is ook een soort doorschuifstelsel met eilandjes zodat de leerlingen veel verschillende dingen kunnen uittesten. Misschien ook voor de activatie, dat je in kleinere groepjes werkt. En niet altijd in de grote groep, zodat de leerlingen die zich willen verschuilen, minder de kans krijgen. Als ze in kleinere groepjes werken, dat ze toch ook iets moeten zeggen of doen.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: In welke vorm krijgen jij de lessenreeks graag? In de vorm van inspiratiefiches, uitgebreide lesvoorbereidingen, enkel werkvormen? Wat lijkt jou handig?

R: Ik denk gewoon werkvormen. Wat we kunnen doen, welke werkvormen. En dan kort toegelicht, hoe dat in z'n werk gaat. Ik vind het ook altijd wel gemakkelijk als er voor de leerlingen al cursusmateriaal is. Dan kan je alsnog selecteren wat je wilt gebruiken in welke klas, maar dan heb je sowieso een schriftelijke neerslag. Dat hoeft ook niet heel uitgebreid te zijn, want dan haken de leerlingen vaak al af. Maar een uitgebreide lesvoorbereiding met voorbeeldvragen lijkt me niet echt aan de orde, hoewel dit erg handig is voor een startende leerkracht of iemand die nog niet veel ervaring heeft binnen het vak.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier evalueren jullie de leerlingen tijdens een ILD-project?

R: We hebben daar nog geen vaste lijn in getrokken. We zijn zelf nog zoekende, ik wil meer richting geven, maar voorlopig is dat nog moeilijk. We geven nu gewoon punten aan onze eigen leerlingen, maar ik zou ook zeker openstaan om de leerlingen elkaar of zichzelf te laten beoordelen, bijvoorbeeld.

I: Is een evaluatiematrix met criteria iets dat je waardevol zou vinden, als houvast tijdens een ILD-project?

R: Dat vind ik wel goed, dat is misschien wel handig ja.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Welke meerwaarde zou deze lessenreeks voor jullie of voor jullie vakwerkgroep betekenen? Zouden jullie er sneller mee aan de slag gaan?

R: Ik denk dat al het materiaal sowieso welkom is, zeker omdat ILD ook nog in zijn kinderschoenen staat. Dus alles wat er bestaat, is de moeite waard om te proberen. Dan kunnen we nog kijken wat we goed vonden, wat minder goed, wat behouden we, wat passen we aan enzovoort. Dus ja, ik denk dat we daar eigenlijk niet mee kunnen verliezen. En zeker als de koppeling met de doelen goed zit, is dat zeker een meerwaarde.

En ik denk ook, een bepaalde collega had daar wat minder affiniteit mee en die wilde niet perse het over seksualiteit hebben, want daar stond ze niet zo achter. Maar ik denk, als er dan zo'n pakket is, dan kun je zelf als leerkracht al wat weten van ja, Ah ja oké daarover gaat het gaan, het is afgebakend en dan biedt dat misschien ook wat meer veiligheid voor de collega in kwestie.

I: En tot slot, wanneer zou jij tevreden zijn over het project achteraf? Wanneer is dit geslaagd en zou je het volgend jaar opnieuw gebruiken?

R: Voor mij persoonlijk, als leerlingen zelf ook een beetje het nut hebben ingezien van het samenzitten. Ze moeten er zelf iets uit halen, dat vind ik belangrijk. En dat staat ergens ook los van de inhoud, hoewel dit er natuurlijk aan bijdraagt.

Interview 4: respondent 4 RKG2, Westerlo

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 13/03/2024

Duur: 32 minuten

Locatie: teams

Respondent: 4 RKG2, Westerlo

Levensbeschouwend vak: Rooms-katholieke godsdienst

School tewerkstelling: Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo

Opleiding: kunstwetenschappen en filosofie, nadien opleiding voor de vakbekwaamheid RKG

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 20 jaar

Leeftijd: 41 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Hoe heb jij de ILD-lessen tot nu toe ervaren en hoe pakken jullie dit aan?

R: Ja, dat is eigenlijk experimenteren. Het is moeilijk om echt een gezamenlijk moment te vinden om alles concreet uit te werken. Op zich hebben we wel een goede verstandshouding, een goede samenwerking. Ik denk wij ons allemaal wel veilig genoeg voelen om alles te zeggen. Dat loopt eigenlijk wel goed, maar het ontbreekt ons aan de tijd en de mogelijkheid om samen te komen. Ik denk dat dat de grootste nood is. Het praktische, eigenlijk.

I: En hoe blik je terug op de projecten die jullie al gedaan hebben?

R: Ja, eigenlijk over het algemeen draag ik daar zelf een heel positief gevoel bij. Hoewel het nooit volledig af is. Er is altijd nog wel wat werk aan. Daar moet nog altijd wel aan gewerkt worden. Maar ik denk dat het ook normaal is als je een les ontwerpt, dat je nadien zegt van dit moet eigenlijk zo of zo. Dat is soms wel een beetje jammer, dat de puntjes nooit op de i gezet worden.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: Wat is volgens jou de meerwaarde om relationele en seksuele vorming binnen specifiek zo'n ILD-context te doen? Of zou je dit liever met je eigen klasgroep doen?

R: Dat zijn zeker dingen dat ik ook in mijn eigen groepje verder wil toelichten. Maar ik heb ook heel kleine groepjes. Dus om dat samen met de andere groepen te doen, lijkt mij ook wel heel goed. Net omdat daar dan toch wel meer dialoog kan zijn. Verschillende perspectieven naast elkaar gelegd kunnen worden. Dat maakt het alleen maar interessanter. Maar natuurlijk moet je ook wel die veiligheid eens kunnen hebben, om misschien in een kleiner groepje daar toch op een andere manier eens naar te kunnen kijken.

I: Zou je het een meerwaarde vinden dat ik deze reflectiemomenten met de eigen groep ook in de lessenreeks zou inbouwen?

R: Ik denk wel dat het een hele afstandelijke groep is. Die leerlingen voelen zich niet zo veilig bij elkaar. Dus denk ik dat het zeker aangewezen is om wel eens een keer apart te gaan zitten. En daarom niet per se per levensbeschouwing, maar misschien wel per twee of in een andere groepsindeling om toch wat meer los te krijgen. Ik denk dat wij als team ook zelf wel kunnen aanvoelen wanneer het nodig is om de groep toch eens apart te spreken, wij leggen niet super veel vast op papier.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Ik vroeg mij af, wat zijn concrete sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming waar jij graag ontwikkeld lesmateriaal rond zou ontvangen? Ter inspiratie zet ik een oplistings in de chat.

R: Over geaardheid heb ik al wel veel lessen gegeven, maar dan echt over die seksuele dingen. Dat hebben we nog niet gedaan. Ik sta open voor alle onderwerpen, maar het hangt ook sterk af van de leerlingen of ze mee zullen gaan in de heel persoonlijke zaken. Daarom vind ik het ook wel belangrijk om altijd mee te geven dat ze zelf mogen aangeven waar ze zich al dan niet goed bij voelen. Een geleidelijke overgang startende met minder persoonlijke onderwerpen uit de reeks lijkt me voor onze doelgroepen wel beter, anders klappen ze misschien dicht. Er zit ook wel wat diversiteit in de groep, zowel qua seksuele ervaring als geaardheid, dus ik weet ook niet welke reacties ik mag verwachten als we al die leerlingen samen zetten. Vandaar dat werken met opstapjes me wel een goede richtlijn lijkt.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: Moeten de levensbeschouwelijke verschillen gegeven worden vanuit de lessenreeks of komen deze tot stand door de dialoog op dat moment?

R: Ik denk dat per levensbeschouwelijk er toch wel wat algemene richtlijnen zijn, die los staan van de leerkracht. Ik denk dat we dat altijd wel meegeven tijdens onze lessen. Zo heb je bijvoorbeeld christenen die heel praktiserend zijn, die echt elke zondag naar de mis zullen gaan, maar voor mij is dat bijvoorbeeld zo en zo. ik heb daar ook die vrijheid in. Zo zou ik dat meegeven. Maar los daarvan zijn er nog altijd wel verschillen tussen levensbeschouwingen, die altijd blijven gelden denk ik. Hoewel je hier uiteindelijk je eigen keuzes in maakt. En die algemene richtlijnen zou ik wel altijd meegeven om de leerlingen hun algemene kennis te verbreden en clichés te doorprikken.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: Moet de lessenreeks vooral gericht zijn op het overbrengen van kennis, vaardigheden of attitudes? Of waar ligt voor jou die verhouding?

R: Uiteraard zijn zowel kennis, vaardigheden als attitudes ingrediënten voor een goede les, dus ik probeer ook altijd wel de voldoen aan die drie zaken. Anderzijds vind ik het ook belangrijk om per leerling te kijken waar die klaar voor is, het heeft geen zin om het onderwerp seks helemaal te ontleden als die leerling daar op dat moment nog geen boodschap aan heeft. Er moet vanuit de leerling altijd wel een motivatie aanwezig zijn om open te staan voor bepaalde informatie. Ze mogen zeker wel ook kennis mee naar huis nemen, net dat zorgt voor een bredere horizon. Gelukkig hebben wij kleine klassen waardoor wij de luxe hebben onze leerlingen heel goed te kennen, dus die verhouding van kennis vaardigheden en attitudes moeten vooral gericht zijn op de leerling die je voor je hebt, vind ik.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: Welke werkvormen zou jij graag eens uitproberen in functie van deze lessenreeks? Wat werkt, wat niet?

R: Ja, dat is voor mij soms nog wel een ding, ik zou wat meer mogen variëren in mijn werkvormen. Ik grijp soms nog wel naar doceren, hoewel ze dat eigenlijk niet graag hebben maar in zo een stille groep kan dat wel werken. Een stellingenspel werkt ook wel goed, de meeste leerlingen doen dat wel graag. Ik doe dat eigenlijk te weinig, denk ik. Een klasgesprek hanteer ik ook vaak, maar misschien is het wel leuk om hier nog meer variatie in te krijgen en eens iets nieuws uit te proberen. Ik zou dan vooral werkvormen gebruiken waarbij de leerlingen uitgedaagd worden om actief deel te nemen, zonder dat ze zelf individueel het woord moeten nemen. Hun mening opschrijven kan ook werken, dan zijn ze misschien eerlijker dan in de grote groep. Ik verval vaak in dezelfde werkvormen, vandaar ook wel leuk dat jij eens met wat nieuwe dingen komt.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: In welke vorm zou jij de lessenreeks graag ontvangen? Is dat gewoon een cursus voor de leerlingen? Is dat een heel uitgebreide lesvoorbereiding met mogelijke bijvragen, of zijn dat inspiratiefiches? Wat is voor jou het meest werkbaar of handig?

R: Momenteel werk ik voor godsdienst met handboeken voor de leerlingen, maar zelf hebben we de leerkrachtenhandleiding niet aangekocht wegens gebrek aan middelen. Maar eigenlijk werkt dat wel, ik heb voldoende achtergrondinformatie om die lessen te begeleiden en ergens geeft dat ook wel een bepaalde vrijheid. Dus een handleiding waar alle mogelijke bijvragen staan opgesomd is voor mij niet echt nodig, en ik vermoed voor mijn collega's eigenlijk ook niet. Een basis is genoeg. En hierdoor kan het ook dat we bij een bepaald les helemaal ergens anders uitkomen dan we op voorhand hadden gedacht, net omdat we zo leerlinggericht werken. En dat kun je niet altijd op voorhand helemaal uitschrijven, maar je moet daar wel die basis hebben. Want als er niks uit die leerling komt, moet je wel iets achter de hand hebben.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier zou u de leerlingen graag evalueren? Mist u hier nog een bepaalde tool voor?

R: In mijn eigen les heb ik hier wel een systeem voor, maar tijdens de ILD-lessen zit dat nog niet zo professioneel in elkaar. De criteria waarop we beoordelen beslissen we soms pas achteraf, terwijl dit normaal voor de les moet gebeuren. Hier moet nog wel aan gewerkt worden, zodat we onze leerlingen ook allemaal op dezelfde manier kunnen evalueren.

I: Lijkt een evaluatiematrix met criteria jou een handige tool voor deze lessenreeks?

R: Dat lijkt me wel handig om te hebben, zodat je ook altijd weet waar je tijdens de les naartoe werkt. En zo krijgen de leerlingen ook meer inzicht in wat er van hen verwacht wordt.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Welke meerwaarde zou die lessenreeks betekenen voor jou of voor de school? Denk jij dat jullie nu sneller met het onderwerp aan de slag gaan dan zonder materiaal?

R: We moeten sowieso heel hard zoeken voor ILD, zeker ook naar geschikt materiaal. Dus ik denk dat deze lessenreeks ook echt helemaal op het juiste moment komt voor ons team. Dus dat we daar ergens een begin hebben, een aanzet, om rond het thema te werken. Omdat we daar ook nog geen materiaal voor hebben op dit moment. Dus ergens is het wel erg fijn dat dit materiaal nu zo uit de lucht komt gevallen. Want we gaan zelf ook wel inspelen op het materiaal dat we krijgen, dus het gaat ook alleen maar positief zijn voor onze samenwerking onderling. Dus ik zie dat helemaal zitten.

I: Hoe ontvangen de leerlingen de lessen ILD tot nu toe? Of hoe verwacht je dat ze zullen reageren op deze lessenreeks?

R: Die gaan zeker terughoudend zijn. Maar hoe dan ook sluit de lessenreeks, of het onderwerp dan toch, wel aan bij de leerlingen hun leven en interesses. Zelfs voor iemand die nog geen ervaring heeft op seksueel vlak is het waardevol om hier informatie over te krijgen en hierin meegenomen te worden op school. Maar ik verwacht dat ze terughoudend gaan zijn. We hebben ooit wel eens een gezamenlijke les over polygamie gegeven, en ik schrok toen best wel van de reactie van bepaalde leerlingen. Het waren dan ook raar genoeg net de leerlingen van zedenleer die hier een heel uitgesproken mening over hadden, terwijl ik dacht dat daar de meest

open-minded leerlingen zaten. Daarom lijkt het mij erg interessant om deze lessenreeks weer eens samen te proberen. Het is vooral belangrijk om de mogelijkheden en verschillende visies aan hen voor te leggen, zonder bepaalde zaken te promoten. Respect voor ieders keuze moet de bovenhand hebben.

I: Wanneer is de lessenreeks voor jou geslaagd?

R: Volgens mij is dat op dit moment eigenlijk al geslaagd, indien we bruikbaar en kwalitatief materiaal mogen verwachten. Hoe de leerlingen hierop gaan reageren ligt ergens ook buiten onze macht, natuurlijk door het materiaal af te stemmen op hen kunnen wij proberen om ook hun enthousiasme aan te wakkeren. Maar het onderwerp en dialoog openen rondom het onderwerp zijn voor mij prioritair, en gelinkt aan de juiste doelen kan het voor mij dan eigenlijk al niet meer mislukken. En natuurlijk zou het fijn zijn als de leerlingen de lessen positief onthalen, maar zolang er een beetje openheid gecreëerd kan worden is het een goede zaak.

Interview 5: respondent 5 ISL, Westerlo

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 24/03/2024

Duur: 35 minuten

Locatie: teams

Respondent: respondent 5 ISL, Westerlo

Levensbeschouwend vak: islamitische godsdienst

School tewerkstelling: Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo

Opleiding: gezinswetenschappen en lerarenopleiding islamitische godsdienst

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 4 jaar

Leeftijd: 38 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Hoe heeft u de lessen interlevensbeschouwend dialogo tot nu toe ervaren, zowel positief als negatief?

R: Eigenlijk, het idee is heel positief. Maar ik moet toegeven dat het in praktijk brengen, het effect dat we willen bereiken bij de leerlingen, dat ik niet het gevoel heb dat dat aan het gebeuren is.

I: En waardoor komt dat?

R: Het onderwerp en het type leerlingen dat je hebt. En in de doelgroep waar we dat hebben willen bereiken, zijn ze niet zo open. Ze waren eigenlijk heel gesloten naar elkaar toe. En dan hebben we gemerkt dat verschillende leerlingen dit ook echt bij hun eigen leerkracht hebben aangegeven. Ze moesten een presentatie maken, dat leek op het eerste zicht ook echt oké, waarna we ons hebben teruggetrokken in ons eigen klasje om de presentaties samen voor te bereiden met de leerkracht, zodat indien ze vragen hadden ze deze konden stellen. Maar op dat ogenblik kwamen toch verschillende leerlingen zeggen van nee, ik ga die presentatie niet doen. Dan zie je wel hoe ongemakkelijk ze zich voelen om zo'n persoonlijke zaken te delen met anderen.

I: En was het dan zo'n controversieel onderwerp, of was dat gewoon omdat ze elkaar niet zo goed kennen?

R: Er waren verschillende nieuwe leerlingen bij, ik denk dat het een groep is die in het algemeen op verschillende vlakken gewoon heel gesloten zijn naar elkaar toe. Ik vond het onderwerp net heel ruim, het ging zo bijvoorbeeld over het scheppingsverhaal of wat het woord god voor de leerlingen betekent. Ik vond dat heel algemeen. En toch hadden ze het moeilijk om dat te delen. Dus nu denk ik dat we de intro van deze lessen toch anders moeten aanpakken. Door bijvoorbeeld, ik zeg maar iets, eerst een spel te spelen en er zo voor te zorgen dat ze meer naar elkaar toe groeien voordat je zwaardere onderwerpen naar boven haalt.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: En wat is volgens jou de meerwaarde van relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context te doen? Of vind je daar niet per se een meerwaarde aan? Dat kan natuurlijk ook, dat je zegt, ik doe dat liever met mijn eigen klas, of...

R: Ik zie, als ik heel eerlijk mag zijn, niet direct een grote meerwaarde. Het zou wel moeten, maar als ik het onderwerp zag, moet ik toegeven, dat het eerste dat bij mij naar boven kwam was van ja mijn moslimleerlingen, zouden ze erover kunnen praten, zijn ze open genoeg naar anderen toe? Omdat dat zelfs binnen onze eigen les...heel gesloten is, ook onderling. En dan kan ik me niet voorstellen, dat ze daar dan wel open over kunnen spreken, in het bijzijn van anderen. Maar ja, dat wilt niet zeggen dat we het niet kunnen proberen. Het kan zijn dat het een heel ander effect zou kunnen geven dan ik denk. Maar het onderwerp relationele en seksuele vorming kan ik bijvoorbeeld in mijn eigen klas niet echt naar boven halen.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Dan, er zijn natuurlijk heel veel sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming. Dus heel persoonlijk, maar ook algemenere dingen, zoals het huwelijk of zo. Dus dat is heel breed. Ik weet niet of jij zelf ideeën hebt van... Ah ja, dat vind ik wel een tof sub-onderwerp om gezamenlijk aan te werken.

R: Nog niet meteen, nee

I: Want twee van jouw collega's hadden het huwelijk gezegd. Ik weet niet of dat iets is wat je in kan vinden.

R: Ja, huwelijk lijkt me nu wel iets om mee te starten, omdat het redelijk algemeen en laagdrempelig is.

I: Vanuit de academische wereld bestaat er een soort ophijsting van allerlei onderwerpen die onder seksuele en relationele vorming geplaatst worden, deze is erg breed en dient om jullie een idee te geven van welke opties er zijn.

R: Ik denk eigenlijk ja, relaties en hoe die werken, gevoelens, dat past denk ik bij iedereen. Ze zitten ook allemaal in die fase nu. Genot, bijvoorbeeld, zou ik al... Ik zou dat in mijn lessen weglaten. Ja, omdat het te persoonlijk is, vooral bij die doelgroep dan. Genderidentiteit, Ik merk, maar dan niet bij mijn leerlingen maar onze klas ILD in het algemeen dat ze het onderwerp beu zijn, omdat er zo vaak nadruk op wordt gelegd. Omdat ze het onderwerp, hebben we over het laatst nog eens naar boven gehaald, dat er te veel nadruk op wordt gelegd en dat ze daar beu zijn. Ik verwacht wel wat weerstand van de groep als het over genderidentiteit of geaardheid zou gaan. Soorten relaties; liefde, vriendschap, gezinsrelaties, seksuele relaties, lijkt me ook heel interessant om met die doelgroep aan te werken. Seksuele en relationele verwachtingen, dat mag zeker ook aan bod komen. Seks online is misschien ook wel een onderwerp dat nodig is om de leerlingen van op de hoogte te brengen. De vraag blijft dan natuurlijk of de groep bereid is hierover te praten, maar het zou wel fijn zijn als het ons lukt om dat ook bespreekbaar te maken.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: In welke mate moet in zo'n lessenreeks ILD de levensbeschouwelijke verschillen al ingebouwd of gegeven worden, of is het waardevoller deze vanzelf te laten verschijnen door middel van dialoog?

R: Normaal gezien, tot hiertoe, hebben wij tijdens onze ILD-lessen zelf toegelicht wat de onderlinge verschillen zijn. Soms door de leerlingen zelf, soms wordt dat door ons meegedeeld. Maar ik denk als je dat op papier hebt, vooral bij een groep die het zelf niet durft op te brengen, kan dat wel een meerwaarde zijn. Maar groepen die hier sterk in zijn kunnen dit natuurlijk zelf wel uiteenzetten. En de leerlingen weten zelf ook vanuit hun eigen levensbeschouwing welke richtlijnen er zijn inzake relaties. Ze houden zich hier niet altijd aan, maar weten wel goed hoe het 'hoort' vanuit de levensbeschouwing.

I: Daar ligt voor mij nog de bedenking in welke mate ik bepaalde richtlijnen vanuit levensbeschouwingen – die mij overigens niet eigen zijn – kan meegeven, of dit een meerwaarde heeft.

R: Vanuit de Islam zijn bepaalde zaken nu eenmaal not done, maar ik zou dit dan zo kaderen dat je de richtlijnen wel meegeeft maar daarnaast ook de realiteit. Bijvoorbeeld dat het nu eenmaal zo is dat meer en meer jongeren experimenteren, ook voor het huwelijk. Op die manier een link maken met hun leefwereld. Dan horen de leerlingen ook dat ze niet alleen zijn in hun situatie. Je moet nu eenmaal meegaan met de groep die je voor je hebt.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: In welke mate moet de lessenreeks die ik ontwerp gericht zijn op het overbrengen van kennis, vaardigheden of attitudes? Of wat is voor jou daarin het belangrijkste dat ze leren of mee naar huis nemen?

R: Ik denk voornamelijk attitudes. Ik vind het heel belangrijk dat ze daar juist mee kunnen omgaan. Kennis is ook wel belangrijk, maar dan denk ik over pubers, ja, al doende leert men zegt men altijd. Ik denk dan aan zaken zoals grenzen aangeven, dat ze dit leren.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: Zijn er zo bepaalde werkvormen die je heel graag met die groep zou willen uittesten, of dat je denkt van, zo'n soort type werkvorm is heel goed, en een ander type helemaal niet?

R: Ik denk dat alles mogelijk is. Vooral, ik denk, groepswerken zou ik wel doen in de A- en B-stroom, omdat ze dan naar elkaar toe groeien. In die groepen is het wel heel belangrijk dat ze toch meer samen gaan werken, zodat ze ook opener naar elkaar durven zijn. Ik heb gemerkt dat tijdens een doceermoment de leerlingen hier echt niet in meegaan. Werkvormen waarbij ze samen actief aan de slag moeten gaan, lijken me beter. Ook een spelvorm lijkt me een heel goede manier. Doceren zou ik houden voor op het einde, of houden voor in de eigen groep.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: Nog een hele concrete vraag, in welke vorm zou je de lessenreeks graag ontvangen? En dan bedoel ik, is dat nodig voor jou dat dat echt heel uitgebreide lesvoorbereidingen zijn, met suggesties voor bijvragen. Of is het voldoende dat je vooral weet welke doelen er zijn en hoe je de werkvormen moet uitleggen?

R: Het helpt wel om die voorbeeldvragen hebben, waar je op kunt kijken als je het zelf even niet weet. Aangezien het de eerste keer is dat ik met dit onderwerp aan de slag ga is extra informatie zeker welkom.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier evalueer jij je leerlingen en hoe zie jij dat voor deze lessenreeks?

R: Ik evalueer op basis van kennis, vaardigheden en attitudes afhankelijk van het onderwerp. Ik geef soms een korte toets of overhoring, maar dit kan ook in de vorm van een presentatie zijn.

I: Is een evaluatiematrix met concrete criteria voor deze lessenreeks een tool die jij jezelf ziet gebruiken?

R: Ik zou dat heel gemakkelijk vinden, ook om structuur te geven aan de les en om voor mezelf te controleren of ik de hoofdzaken zeker behandeld heb. Soms kan het gebeuren dat je uitwijkt tijdens de les, dan kan zo een matrix wel terug richting geven naar de essentie.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Welke meerwaarde denk je, dat mag heel vaag of breed zijn, afhankelijk van je interpretatie, maar welke meerwaarde zou die lessenreeks voor jullie of voor jou betekenen? Zouden jullie sneller met dat onderwerp aan de slag gaan, doordat je het materiaal aangereikt krijgt, of niet per se?

R: Wat ik eigenlijk hoop daarmee te bereiken, dat is meer openheid van de leerlingen toe daarover. Maar dan kijk ik specifiek naar mijn vak, ik weet dat dat heel gesloten is. Ik kan me zelfs niet voorstellen dat leerlingen met zo'n vragen bij mij zouden komen. Terwijl dat dat wel heel hard leeft bij die doelgroep. En ik denk dat je met deze lessenreeks wel een deurtje opent bij de leerlingen van ja, dat het gewoon oké is om daarover te spreken.

Ik denk ook dat sommige van mijn leerlingen, die zeker wel seksueel actief zijn, met deze zaken niet bij mij terecht denken te kunnen. Maar door deze lessen ze misschien medeleerlingen opmerken waarbij dat wel kan, wat uiteraard een positief gegeven zou zijn. Zo vinden ze verbinding bij elkaar, ondanks verschillen in godsdienst of ervaring.

I: En zou je dat fijn vinden dat ze dan achteraf naar jou specifiek met bepaalde vragen komen? Of zou dat voor jou zo'n teken zijn van ah, dat heeft wel een invloed gehad?

R: Ja, omdat ze met andere vragen wel heel snel naar mij komen. Ik geef een levensbeschouwelijk vak waar soms de meest diepe dingen naar boven komen, maar nooit gelinkt aan liefde of seksualiteit. Terwijl dat ik wel goed weet dat sommige problemen daarmee te maken hebben. Maar ik kan dit dan niet zelf naar voren schuiven als de leerlingen zelf hier nooit over beginnen. Want ik heb bijvoorbeeld één leerling nu ook in het zesde die het op verschillende vlakken heel moeilijk heeft, dan komt ze mij daarover aanspreken. Maar dan weet ik via een collega dat ze een vriendje heeft waar het niet goed mee ging. En die zaken had de leerlingen dan bij mij weggelaten. En dat is oké, ik ben blij dat ze met ieder onderwerp bij iemand terecht kan. Maar dan kan ik ook niet gericht helpen, als ik niet het hele verhaal meekrijg. Dus ik hoop dat door deze lessenreeks dergelijke onderwerpen misschien wel naar boven gehaald kunnen worden, ook in mijn eigen lessen. Hoewel het niet expliciet in ons leerplan staat, maar als je kijkt naar een levensbeschouwing in het algemeen is dat toch echt wel een onderwerp waar over gesproken moet worden. Het is een culturele gewoonte dat het een taboe is, maar ook vanuit de Islam moet er ruimte zijn om met jongeren te praten over dergelijke zaken.

I: Hebben jouw leerlingen echt al expliciet feedback gegeven over die ILD-lessen? Zo van, wij doen dat echt niet graag, of hoe denk je dat ze deze lessen ontvangen in het algemeen?

R: De B-stroom, dat was precies wel oké, maar dan hangt dat ook echt af van de les die wij gegeven hebben, deze was ook heel ruim. Die les ging over je eigen identiteit ontwikkelen. Dan kregen ze een grote poster, waar ze gewoon vanuit zichzelf van alles op moesten plakken. En aangezien het op één poster was, konden ze dan zien dat er heel veel gelijkenissen waren. Dat was precies oké, omdat ze dan actief moesten werken, maar heel weinig moesten meedelen vanuit zichzelf. Tegenover de andere twee klassen, dat was echt niet oké. Ik heb toen berichtjes gekregen van leerlingen of het de volgende les ILD zou zijn, of sommige leerlingen waren gewoon afwezig. En dat is wel jammer, want dat is niet de bedoeling van ILD.

En in een andere klas heeft één van mijn leerlingen ook echt aangegeven van ‘met deze klasgenoten wil ik het daar niet over hebben’. Ook kreeg ik de vraag of we het niet gewoon kunnen laten, of ‘stel mij deze vragen niet in het bijzijn van andere leerlingen’.

En door deze reacties merk ik enorm een soort dubbele identiteit die leeft bij sommige leerlingen. Enerzijds wie ze zijn in de groep om erbij te horen, en wie ze dan echt zijn willen ze niet echt tonen. Ik heb dit ook eens gevraagd aan de collega's, hoe zij die lessen over seksuele en relationele vorming zagen zitten om in deze onveilige groepen te doen, en zij waren hier wel enthousiast over. Maar ik ben wel benieuwd naar hoe die lessen gaan verlopen.

Daarnaast zijn er over het algemeen ook heel weinig moslimleerlingen op onze school, waardoor ze tijdens de lessen ILD sterk in de minderheid zijn en in de belangstelling komen te staan, dit gegeven versterkt die weerstand natuurlijk. Ik hoop dat ILD in de toekomst een ander effect kan teweegbrengen.

I: Tot slot, wanneer zou voor jou dit project of de lessenreeks geslaagd zijn? Wanneer zou je het materiaal hergebruiken?

R: Wanneer mijn leerlingen er respectvol over kunnen praten met andere leerlingen, en ook meewerken tijdens de les. Dan is dat voor mij geslaagd, of het zou althans een goede start zijn aangezien zelfs dit niet bij alle onderwerpen lukt tot nu toe.

Interview 6: respondent 6 PEGO, Westerlo

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 22/03/2024

Duur: 29 minuten

Locatie: teams

Respondent: 6 PEGO, Westerlo

Levensbeschouwend vak: Protestants Evangelische godsdienst

School tewerkstelling: Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo

Opleiding: Theologie, opleiding IBV (Instituut Bijbelse Vorming) huidig: educatieve master

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 13 jaar

Leeftijd: 40 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Hoe heb jij de ILD-projecten tot nu toe ervaren, en hoe verliepen deze?

R: Ik heb altijd een fijn contact met collega's, dus dat loopt altijd wel goed. Dat gaat ook goed, we kunnen goed op elkaar inspelen. Kijk, ik bereid mijn lessen altijd wel deftig voor en dat was bij die lessen niet echt het geval. Op dat vlak heb ik dat niet zo fijn ervaren. En ook bij de ene klas ging het al beter dan bij de andere. In de beroepsklassen ging dat eigenlijk wel beter, omdat ze mondiger zijn. Ja, gewoon zeggen wat er in hen omgaat en ze geven ook direct het antwoord dat je wil horen als leerkracht.

I: en ondanks dat er ervaringen er nog niet zo positief mee waren, zie je wel de meerwaarde van ILD? Of ben je daar zo wat sceptisch tegenover?

R: Wel, als het goed uitgevoerd wordt, zie ik zeker de meerwaarde van ILD. Maar kijk, zoals we het nu doen, denk ik, kan ik beter mijn eigen lessen geven. Dat ligt ook aan mij, aangezien ik ben ook bezig met die studie naast mijn voltijdsopdracht. Nu, de hoeveelheid uren, daar stel ik me wel vragen bij. Ik vind het een beetje veel, maar ik zie zeker de meerwaarde natuurlijk.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: En voor het onderwerp waar ik mee aan de slag ben gegaan, dus de relationele en seksuele vorming, is dat iets dat je zegt, dat is zeker gepast voor een ILD-context? Of zou je dat liever met je eigen klasgroep doen? Of hoe zie jij dat?

R: Allebei. Eigenlijk, op mijn andere school hebben ze dat wel slim aangepakt, omdat ze daar dan met die drie stappen werken van Didier Pollefeyt. Het eerste deel is dan gewoon in je eigen klas. Dan is het één of twee weken samen, en dan weer in je eigen klas. En dat allemaal valt eigenlijk samen onder het ILD-project. En op zich is dat wel aangenaam, hoor. Je zit sowieso met veel praktische zaken, omdat je daar ook soms met zeventig leerlingen samen. Dus je moet natuurlijk lokalen vinden. Maar ook, ik vind het wel prettig als je het project of onderwerp dan vervolgens kan bespreken met je eigen leerlingen.

I: Dan kan ik je misschien ineens vragen of je dat fijn zou vinden dat ik in de lessenreeks zou inbouwen dat ik zeg van ja dit lesuur kan je in de eigen klas doen, of dat ik iets voorzie voor in het begin of aan het einde van de reeks met je eigen leerlingen te ondernemen. Bijvoorbeeld een nabespreking. Is dat iets dat voor jou wel een meerwaarde lijkt?

R: Dat lijkt me wel een meerwaarde. Ja, natuurlijk kan je op het moment zelf wel een beetje zien hoe je het aanpakt, maar kijk, dat is net een beetje mijn probleem, wat ik tot nu toe wel een beetje gehad heb met de ILD's die we gedaan hebben. Het is fijn als je het op voorhand een beetje kan afspreken, dat de leerlingen ook het gevoel hebben dat je ergens naartoe gaat. Kijk, ik ben ook gewend van een helemaal uitgeschreven leerplan te hebben en ik weet dat dat bijvoorbeeld bij zedenleer eer een beetje vrijer is. Dus ja.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Heel concreet, heb jij zelf sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming, waarvan jij zoiets hebt van dat vind ik heel interessant om specifiek met alle levensbeschouwingen samen aan te werken of dat net helemaal niet. Ik weet niet of jij spontaan ergens aan denkt.

R: Het huwelijk kan wel eens interessant zijn.

I: Ik geef ook nog even een algemene oplijsting mee uit de literatuur met een aantal suggesties van onderwerpen die onder relationele en seksuele vorming vallen. Je mag aangeven of hier zaken bij zitten die jou interessant lijken, of helemaal niet.

R: het is een uitgebreide oplijsting precies. Weet je, alles kan in principe interessant zijn.

Nu, het ene onderwerp leent zich misschien meer voor kleine groepjes dan het andere.. Ja, ik denk dat dit sowieso een onderwerp is die misschien als derde of vierde projectje eerder aan bod moet komen, als er al wat vertrouwen in de groep is en zo. Ik vind het allemaal goed, zolang het kan gelinkt worden, wel degelijk aan ILD natuurlijk, en vanuit de religies kan bekeken worden, of vanuit de levensbeschouwing.

I: Oké, en is er iets bij waarvan je zegt, dat vind ik niet relevant, of waar je weinig mee hebt?

R: Nee, het is allemaal relevant, alleen zou ik veel onderwerpen gewoon combineren. Bijvoorbeeld flirten, dat kan je ook bij het huwelijk behandelen. Net zoals seksueel contact leuker maken of genot. Dat kan je ook behandelen vanuit bepaalde religies, ik weet, vroeger vanuit de Roomse kerk werd seks enkel gezien als iets om het nageslacht te verwekken. Terwijl je nu ook meer de nadruk krijgt op het genotsaspect, dus dat kan zeker bij ILD, denk ik.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: En dienen de levensbeschouwelijke verschillen ingebouwd te zijn in die lessenreeks, dat ik ze geef, of is het de bedoeling voor jou dat die op dat moment door die leerlingen en die leerkrachten zelf worden benoemd?

R: Allebei, hè. Het moet sowieso aan bod komen, anders is het geen ILD, denk ik. Dus die verschillen moeten duidelijk aan bod komen. En daar moet dan over gepraat kunnen worden. Anders is het volgens mij geen geslaagde dialoog. Maar, ja, of dat al voorgekauwd moet zijn. Alleszins, ik denk dat het zeker voor een groot deel voorgekauwd erin mag zitten. Dat hoeft daarom dan ook niet alles te zijn. Maar wat niet voorgekauwd wordt is alsnog goed om als achtergrondinformatie te hebben voor de leerkrachten. Want ik merk soms toch wel weinig vakkennis, ook bij collega's. En ik moet zeggen ook, van Islam bijvoorbeeld, ik weet daar redelijk veel van. Maar bepaalde details weet ik ook niet. En dan is dat wel handig om jezelf daar ook al een beetje in in te lezen natuurlijk, of om misschien ook soms een beetje te kunnen sturen. Stel dat het niet expliciet aan bod komt.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: Moet de lessenreeks liefst gericht zijn op het overbrengen van kennis, vaardigheden of attitudes? Of wat is voor jou daar de verhouding tussen?

R: Alle drie, hè. Alle drie. Zolang ze maar aan de doelen gekoppeld worden van het ILD. Ik persoonlijk zou kennis ook toetsen, ook bij dit onderwerp. Ik doe dat in mijn eigen lessen ook. Er zijn verschillende vormen van toetsen, dus daar gaat het niet om. Maar ja, we moeten ook een oordeel geven over zaken waarbij dat kan, ook vaardigheden natuurlijk.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: En welke werkvormen vind jij het meest geschikt om doorheen deze lessenreeks in te zetten, specifiek dan voor de lesgroepen waar jullie het mee gaan uittesten?

R: Ja, ik ken de groep niet goed genoeg om dat te zeggen. Maar bij een andere groep werkte een stellingenspel wel heel goed. Ga links of rechts staan en dan zeggen waarom.

I: Het algemeen heersende idee is dat activerende vormen meestal het beste werken. Zelf ben ik wel fan van spelvormen, is dat iets dat je denkt dat zou werken?

R: Ja, hoor.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: Oké. En in welke vorm zou u die graag ontvangen? En dan bedoel ik, heeft u voldoende aan uitgewerkte werkvormen? Of heeft u graag echt zo'n lesvoorbereiding met uitgebreide vragen die u er nog extra bij kunt stellen? Of is dat niet nodig voor u, omdat je dan uw eigen dingen misschien minder mee kunt doen?

R: Een combinatie van de twee. Dus ik denk dat als je iets uitgewerkt hebt, dan kun je nog altijd zien wat je neemt en wat niet natuurlijk.

I: En is een cursus voor de leerlingen iets dat je denkt, dat zouden wij wel gebruiken?

R: Natuurlijk, dan kan je er nog altijd aanpassingen in maken. Ja, oké. Kijk, ook in een uitgewerkte les kan je ook misschien soms zeggen, kijk, op dit moment kan je of kiezen om dit te doen, of kiezen om dat te doen. Zo kan je het ook doen, hè.

Topic 8: Evaluatietool

I: En op welke manier toets jij je leerlingen normaal?

R: Dat kan een opdracht zijn, of een echte toets. En soms een keer iets van wat ze in de les gedaan hebben, zoals een presentatie. Maar ook natuurlijk die affectieve doelen; bereidheid tot en zo.

I: Zou jij het waardevol vinden om een soort van matrix bij de lessenreeks te ontvangen, waarmee je de leerlingen kan evalueren?

R: Ik zou dat heel waardevol vinden. Oké. Ook omdat je dan ook echt gaat evalueren volgens de doelen. En eerlijk gezegd heb ik zelf de doelen van ILD soms nog niet helemaal onder de knie. Dus ja, ik zou dat heel waardevol vinden. Ook omdat uiteindelijk ik evalueer alleen mijn leerlingen. En op zich is het dan wel fijn als je allemaal dezelfde norm hanteert om je leerlingen te evalueren.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Wat zou voor u of voor de leerkrachtengroep de meerwaarde zijn van die lessenreeks? Denkt u dat u zelf of uw collega's sneller dergelijk onderwerp zouden geven?

R: Als je een uitgewerkt pakket hebt waar je zelf ook nog een klein beetje inbreng bij hebt kunnen hebben, dan is dat alleen maar een meerwaarde, natuurlijk.

I: Hoe ontvangen de leerlingen zelf die lessen ILD naar jouw idee? Vinden ze dat zelf tof om daar te zijn? Of hebben ze zoiets van, ik wil liever naar onze eigen groep?

R: Ik denk vooral dat tweede. Nu, ja ik denk dat een goede lesvoorbereiding wel een verschil kan maken, maar sommige leerlingen zullen dat blijven hebben natuurlijk.

I: Hoe zou u het project in zijn geheel na afloop willen evalueren? Wanneer zou dat voor u geslaagd zijn en zou u dat opnieuw volgend jaar eventueel willen toepassen?

R: Als we de doelen op een correcte manier hebben kunnen behandelen. Kijk, als er iets misloopt, ja, dat is soms trial and error, dan kan je dat altijd nog aanpassen. Wanneer we de doelen behandeld hebben en deze op een correcte manier aan bod hebben laten komen, dat zou voor mij toch het logische antwoord zijn.

Interview 7: respondent 7 NCZ, Westerlo

Interviewer: Nel Vandenbroeck

Datum: 5/03/2024

Duur: 31 minuten

Locatie: teams

Respondent: 7 NCZ, Westerlo

Levensbeschouwend vak: niet-confessionele zedenleer

School tewerkstelling: Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo

Opleiding: educatieve bachelor Nederlands, PAV en niet-confessionele zedenleer

Jaren ervaring geven van een levensbeschouwend vak: 23 jaar

Leeftijd: 45 jaar

Topic 1: Ervaring met ILD en/ of RSV

I: Op welke manier worden ILD-projecten normaal op jullie school georganiseerd? Hoe zien die er concreet uit? I

R: Wij zijn daar dit jaar pas mee begonnen, en omdat wij nog geen materiaal hadden of toch niet voldoende, hebben we dat een beetje achteruit geschoven. We zijn pas echt gestart in januari. Meestal hebben we wel samen les met heel de groep, omdat we een kleine school zijn met weinig leerlingen. We hebben dat tot nu toe wel samen gedaan met alle collega's, maar soms bereiden we wel eens apart zaken voor en komen we nadien terug samen, om dat dan op die manier te bespreken. Het is een beetje afhankelijk, maar wij zijn eigenlijk redelijk vrij daarin. Wij hebben geen grote groepen, zodat we moeten splitsen. We hebben wel een luxe positie daarin.

I: Heeft iedere leerkracht dan zijn eigen rol of zijn daar wat voortrekkers in die dat dan vooral begeleiden?

R: Een beetje afhankelijk van het thema. En in de klas zelf, denk ik dat iedereen die rol wel op zich neemt. Maar binnen het ILD-verhaal, dat ben ik wel degene die daar heel fel probeert dingen in te bewerkstelligen. En ook mijn collega Roms-Katholieke Godsdienst. En aangezien dat ik heel wat ervaring heb en heel wat materiaal, neem ik ook wel die rol op mij om de collega's wat materiaal te bezorgen of in gang te zetten.

Topic 2: Meerwaarde van RSV binnen lessen ILD

I: Wat is dan volgens jou de meerwaarde van dat onderwerp relationele en seksuele vorming binnen een ILD-context te doen?

R: Het is wel eens leuk om te weten hoe anderen daar naar kijken. Hoe zij die dingen beleven en vanuit welke waarde zij bepaalde dingen kiezen of doen. Maar het kan ook wel een gevaarlijk iets zijn. In onze school is dat nu niet zo uitgesproken, maar als je met klassen werkt, bijvoorbeeld met moslimleerlingen, ik merk dat als wij op school een paarsdag doen, dat die daar al problemen mee hebben. Dus dan is het, ja... delicaat om dat aan te pakken als ILD. Maar ook daar moet je kijken naar de groep. In mijn vijf beroeps zie ik daar geen enkel probleem in, omdat iedereen open en eerlijk zichzelf kan zijn en mag zijn. Maar in een andere groep kan dit helemaal anders verlopen. Dat is echt wel een moeilijke afweging. Met alle collega's zit het gelukkig ook wel goed, onze leerkracht Islam is ook echt heel open daarin. Daar zijn we heel dankbaar voor. Maar soms zegt die ook wel van...sommigen zijn echt wel beperkt in hun visie. Het is voor hen moeilijk om andere visies toe te laten.

Topic 3: Preferabele thema's binnen RSV voor lessen ILD

I: Welke sub-onderwerpen binnen relationele en seksuele vorming lijken jou interessant om rond te werken tijdens de lessenreeks? Waar heb je nood aan? Of wat net helemaal niet? Ter inspiratie zet ik een lijstje met suggesties in de chat.

R: Ja. Relaties en hoe die werken. Ik merk dat jongeren nu wel heel anders kijken naar relaties. Het evenwicht in een relatie. Dat voelen die soms niet aan. Wanneer ze worden gemanipuleerd of wanneer zij als minder worden beschouwd in de relatie. Of wanneer zij net gaan domineren daarin, hoe je dat weet van elkaar. Sociale media, ja en ook geaardheid. Die lessen geef ik meestal bij zedenleer apart in een tweede graad. Geaardheid komt misschien wel vaker aan bod, zedenleer is natuurlijk een vak dat heel open is. Waar je heel veel maatschappelijke thema's in kan verwerken. Maar onze collega's islam en protestantse evangelische godsdiensten zijn heel beperkt in wat ze kunnen doen in hun lessen. Volgens het leerplan, omdat hun leerplan strikter is. Maar voor mij zijn al die dingen die erin staan, ja, geen taboe. Ook het huwelijk lijkt me laagdrempelig onderwerp. Ik merk dat jongeren het moeilijk hebben om expliciet te praten over hun gevoelens, daar zou ik ook graag wel aan werken.

Topic 4: Levensbeschouwelijke verschillen inbouwen in lessenreeks of organisch laten groeien

I: Laten jullie de levensbeschouwelijke verschillen organisch aan bod komen door middel van dialoog of geven jullie deze ook expliciet mee?

R: Eerder wel de verschillen, maar ook de gelijkenissen. Zo hebben we het ook wel al gehad over hokjesdenken. En dat dat eigenlijk zelden klopt, want iedereen heeft wel verschillende meningen en ook gelijkenissen daarin. Het is een beetje afhankelijk. Soms wel dat wij het aangeven, maar soms komt het echt wel uit de leerlingen en proberen we daarop in te spelen.

I: En bij het onderwerp waar ik het dan over heb, relationele en seksuele vorming, denk je dat dat belangrijk is om ook over bepaalde sub-onderwerpen echt mee te geven van zo denken verschillende levensbeschouwingen daarover, of hoeft dat niet per se? Wat denkt u dat daar beter of beter zou werken?

R: Dat is echt afhankelijk van de klasgroep. Als ik zie naar onze doorstroom, die zijn heel gesloten en die praten vanuit zichzelf heel weinig, dan denk ik dat het nuttig is dat je dan wel verschillende visies of de verschillende mogelijkheden geeft. Als ik dan denk aan de klassen die ik in beroepsafdelingen heb, ja, daar komt wel heel veel aan bod, die zijn heel open. Het is net de bedoeling dat je met de leerlingen die je voor je hebt aan de slag gaat en je ziet wat hier lukt. Ik heb soms echt lessen waarvan ik weet dat ik in die klas niet moet proberen en andere lessen in die klas net wel.

Topic 5: Preferabele verhouding overdracht kennis, vaardigheden en attitudes tijdens lessen RSV binnen ILD

I: Moet de lessenreeks voornamelijk gericht zijn op kennis, vaardigheden of attitudes? Of wat vind jij daar belangrijk dat ze voornamelijk uit deze lessen halen?

R: Vooral attitudes, nadenken over dingen. Respect tonen naar elkaar ook. Dat zijn eigenlijk vaardigheden en attitudes eerder dan kennis. Ik ben een leerkracht die daar niet zo veel op inzet, omdat jongeren echt wel handvaten nodig hebben in de maatschappij om daar gewoon mee om te gaan. In mijn vak is kennis eigenlijk niet zo superbelangrijk. Maar wel is het leuk om te weten hoe de andere levensbeschouwingen daar naar kijken. Dus informatie ter ondersteuning van vaardigheden of attitudes, maar niet kennis voor de kennis.

Topic 6: Preferabele werkvormen voor lessen RSV binnen ILD

I: De werkvormen heb je zelf al een beetje aangestipt, dat je die spel- of activerende werkvormen heel tof vindt. Kan je daar nog iets meer over zeggen? Dat zijn dingen die ik absoluut probeer te vermijden, zeker in een ILD, of dingen die je net zegt, dat werkt bijna bij iedere groep heel goed?

R: Ja, een echt spel werkt bij iedereen wel goed. Bij onze groepen, hè. Als ze zich echt kunnen inleven en dat er dingen mee te verdienen vallen, dat werkt altijd. Maar wij hebben de luxe om echt toffe groepen te hebben. Er is niet iets dat ik zeg... dit werkt niet. Wat ik vooral leuk vind aan lessen, is wanneer het heel interactief is. En dat er niet al te persoonlijke vragen komen, want dan gaan ze, vooral in de derde graad misschien wat dichtklappen. Praten aan de hand van situaties, filmpjes, teksten, werkt beter. Ook groepswork werkt meestal goed. Maar ook met een kant en klare lessenreeks zoals jij die maakt, is het nuttig dat we daar zelf zaken uit kunnen pikken in functie van de klasgroep. Ik ken klassen die dat heel leuk vinden om situaties te bespreken en dat dan ook na te spelen soms zelfs. En dan echt klassen waar er geen veiligheid zit in de klas en die heel gesloten zijn. Maar daar kan jij natuurlijk geen rekening mee houden, vandaar dat we dat zelf ook wat moeten bezien.

I: Denk je dat het nodig is om binnen de lessenreeks ook bijvoorbeeld ingebouwde reflectiemomenten te hebben met je eigen leerlingen? Of beslis je dit liever zelf, op het moment?

R: Het is misschien wel eens nodig om midden in de lessenreeks terug te koppelen. Om te polsen naar wat de leerlingen er echt van vinden. En ook; durven ze wel zichzelf zijn, of spelen ze de goede leerling? Maar het is geen must, hè. Want ja, op onze school is het echt... wij zitten echt in een luxe positie. Maar in grote klassen is het misschien wel belangrijk, vooral met zo'n thema, dat je eens even terug naar je eigen klas gaat.

Topic 7: Preferabele vorm van de lessenreeks

I: Heel concreet, in welke vorm zou jij de lessenreeks graag ontvangen? Bijvoorbeeld een heel uitgebreide lesvoorbereiding met welke mogelijke bijvragen je allemaal kan stellen en een bijhorende cursus voor de leerlingen? Of is dat eerder inspiratievisjes met werkvormen? Of wat is voor jou het belangrijkste dat daar allemaal in staat? Of wat voor materiaal je daar allemaal bij krijgt?

R: Ik werk wel graag met werkbundels voor de leerlingen. Maar de handleiding van de leerkracht moet niet helemaal tot in detail met bijvragen, want als je al langer in het onderwijs staat dan vraag je automatisch door. Voor mij zijn het vooral de doelen die je wilt bereiken daarmee en dan het materiaal van de leerlingen.

Topic 8: Evaluatietool

I: Op welke manier evalueer jij de leerlingen momenteel? Mis je hier nog iets voor?

R: Wij hebben daar nog geen eenduidige manier voor gevonden. Dus ieder doet het op zijn eigen manier. Ik geef vooral punten op medewerking, attitude. En als er dan een taak bij komt kijken, geef ik daar ook wel punten op. Maar dat is dan ook vaak de inzet en wat er eigenlijk uit de bus komt dan wat er effectief ook staat.

Maar ik geef vooral punten op attitude, op gedrag in de klas en inzet. En bij een taak wel op wat er staat.

I: Is een evaluatiematrix met criteria iets waarvan je denkt, dat lijkt me wel handig? Of zeg je van, nee, ik zou dat niet zo snel gebruiken omdat ik mijn eigen manier wel heb?

R: Het is altijd handig maar er komt ook wel wat werk bij kijken, als je dat per leerling moet invullen. Ik heb dat in het verleden gedaan. Bij elk procesdoel van het leerplan elk thema daar uit te schrijven. Maar dat is eigenlijk onbegonnen werk, administratief gezien. Ik weet dat dat iets is waar ik nog aan moet werken. Dus extra handvaten inzake evaluatie zijn altijd welkom. Tijdens de afgelopen ILD-projecten hebben we als leerkracht ook steeds enkel onze eigen leerlingen beoordeeld, daar moeten we nog in groeien als team om tot iets gezamenlijk te komen.

Topic 9: Meerwaarde van een uitgewerkte lessenreeks

I: Hoe denk je dat de leerlingen de lessen ILD hebben ervaren in het algemeen? Is dat iets waar ze op zitten te wachten? Is dat iets waar ze het nut van inzien of helemaal niet?

R: Over het algemeen zijn ze daar geen voorstander van. Zij hebben ook heel graag de kleine klasgroep, de veilige haven, die ze al jaren hebben. En dikwijls is het wel zo dat ze de thema's die wij dan kiezen tot nu toe ook niet zo leuk vinden. Echt het levensbeschouwelijke van de ander, is vaak ook herhaling vind ik, omdat wij al jaren ILC-lessen geven. En dat merk ik ook wel aan de leerlingen dat ze het niet echt vernieuwend vinden.

I: Welke meerwaarde zou zo'n lessenreeks voor jou of voor jouw collega's betekenen? Betekent dat dat jullie daar sneller mee aan de slag zouden gaan dan wanneer jullie het helemaal zelf moeten uitvinden?

R: Ik denk dat, zoals jij dat maakt, dat wij handvaten hebben om die eerste lessen inderdaad uit te testen en om dan te kijken van dit kunnen we erbij pakken of dat laten we weg. Maar dan blijft het een relatief veilig gegeven. Het geeft een mooi beginpunt omdat we eigenlijk echt maar die eerste stappen zetten in het ILD-verhaal. En wanneer we echt vanaf nul zelf materiaal zouden moeten ontwikkelen, zou relationele en seksuele vorming misschien niet het eerste onderwerp zijn waar we aan denken. We zijn heel fel zoekende naar goed materiaal, en ook organisatorisch is het vaak niet mogelijk om voldoende samen te zitten om dit materiaal op te stellen. Ook vanuit mijn vak ken ik weinig taboes, en dat kan dan natuurlijk wel eens botsen met andere leerkrachten of collega's, vandaar dat deze lessenreeks echt wel een goede kans is om eens te kijken wat die lessen kunnen zijn, of worden.

I: Hoe zou jij het project in zijn geheel na afloop willen evalueren? Wanneer is het project geslaagd, en wanneer zou je het volgend jaar opnieuw gebruiken?

R: Als er goede werkvormen worden gebruikt en de leerlingen zich aangesproken voelen, en dan specifiek werkvormen die hun leefwereld betrekken bij de les.

11.4 Ingevulde beoordelingsformulieren

Beoordelingsformulier respondent 1 NCZ, Aarschot

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	Niet-confessionele zedenleer
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Site-A
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5 ^e jaar <ul style="list-style-type: none"> - Schoonheidsverzorging - Restaurant en keuken - Haarverzorging
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	<ul style="list-style-type: none"> - 2 leerkrachten (RKG-NCZ) - 17 leerlingen RKG – 19 leerlingen NCZ (36 in totaal) - Vrijdag 14u40-16u20 x twee weken
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4 lessen
Hieronder volgt een oplijsting van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)					
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)					
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie					
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan					
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks					
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens					
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende				Meer dan voldoende zelfs!	
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten					
Toelichting					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld					
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.					
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk					
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd					
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen					
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden					
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog					
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen					
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen					
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen					
<p>Toelichting</p> <p>Bij werkvorm 1 hebben we geen gebruik gemaakt van de afbeeldingen. Ik heb vooraf met mijn leerlingen NCZ het gesprek aangegaan zonder afbeeldingen.</p> <p>We merkten dat vele leerlingen het verschil tussen mythe en feit nog niet begrepen (5^e jaar arbeidsfinaliteit..). Hier kan evt. wel een vooropdracht rond hangen, maar dit hadden we zelf ook niet verwacht.</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

Filosofisch gesprek: goede opening voor de leerlingen om anders te kijken naar 'seksualiteit'. PICKASOLL: nodig om een open en veilige omgeving te creëren. De leerlingen kennen de afspraken, maar de herhaling en het letterlijk benoemen laat hun dit nog eens tot zich nemen.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

Feit/mythe: de leerlingen hun kennis over deze begrippen was minimaal en daardoor werd het vaak niet duidelijk waarom iets een feit was. Dit stond ook niet weergegeven waarom stelling x een feit was. Er stond uiteraard een uitleg bij, maar leerlingen konden zelf argumenten aanhalen waarom het geen feit was. Bijvoorbeeld iemand haar ouders waren samen, ook al waren hun ouders totaal niet akkoord met de relatie en waren ze na 20 jaar nog gelukkig samen. Daarom geloofden de leerlingen niet dat die stelling een feit was.

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Zeker en vast wel, de leerlingen hebben met elkaar in dialoog gegaan over een thema dat breder kijkt dan enkel maar de levensbeschouwing.

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)					
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces					
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie					
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar					

Toelichting

We hebben zelf bij de werkvorm feit/mythe nog de aanpassing gedaan om meer ruimte te voorzien om meerdere stellingen te doen. Ook hebben we de tussenstappen weggehaald en enkel 'think-pair-share' laten staan.

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria					
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria					
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren					
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk					
<p>Toelichting</p> <p>Evalueren is altijd moeilijk, zeker omdat het grote groepen zijn (22 leerlingen als ze er allemaal zijn). Daarom vind ik de leerlingenmatrix zeker handig, zodat ik kan aftoetsen of de leerlingen hun eigen handelen/denken kunnen inschatten.</p>					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen					
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie					
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie					
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)					
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld					
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld					
<p>Toelichting</p> <p>De meerderheid van de leerlingen wilt niet in grote groep les krijgen en wil in hun vertrouwde omgeving (eigen levensbeschouwing) blijven. Ze waren niet enthousiast om de les te starten.</p> <p>De leerlingen haalden via het EXIT-ticket zelf aan dat ze de verschillen tussen elkaar, maar ook de gelijkenissen hebben bijgeleerd. Ook zeiden sommige dat ze nu het verschil tussen een feit en mythe kenden.</p>					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen					
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken					
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen					
Toelichting					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Door de korte duur van de les, merkte ik wel dat de werkvorm feit/mythe langer dan 25/30 minuten was. We hadden tijd tekort voor deze werkvorm in combinatie met de andere werkvormen. Maar dit merk ik zelf ook vaak dat er veel verschil in tijdsbeslag van een werkvorm zit per klasgroep.

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Moeilijk om met een collega die ik nog maar sinds september ken voor een klasgroep te staan waar ik de helft zo goed als niet ken en de andere helft ook niet voldoende ken. Ik denk als startende leerkracht dat een ILD/ILC nog moeilijker is, omdat alles nieuw is.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Dit was voor mij van in het begin een relevant thema om te bespreken tijdens een interlevensbeschouwelijke les en dat is ook bevestigd. De verschillen en gelijkenissen zijn enorm boeiend en leerrijk.

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

/

Beoordelingsformulier respondent 2 NCZ, Geraardsbergen

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	NCZ
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	KA Geraardsbergen
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5 arbeid, dubbel en doorstroom en 7 bso
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	1 leerkracht van een bepaalde lbv voor een gemengde groep van NCZ, RKG en Pego leerlingen
Aantal lesuren van de lessenreeks die u heeft getest	6
Hieronder volgt een oplist van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			X		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie			X		
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan			X		
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks			X		
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens				X	
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende				X	
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten			X		
Toelichting					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld			X		
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			X		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk		X			
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd		X			
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen					X
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden			X		
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog			X		
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen		X			
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen		X			
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen					X

Toelichting

De leerlingen spraken nog steeds vooral uit zichzelf en niet vanuit hun levensbeschouwelijk perspectief. We probeerden dit soms wel wat te sturen.
De stellingen rond de mythes hebben we vooral gebruikt om de dialoog op gang te brengen eerder dan dat we de oefening deden rond feit of mythe.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

De educatieve spellen zijn mooi uitgewerkt. De leerlingen waren hier lang zoet mee en de nabespreking bracht veel (positieve) discussie op gang.

Werkvorm rond WTFock sloeg wel aan, sommigen konden zich hier goed in herkennen en hier ontstond wel discussie over.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

We vonden het ook jammer dat er bij de werkvormen vooral gekeken werd naar RKG, islam, NCZ en Pego en niet naar andere erkende lbv's. We hebben er voor de oefening rond het huwelijk meerdere ingestoken.

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Dit is afhankelijk van klas tot klas, bepaalde groepen praten gemakkelijker en komen dan ook tot meer kritisch denken. De aanzet vanuit de lessenreeks is hiervoor zeker goed.

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)		X			
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces			X		
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie		X			
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar		X			

We hebben zelf wel wat geknipt en geplakt uit de bundel. We zijn begonnen met de titel (we proberen meer catchy namen te geven aan projecten). Er mochten wel wat grappige memes in om het wat aantrekkelijker te maken. Sommige werkvormen werden ook niet in de bundel vermeld.

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren			X		
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk					X
Toelichting					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen			X		
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie		X			
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld		X			
<p>Toelichting</p> <p>Dit lag echter niet zo zeer aan de leerlingenbundel, we hebben de tijd niet gehad om langer dan 3 weken aan de bundel te werken, waardoor we bv over de les rond het huwelijk geen kennisoverdracht hebben kunnen doen tussen de groepen. Leerlingen waren respectvol tov elkaar en hun mening, bv rond al dan niet seks voor het huwelijk. Sommigen hebben misschien (onbewust) wel aspecten bijgeleerd.</p>					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen		X			
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken			X		
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen			X		

Toelichting

In het voorgaande interview werd meer gesproken over de seksuele normen en waarden, maar dit kwam uiteindelijk niet echt aan bod.

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Het zou tof zijn als alle erkende levensbeschouwingen aan bod zouden komen ipv enkel de klassiekers.

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Het ging vooral over het relationele, leerlingen praten hier wel graag over. Ik vind lesgeven over dit onderwerp sowieso fijn, de band met leerlingen wordt hier merkbaar beter door naar mijn gevoel.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Het is zeker een goed dialoogthema en eens een positiever thema dan de vaak meer negatieve thema's die aan bod komen

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

Beoordelingsformulier respondent 3 RKG 1, Westerlo

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	Rooms-katholieke godsdienst
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5 ^e jaar dubbele finaliteit 5 ^e jaar doorstroom 6 ^e jaar arbeidsmarkt
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	5 D: RKG, PREGO, ISLAM, NCZ → 4 leerkrachten 5 D/A: RKG, ISLAM, NCZ (3lkr) 6 BSO: RKG en NCZ (3 lkr, twee RKG)
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4u op het moment van beoordelen
Hieronder volgt een oplist van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			X		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie			X		
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan			X		
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks			X		
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens			X		
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende				X	
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten			X		
Toelichting					
Zeer gebruiksvriendelijke en uitgebreide handleiding					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld				X	
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			X		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk			X		
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd			X		
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden			X		
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog				X	
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen			X		
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen			X		
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
<p>Toelichting</p> <p>Filosofisch gesprek was een succes om de context van de lessen te situeren en de beginsituatie beter in te schatten. Fijne activerende werkvormen. Ook een meerwaarde dat er suggesties bijzitten om in de eigen levensbeschouwelijke klas toe te passen, en niet enkel gezamenlijk.</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

De educatieve spellen zijn heel duidelijk en mooi uitgewerkt. Ook is de werkvorm over het huwelijk wel belangrijk om expliciet de levensbeschouwelijke verschillen te duiden.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

De werkvorm over het huwelijk zou nog uitgebreid kunnen worden door het toevoegen van de andere erkende levensbeschouwingen. Zo leren de leerlingen ook wat bij over levensbeschouwingen die niet vertegenwoordigd worden in de klas.

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Genoeg keuze en vrijheid voor een leerkrachtenteam om zelf een bepaalde werkvorm uit te breiden of over te slaan. Voor mij persoonlijk een goede verdeling tussen K, V en A, zoals aangegeven is kennis voor mij bij dit onderwerp minder belangrijk.

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)				X	
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces		X			
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie		X			
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar			X		

Toelichting

Leerlingenbundel is sober maar gebruiksvriendelijk. Bij sommige werkvormen is geen schriftelijke neerlag beschikbaar in de bundel, maar dat hoeft ook niet altijd. Wel gaan veel bladzijden over kruispuntdenken, dit kan misschien wat korter. Taalgebruik kan eenvoudiger voor de leerlingen.

Een ingevulde leerlingenbundel ter correctie zou een meerwaarde zijn, nu was er soms discussie over de mogelijke juiste oplossingen.

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren		X			
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk			X		
<p>Toelichting</p> <p>Goed ter inspiratie voor diverse lessen in de toekomst, generiek en dus misschien niet zo specifiek voor deze lessenreeks, dat is zowel een voor- als een nadeel.</p>					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen			X		
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie			X		
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld				X	
<p>Toelichting</p> <p>Soms was concrete uitleg over wat de leerlingen hun eigen levensbeschouwing zegt over een onderwerp nodig om verder te gaan met het gesprek. Dit zou er nog in verwerkt kunnen worden, maar is ook moeilijk om dit voor de verschillende levensbeschouwingen te voorzien.</p>					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen		X			
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken			X		
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen			X		
<p>Toelichting</p> <p>De lessenreeks is zeker een goede opstap om met dit onderwerp aan de slag te gaan, om de lessen meer diepgang te geven is het wel nodig dat de leerkrachten die de lessen geven genoeg thuis zijn in de verschillende levensbeschouwingen. Ook voor minder mondige groepen is de lessenreeks laagdrempelig genoeg. Er zijn voldoende werkvormen om met de meer mondige klassen wél dieper in te gaan op bepaalde kwesties of het persoonlijke op te zoeken.</p>					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Misschien explicieter benoemen wat nu gelijkenissen zijn om bruggen te slaan tussen de levensbeschouwingen en leerlingen

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Afhankelijk van de openheid van de klasgroep. In de ene groep erg vlot, bij een andere groep wat stroever.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Absoluut relevant om dergelijke lessen in deze formatie te geven.

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

Taalgebruik in leerlingenbundel voor de arbeidsmarkt mag simpeler, focussen op essentie.

Beoordelingsformulier respondent 4 RKG 2, Westerlo

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	RKG
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Daltonatheneum Het Leerlabo Westerlo
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5e jaar Dubbele finaliteit 5e jaar Doorstroomfinaliteit 6e jaar arbeidsgerichte finaliteit
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	5/6 ASO:= Pego, RKG, islam en NCZ. (4 lkr) 5TSO= RKG, islam en NCZ (3lkr) 6BSO= RKG en NCZ (3lkr)
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4, we werken er nog mee verder
Hieronder volgt een olijsting van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			X		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie			X		
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan		X			
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks			X		
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens				X	
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende			X		
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten			X		
Toelichting					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld			X		
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			X		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk		X			
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd			X		
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden			X		
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog			X		
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen			X		
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen			X		
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
<p>Toelichting</p> <p>De filosofische aanzet is leuk. We hebben zelf wel het woord filosofie verduidelijkt in de klas, zo wisten de leerlingen beter waar het gesprek naartoe zou leiden.</p> <p>De foto's in bijlage mochten groter, VB ook 1 per pagina.</p> <p>Je maakt een bondige samenvatting van 4 verschillende LBV's (werkvorm 11) Misschien kan je hier ook de andere in België erkende LBV's aan toevoegen?</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

Werkvorm 11 is absoluut een must (huwelijk). Zonder die kan er voor mij niet gesproken worden over ILD of zou het onderwerp veel te maatschappelijk ipv levensbeschouwelijk zijn. Vandaar beter een verdieping hierin.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

Wat je werkvorm 3 noemt, is op zich geen werkvorm, wel afspraken die je onder de aandacht wil brengen. Dit hoeft niet per se in de leerlingenbundel zo uitgebreid. De afspraken op deze manier overlopen zou moeilijk zijn om hun aandacht erbij te houden.

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Je hebt een verzameling aan werkvormen gemaakt waaruit je als leerkracht kunt kiezen. Niet elke werkvorm is even relevant voor elke groep, maar dat hoeft geen probleem te zijn.

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces		X			
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie		X			
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar		X			

Toelichting

- Je kan beter een bundel in PDF maken. In word of chromebook verspringt je lay out.
- Elke LBV zou evenveel gewicht moeten krijgen in de bundel.
- 6 van je 15 bladzijden gaan over kruispuntdenken. Is dit waar voor jou het zwaartepunt van de lessenreeks ligt?
- Opdracht 3 Feit of Mythe mist een duidelijke instructie. Je gebruikt daar te veel moeilijke woorden, waardoor de lln (vooral arbeidsgerichte en dubbele finalitet) kunnen afhaken.
- De oefening over classificatie (build a partner) is niet zo duidelijk.
- De oefening over kruispuntdenken in de leerlingenbundel was me te vaag, er ontbreekt ook het correcte antwoord in de leerkrachtenhandleiding, waardoor het minder duidelijk was. Misschien kan je een ingevulde leerlingenbundel toevoegen.

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren		X			
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk		X			
<p>Toelichting</p> <ul style="list-style-type: none"> - Voor algemene evaluaties dik OK. - Een aparte evaluatie met VB criteria voor het groepswerk (huwelijk) kan handig zijn, om vooraf aan de leerlingen mee te delen zodat de leerlingen weten waarop ze beoordeeld worden. 					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen			X		
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie		X			
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld			X		
<p>Toelichting</p> <ul style="list-style-type: none"> - Je reikt goede methodes aan om over het onderwerp met elkaar in interactie te gaan, maar het mist over het algemeen theoretisch onderbouwde visies. LIn moeten eerst goed weten wat hun eigen LBV of die van anderen inhoudt, zodat ze een bewuste keuze kunnen maken. - Misschien zou je ook een wettelijk kader over het huwelijk kunnen schetsen? Cultuurgebonden, plaatsgevonden, tijdsgebonden? - Je zou ook gradaties binnen een LBV kunnen aanreiken. - Eventueel nog meer aandacht voor het versmelten van de verschillende LBV's, om zo de overeenkomsten te benoemen, zodat er begrip en respect komt.. 					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen		X			
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken		X			
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen		X			
<p>Toelichting</p> <p>Je reikt een goede basis aan, als lkr dien je wel nog vakinhoudelijke zaken toe te voegen.</p>					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Specifieke LBV inhoud.

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Soms iets minder vlot. Voor sommige groepen LLN is het minder evident om over hun relationele voorkeur te praten. De lessenreeks biedt dan wel voldoende 'back-up' plannen aan, dat is fijn. Ik voelde me op mijn gemak tijdens het geven van deze lessen.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Het is zeker relevant.

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

Leerlingen uit een arbeidsgerichte finaliteit hebben veel minder boodschap aan veel tekst in een leerlingenbundel.

Beoordelingsformulier respondent 5 ISL, Westerlo

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	Islamitische godsdienst
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Daltonatheneum het leerlabo Westerlo
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	6BSO 6ASO
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	3 leerkrachten van de lbv 's: Islamitische, katholieke godsdienst en zedenleer. 1 vanuit de islamitische godsdienst, 7 van zedenleer en 2 vanuit de katholieke godsdienst.
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4u
Hieronder volgt een oplijsting van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			X		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie				X	
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan			X		
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks			X		
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens					X
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende				X	
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten			X		
Toelichting					
Bruikbaar document. Voor herhaling vatbaar.					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld			X		
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			X		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk			X		
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd			X		
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden			X		
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog			X		
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen				X	
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen		X			
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen				X	
<p>Toelichting</p> <p>Veel activerende werkvormen, veel variatie. Bevorderde kwalitatieve gesprekken met de leerlingen</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

Filosofisch gesprek omdat hier volledig de gedachten van de leerling zelf naar voor komt. Als ook het zelfde effect bij 'feit of mythe'.

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

2de deel van kruispuntdenken (oppression/resistance) vond ik niet heel duidelijk. Dat stukje heb ik dan overgeslagen.

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Ja, goede verhouding tussen kennis, vaardigheden en attitudes. Hoewel de vaardigheden en attitudes het meest aan bod komen, in lijn met mijn verwachting

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)		X			
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces		X			
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie			X		
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar				X	
Toelichting					
Uitgebreide leerlingenbundel, niet het gevoel gehad dat ik iets moest aanvullen.					

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren			X		
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk			X		

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen		X			
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie		X			
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld		X			
Toelichting					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen			X		
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken			X		
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen			X		
Toelichting					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

bundel mag aantrekkelijker gemaakt worden, meer kleur en afbeeldingen

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

De leerlingen hebben open kunnen praten over hun eigen bevindingen/ervaringen. Ze hebben ook kunnen luisteren naar andere meningen daarover en konden daarmee in dialoog gaan, dus ik vond het een geslaagde les(sen).

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Als islamleerkracht breng ik het onderwerp zo goed al niet naar boven. Met de ervaring uit deze lessenreeks ben ik van plan om dat in de toekomst wel te doen. Ik heb gemerkt dat mijn leerlingen zich veel opener naar mij stellen;

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

Beoordelingsformulier respondent 6 PEGO, Westerlo

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	Protestants Evangelische Godsdienst
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Daltonatheneum Westerlo
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5 HuWe 5 LAS
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	3 leerkrachten, 2 lln Islam, 1 PEGO, 5 zedenleer
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4
Hieronder volgt een oplistijng van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: Filosofisch gesprek (trap 1) Werkvorm 2: Bucketlist Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken? Werkvorm 5: Groepswerk 'feit of mythe?' Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart' Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)		x			
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			x		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie				x	
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan				x	
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks				x	
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens				x	
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende			x		
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten		x			
Toelichting					
Je kan altijd nog kiezen om zelf informatie aan te vullen. Goede basis. De Lay-out is heel mooi.					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld			x		
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			x		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk			x		
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd			x		
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen			x		
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden				x	
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog				x	
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen				x	
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen			x		
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen		x			
<p>Toelichting</p> <p>Uitdagende, interactieve werkvormen. Ze sluiten ook mooi aan op elkaar, maar kunnen ook los van elkaar gegeven worden.</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

Educatieve spellen

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

Oefeningen over kruispuntdenken korter maken, misschien ook een algemene uitleg over kruispuntdenken toevoegen aan de bundel

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Ja, voornamelijk attitudes en vaardigheden komen aan bod maar dat is logisch bij dit onderwerp

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			x		
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces			x		
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie			x		
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar				x	
Toelichting					

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			x		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			x		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren		x			
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk			x		
Toelichting					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen			x		
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie			x		
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie			x		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)		x			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld		x			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld			x		
Toelichting					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen		x			
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken			x		
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen			x		
<p>Toelichting</p> <p>Mits eigen aanvullingen die meer gericht zijn op het levensbeschouwelijke.</p>					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Opsmukken van de leerlingenbundel, taalgebruik aanpassen naar niveau van de leerlingen

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Door de interactieve werkvormen en verschillende groepsopdrachten groeiden de leerlingen meer naar elkaar toe. Ik had dit aanvankelijk niet gedacht, waardoor ik het erg positief heb ervaren.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialoogthema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialoog?

Zeer relevant door de verschillende meningen, ervaringen, perspectieven

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

nvt

Beoordelingsformulier respondent 7 NCZ, Westerlo

Beste collega levensbeschouwing

U hebt deelgenomen aan enkele onderzoeksactiviteiten voor mijn thesis in het kader van de educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Aan de hand van interviews en literatuur verzamelde ik de bouwstenen voor een lessenreeks interlevensbeschouwelijk dialoog, met als centraal thema relationele en seksuele vorming. Deze lessenreeks heeft u vervolgens samen met enkele collega's getest. Nu zou ik graag uw ervaringen met deze lessenreeks in kaart brengen. Deze beoordeling bestaat uit zes pagina's met zowel gesloten als enkele open vragen. Op basis van uw feedback wordt de lessenreeks aangepast om zo hopelijk een aanvulling te kunnen betekenen op het reeds beschikbare lesmateriaal. Uw nauwkeurigheid en eerlijkheid worden dus gewaardeerd.

Alvast hartelijk dank!

Nel Vandenbroeck

Algemene informatie evaluator	
Levensbeschouwelijk vak waarin u lesgeeft	NCZ
Naam school waarin het lesmateriaal werd uitgetest	Daltonatheneum Westerlo
Studierichting en jaar van de klas(sen) waarmee het lesmateriaal werd uitgetest. In het geval van meerdere klassen, onderstreep dan de klas waarop u deze beoordeling zal baseren. *	5+6 doorstroom 5+6 <u>arbeidsgerichte</u> finaliteit
Context klas (aantal leerkrachten, welke levensbeschouwingen aanwezig, aantal leerlingen, verhouding van de verschillende levensbeschouwingen en eventuele andere relevante informatie)	3 lkr: RKG, NCZ, Islam 10 lln, meeste lln volgen NCZ
Aantal lessen van de lessenreeks die u heeft getest	4
Hieronder volgt een oplist van alle werkvormen. Duid de werkvormen die u zelf heeft uitgetest aan.	
Werkvorm 1: <u>Filosofisch gesprek (trap 1)</u> Werkvorm 2: <u>Bucketlist</u> Werkvorm 3: Pickasoll Werkvorm 4: <u>WTFOCK is kruispuntdenken?</u> Werkvorm 5: <u>Groepswerk 'feit of mythe?'</u> Werkvorm 6: Exit ticket Werkvorm 7: Build a partner en classificatie	Werkvorm 8: Relationele tijdlijn Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?' Werkvorm 10: Stel je vraag! Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk' Werkvorm 12: <u>Educatief spel 'open kaart'</u> Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers Werkvorm 14: Bloosdoos (trap 3) Werkvorm 15: Kleur bekennen (trap 3)

* Indien u het lesmateriaal in meerdere klassen behandelde, vult u de beoordeling in voor de klas die u het meest representatief acht. Indien er toch grote verschillen waren kan u de voor mij relevante informatie meegeven in het daarvoor voorziene vak op het einde van dit formulier.

Legende beoordeling

Onvoldoende: voldoet niet aan de verwachting

Voldoende: voldoet aan de verwachting

Goed: boven verwachting

Uitstekend: niets op aan te merken

NVT: niet van toepassing

Gelieve zeker in het geval van een onvoldoende of uitstekend uw antwoord toe te lichten.

1. Leerkrachtenhandleiding	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)			X		
De tips in de leerkrachtenhandleiding zijn voor mij een meerwaarde (luik 1)			X		
De leerkrachtenhandleiding is praktisch en bevat enkel relevante informatie				X	
De leerkrachtenhandleiding omschrijft de werkvormen op een manier waarop ik meteen weet hoe ik ermee aan de slag kan			X		
De leerkrachtenhandleiding voorziet voldoende ruimte om mijn eigen levensbeschouwelijke en/of didactische accenten toe te voegen aan de lessenreeks			X		
De didactische en academische bronvermelding staat me toe me te verdiepen in de achtergrond van de lessenreeks indien ik dit wens			X		
De vorm van de lessenreeks (leerkrachtenhandleiding, leerlingenbundel en bijlagen) is gebruiksklaar en voldoende				X	
De lessenreeks bevat een goede mix tussen ILD- en RSV aspecten			X		
Toelichting Werkbaar document, goede vertrekbasis om daarna verder uit te diepen.					

2. Werkvormen en leerinhoud	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De koppeling tussen de werkvormen en de onderwijsdoelen (o.a. ILD en ILC) is duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld			X		
De doelstellingen per werkvorm zijn duidelijk, concreet en overzichtelijk opgesteld.			X		
De (sub)onderwerpen van de lessenreeks zijn relevant en voldoen aan de noden van de klaspraktijk		X			
De opbouw van de lessen is logisch en goed op elkaar afgestemd			X		
De suggestie voor een filosofisch gesprek in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 1, werkvorm 1) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen			X		
Er zit voldoende variatie in de werkvormen wat betreft kennis, attitudes en vaardigheden			X		
De werkvormen zijn activerend en zetten aan tot participatie en dialoog			X		
De werkvormen zijn afgestemd op de context van de lessen ILD, het onderwerp en de leefwereld van de leerlingen		X			
De werkvormen en leerinhouden zorgden ervoor dat levensbeschouwelijke verschillen en gelijkenissen voldoende naar voren kwamen			X		
De suggestie ter afsluiting van de lessenreeks in de eigen levensbeschouwelijke klas (trap 3, werkvorm 14,15) is waardevol en zie ik mezelf zeker toepassen			X		
<p>Toelichting</p> <p>Kruispuntdenken is wel wat moeilijker uit te leggen bij onze leerlingen. Hier hadden we misschien wat meer handvatten voor nodig.</p>					

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks vindt u een absoluut succes en waarom?

Filosofisch gesprek, Feit of mythe, de educatieve spelen

Welke werkvorm(en) uit de lessenreeks kunnen nog verbeterd worden en waarom?

Kruispuntdenken mag meer op niveau van leerlingen

Lenen de werkvormen uit de lessenreeks zich voor de overdracht van de voor u relevante kennis, attitudes en vaardigheden?

Ja, goede vertrekbasis. Daarna kan je nog verdiepend werken, naargelang de klasgroep

3. Leerlingenbundel	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
Algemene lay-out (opmaak, leesbaarheid, structuur, helderheid)		X			
De inhoud van de leerlingenbundel ondersteunt de leerlingen in hun leerproces		X			
De leerlingenbundel bevat alle nodige informatie		X			
De inhoud van de leerlingenbundel is gebruiksklaar			X		

Toelichting

Komt minder aantrekkelijk over (vooral arbeidsgerichte lln), sober opgesteld

4. Evaluatiematrices	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De leerkrachtenmatrix bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De zelfevaluatie voor de leerlingen bevat doordachte en bruikbare criteria			X		
De matrices zijn een meerwaarde om deze lessenreeks én toekomstige ILD-lessen te evalueren			X		
De matrices zijn ook een meerwaarde voor mijn eigen klaspraktijk			X		
Toelichting					

5. Leerlingenperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De lessen werden over het algemeen positief onthaald door de leerlingen			X		
De lessen zorgden voor voldoende (interlevensbeschouwelijke) leerlingeninteractie			X		
De lessen stimuleerden onderlinge discussie en participatie			X		
Ik heb het gevoel dat de leerlingen zaken hebben bijgeleerd (kennis)		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen vaardigheden hebben ontwikkeld		X			
Ik heb het gevoel dat de leerlingen attitudes hebben ontwikkeld		X			
Toelichting					

6. Leerkrachtperceptie	Onvoldoende	Voldoende	Goed	Uitstekend	NVT
De ontworpen lessenreeks voldoet aan mijn noden en verwachtingen			X		
Ik ben enthousiast over de lessenreeks en zou deze in de toekomst zeker opnieuw gebruiken			X		
Ik zou het ILD-project gebaseerd op de ontworpen lessenreeks 'geslaagd' noemen			X		
Toelichting					

Welke concrete suggesties heeft u om de lessenreeks te verbeteren?

Leerlingenbundel aantrekkelijker maken, onderscheid tussen doorstroom en arbeidsgerichte finaliteit?

Hoe heeft u het geven van de lessen relationele en seksuele vorming binnen een interlevensbeschouwelijke klaspraktijk zelf ervaren?

Positief, kennis gemaakt met eens 'andere' werkvormen. De leerlingen reageerden over het algemeen ook goed op de lessen, wat niet altijd het geval is. De ene klas is mondiger, werkt actiever mee. Alle klassen vonden het wel leuk en waren enthousiast.

In welke mate vindt u nu, na afloop van de lessenreeks, relationele en seksuele vorming een relevant dialogothema voor de lessen interlevensbeschouwelijk dialogoog?

De lessenreeks vormt een goede basis en kan makkelijk aangevuld of veranderd worden naargelang de leerlingen die je voor je hebt.

* Indien de lessen in meerdere klassen werden gegeven kan u hier relevante verschillen en/of ervaringen achterlaten.

Deel 2: Ontworpen lessenreeks

2023-2024

LEERKRACHTENHANDLEIDING LESSENREEKS ILD/RSV

*LAAT ME ZIJN ZOALS IK BEN,
OM TE WORDEN WIE IK BEN,
MAAR NOG NIET KAN ZIJN. EN
LAAT ME DAT WORDEN OP MIJN
MANIER EN IN MIJN TIJD.*

- KAREL APPEL

NEL VANDENBROECK

Onderdeel van de masterproef binnen de opleiding educatieve
master cultuur- en moraalwetenschappen

Promotor: prof. dr. Gustaaf Cornelis

VRIJE
UNIVERSITEIT
BRUSSEL

Voorwoord

Beste collega levensbeschouwing

Ik ben Nel Vandenbroeck, studente educatieve master cultuur- en moraalwetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel. Daarnaast heb ik een educatieve bachelor met de onderwijsvakken niet-confessionele zedenleer en geschiedenis op zak. Kwaliteitsvol onderwijs ligt me dus nauw aan het hart, en daarom besloot ik met mijn masterthesis hier een bijdrage aan te leveren. Ik koos ervoor een lessenreeks relationele en seksuele vorming uit te werken binnen een interlevensbeschouwelijke context voor de 3de graad van het secundair onderwijs. Dit onder begeleiding van mijn promotor prof. dr. Gustaaf Cornelis.

Deze handleiding voor leerkrachten levensbeschouwing biedt een scala aan werkvormen en inspiratiebronnen, goed voor zo'n 6 tot 8 lesmomenten. De inhoud is gebaseerd op didactische literatuur en op praktijkervaringen van betrokken leerkrachten. Bovendien wordt steeds de link gelegd met het leerplan interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD)¹, en met andere relevante onderwijsdoelen. In een eerste theoretisch luik wordt deze lessenreeks gesitueerd binnen het leerplan ILD. Vervolgens worden er nog enkele concrete tips voor de begeleidende leerkrachten meegegeven op basis van adviezen door gespecialiseerde werkgroepen en expertisecentra zoals Sensoa Vzw², Ella Vzw³ en Pimento Vzw⁴. In een tweede luik worden de concrete werkvormen en leerinhouden meegegeven voor de desbetreffende lessenreeks, met telkens een verwijzing naar de bijhorende leerlingenbundel of bijlagen.

Ik wens u veel inspiratie en fijne, verbindende lesmomenten toe!

Nel Vandenbroeck

Brussel, juni 2024

---

¹ *ILD (GO!)*. (z.d.). Godsdienstonderwijs.be. <https://www.ilcild.be/page/ild-go/>

² *Sensoa Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid*. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/wie-is-sensoa>

³ Ellavzw. (2023, 24 maart). *Home - ellavzw*. Ellavzw - Kenniscentrum Gender en Etniciteit. <https://ellavzw.be/>

⁴ Pimento vzw. (2024, 8 januari). *Pimento versterkt wie met jongeren werkt - Pimento*. Pimento. <https://www.pimento.be/>

Inhoudsopgave

Luik 1: situering en tips	1
1 Situering lessenreeks	1
1.1 Drietrapsmethode ILD	1
1.2 Dialoogthema	1
2 Vaardigheden en tips voor de betrokken leerkrachten	2
2.1 Algemene houding als leerkracht	2
2.2 Groepsgerichte interventies	3
2.3 Inhoudelijke interventies	4
Luik 2: werkvormen	5
Overzicht koppeling leerplan	6
1 Introductieles (trap 1)	9
1.1 Werkvorm 1: Filosofisch gesprek	9
2 Collectieve les 1 en 2 (trap 2)	12
2.1 Werkvorm 2: Bucketlist	12
2.2 Werkvorm 3: Pickasoll	13
2.3 Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken?	15
2.4 Werkvorm 5: Groepswerk 'Feit of mythe?'	18
2.5 Werkvorm 6: Exit ticket	20
3 Collectieve les 3 en 4 (trap 2)	21
3.1 Werkvorm 7: Build a partner en wie is het?	21
3.2 Werkvorm 8: Relationele tijdlijn	22
3.3 Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?'	24
3.4 Werkvorm 10: Stel je vraag!	27
4 Collectieve les 5 en 6 (trap 2)	27
4.1 Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk'	27
4.2 Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart'	34
4.2 Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers	37
5 Afsluiter (trap 3)	38
5.1 Werkvorm 14: Bloosdoos	38
5.2 Werkvorm 15: Kleur bekennen	38
6 Evaluatie	39
Evaluatiematrix groepsgesprek	39
Zelfevaluatie leerling	39
Bibliografie	40

Luik 1: situering en tips

1 Situering lessenreeks

1.1 Drietrapsmethode ILD

De lessen ILD die gebaseerd zijn op het gelijknamige leerplan, volgen bij voorkeur de vooropgestelde drietrapsmethode. Desbetreffende trappen worden ter illustratie overgenomen uit het leerplan⁵:

- 1. de inhoudelijke kern wordt eerst bekeken vanuit de levensbeschouwing van het gekozen vak en waar nodig vanuit de persoonlijke levensbeschouwing*
- 2. waarna de leerlingen in dialoog gaan om elkaars levensbeschouwelijke kijk op het thema beter te leren kennen*
- 3. met het oog op een uiteindelijke verrijking van de eigen levensbeschouwing en van het samenleven*

Een kanttekening hierbij is dat de ontwikkelde lessenreeks voornamelijk trap twee aanspreekt, aangezien ik als studente moraalwetenschappen niet kan voorzien in een aangepaste introductie per levensbeschouwelijk vak. Zoals zal blijken bij luik twee geef ik wel enkele suggesties en handvaten mee om de inleiding (trap 1) en afsluiter (trap 3) binnen de eigen levensbeschouwelijke groep vorm te geven. Hier blijft echter veel individuele vrijheid gewaarborgd voor de leerkracht in kwestie.

1.2 Dialoogthema

Het leerplan ILD is enerzijds praktisch, anderzijds erg breed en toegankelijk voor diverse lesonderwerpen indien de koppeling met het leerplan én burgerschapscompetenties gewaarborgd blijft. Het thema relationele en seksuele vorming vindt dan ook ingang bij twee van de vier aandachtsgebieden: bij zowel 'identiteit' als 'diversiteit', afhankelijk van de concrete invulling van de les.

Een praktische kanttekening hierbij is dat ik de lessenreeks zal linken aan zowel het leerplan ILD voor de doorstroom/dubbele finaliteit als het leerplan arbeidsmarktgericht. In dit laatste leerplan werden de aandachtsgebieden identiteit en diversiteit overigens reeds gefuseerd, een 2de interessant aandachtsgebied voor deze finaliteit is 'dialoog'. Op deze manier is de lessenreeks toegankelijk voor alle klassen en richtingen binnen de 3de graad van het secundair onderwijs.

---

⁵ GO! Pro - Interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD). (z.d.). <https://pro.g-o.be/beleidsthemas/interlevensbeschouwelijke-dialoog>

2 Vaardigheden en tips voor de betrokken leerkrachten

Hieronder volgen enkele concrete tips voor de toch wel bijzondere didactische omgeving waarbinnen de lessen ILD doorgaan. Tijdens deze lessen staat dialoog centraal; (varianten op) groepsgesprekken zijn dan ook een wenselijke manier om dialoog te bevorderen. De kwaliteit en impact van deze gesprekken verhogen naarmate de begeleidende leerkrachten rekening houden met enkele elementen. Deze aandachtspunten werden opgesteld door reeds genoemde kenniscentra rondom seksuele en relationele vorming, waaronder Sensoa Vzw.

2.1 Algemene houding als leerkracht

Mening

Tijdens groepsgesprekken willen we leerlingen stimuleren om kritisch te denken en een eigen mening te vormen. Wik en weeg dus de momenten waarop je eigen mening meegeven een meerwaarde vormt. Door het geven van een mening kies je als gespreksleider namelijk altijd een kant, en kan het evenwicht tussen de leerlingen verstoord raken. Hierdoor zullen leerlingen met een andere mening misschien minder aan bod komen of nemen ze een defensieve houding aan, waardoor het gesprek stopt. Het gaat erom de juiste atmosfeer te creëren waarin verschillende meningen evenredig aan bod kunnen komen.

Openheid

Toon de leerlingen dat je naast luisteren, zelf ook bereid bent ervaringen uit te wisselen of dat je confrontaties durft aan te gaan. Dit kan je doen wanneer er expliciet naar gevraagd wordt, de context relevant is en je je hier prettig bij voelt. Leerlingen waarderen het wanneer leerkrachten zich open en kwetsbaar opstellen; op deze manier wordt de klassieke machtsrelatie wat doorbroken en zijn de leerlingen zelf ook sneller geneigd eerlijke antwoorden te geven.

Afstand

Gezien het persoonlijke thema van deze lessenreeks is het met momenten belangrijk om je te kunnen losmaken van de leerlingen. Zeker aangezien je binnen deze groep bepaalde leerlingen beter kent dan andere leerlingen. In de ogen van de leerlingen ben jij de formele leider van de groep. Deze positie geeft altijd een vorm van macht. Bijgevolg moet je zorgen dat je steeds rechtvaardig en eerlijk blijft tegenover alle leerlingen. Leerlingen voelen een zeker favoritisme namelijk snel aan.

Contact en variatie

Naast ten gepaste tijde afstand nemen, is het maken van contact met de emoties van de leerlingen cruciaal. Probeer de groep te analyseren, en ga na hoe ieder individu zich binnen deze groep voelt. Dit kan zich uiten in het afremmen van bepaalde leerlingen om vervolgens stillere leerlingen expliciet het woord te geven, of het afsluiten van een bepaald gesprek om over te gaan naar iets anders. Het is belangrijk om een andere houding te kunnen aannemen tegenover de leerlingen wanneer dit nodig is. Zo moet je zowel kunnen confronteren als motiveren, alsook aanmoedigen en bevragen.

2.2 Groepsgerichte interventies

Plezier

Schenk voldoende aandacht aan het pretgehalte tijdens de les. Uiteraard mag het pretgehalte de inhoud niet overschaduw en mag het ook niet zo zijn dat de pret van enkelen, anderen stoort of hindert in hun leerproces. Toch kan pret, spel en humor de intrinsieke motivatie van de leerlingen verhogen, wat een positieve invloed heeft op de associatie die de leerlingen met deze lessen zullen maken.

Betrokkenheid

Indien een aantal leerlingen duidelijk niet deelnemen aan het gesprek omdat ze het onderwerp te persoonlijk of bedreigend vinden, speel hier dan op in. Trek een interessante tegenstelling naar voor en vraag de leerlingen partij te kiezen. Ga op basis van het resultaat hiervan verder. Dit is ook een goede methode als de leerlingen op veilig spelen en enkel sociaal wenselijke antwoorden geven. Als enkele leerlingen onderduiken in de massa is het belangrijk om deze personen toch aan te spreken. Een veilige omgeving bevordert uiteraard de participatie van leerlingen.

Veiligheid

Zorg voor de nodige orde en stilte wanneer een leerling aan het woord is. Indien dit niet het geval is, schenk dan af en toe ook aandacht aan de storende factoren en benoem ze. Breek de spanning in de groep met humor en activerende werkvormen. Het is aan jou om duidelijk te maken dat iedereen recht heeft op een eigen mening, waarop vervolgens rustig en met onderbouwde argumenten gereageerd mag worden. Wanneer iemand zich duidelijk ongemakkelijk voelt is het belangrijk om de aandacht van deze leerling af te leiden en die persoon de ruimte te geven om weer op adem te komen.

2.3 Inhoudelijke interventies

Horizon verbreden

Als het gesprek blijft verder kabbelen, kan je best een nieuwe invalshoek in aandragen. Als de leerlingen zelf bepaalde facetten niet toevoegen, moet jij dit vanuit jouw achtergrond doen. Dit kan je doen door de juiste vragen te stellen, of te benoemen wanneer leerlingen naast de kwestie zitten en hen vervolgens weer een opstapje geven naar de kern.

Standpunten verduidelijken

Soms is het niet duidelijk wat de conclusie van een gesprek of discussie is. Dan is het aangewezen om zelf even de verschillende standpunten weer te geven, of dit door een leerling te laten doen. Af en toe een herhaling of een samenvatting van het gesprek terwijl het nog loopt, kan ervoor zorgen dat de conclusie duidelijker is.

Bij passiviteit

Wanneer de groep niet reageert op een nochtans interessante opmerking van een leerling, kan je deze opmerking best doorspelen of de vraag opentrekken: 'Wat denken de anderen daarvan?'. Als een gesprek echt niet op gang komt, kan je ook eens expliciet vragen aan de leerlingen waaraan dat ligt. In dergelijk geval heb je meer aan waardevolle feedback; doordrammen heeft dan geen zin.

Luik 2: werkvormen

In wat volgt zullen de verschillende uitgewerkte werkvormen besproken worden. Hoewel er een zekere chronologie en samenhang doorheen de lessen zit, hoef je deze niet klakkeloos over te nemen. Met de juiste omkadering is het best mogelijk om een werkvorm uit de laatste les te combineren met een werkvorm uit de eerste les, afhankelijk van je doel(publiek) en de beschikbare tijd. De keuze voor de leerinhouden is gebaseerd op interviews met betrokken leerkrachten levensbeschouwing, evenals op de hiaten in de beschikbare materialen. Daarnaast vond ik het belangrijk dat vooral de positieve aspecten van relaties en intimiteit naar voren komen en dat leerlingen uitgedaagd worden hierover in gesprek te gaan. Uit deze gesprekken bleek dan ook dat de nadruk in deze lessenreeks vooral moet liggen op het inoefenen van vaardigheden en attitudes. Hetzelfde geldt voor de werkvormen; zowel uit de literatuur als de interviews bleek dat activerende werkvormen de voorkeur hebben voor zowel leerkrachten als leerlingen. De meeste respondenten gaven aan les te geven aan eerder 'onveilige' klasgroepen. Dit vertaalt zich zeker ook in de keuze van de onderwerpen en werkvormen voor deze lessenreeks. Zo heb ik de nadruk gelegd op verbindende werkvormen in combinatie met relationele onderwerpen. Seksuele kwesties komen aan bod, maar voeren niet de boventoon. Ik onderstreep ook nog het belang om per levensbeschouwing verdiepende elementen toe te voegen. Dit aangezien ik geen vertegenwoordiger kan zijn van alle levensbeschouwingen tegelijk, waardoor er steeds nog ruimte is om persoonlijke elementen toe te voegen. De ontworpen lessenreeks biedt een basisstructuur, inspiratie en aanknopingspunten om deze gezamenlijke lessen op een laagdrempelige en veilige manier te organiseren.

Overzicht koppeling leerplan

In onderstaande schematische overzichten worden de lessen (per blokken van 100 minuten), gekoppeld aan verschillende leerplandoelen en sleutelcompetenties. De concrete lesdoelen die deze koppelingen operationaliseren worden in een volgend onderdeel samen met de bijhorende werkvormen uitgebreid besproken.

Collectieve les 1 en 2	
Leerplan ILD doorstroom/dubbele finaliteit	<p>Aandachtsgebied identiteit</p> <p>2. De leerlingen gaan met elkaar in dialoog over de levensbeschouwelijke kenmerken en hun relatieve belang voor hun persoonlijke en collectieve identiteit.</p> <p>3. De leerlingen reflecteren over de meerwaarde van de interlevensbeschouwelijke dialoog voor hun identiteitsontwikkeling.</p> <p>Aandachtsgebied diversiteit</p> <p>2. De leerlingen gaan in dialoog over de uitdaging om positief om te gaan met diversiteit.</p>
Leerplan ILD arbeidsmarktgerichte finaliteit	<p>Thema diversiteit en identiteit</p> <p>4. De leerlingen verwoorden op welke manier hun levensbeschouwing deel uitmaakt van hun identiteit</p> <p>7. De leerlingen verwoorden stereotypen die leven over hun eigen levensbeschouwing en die van anderen.</p> <p>Thema dialoog</p> <p>2. De leerling is bereid zijn mening te herzien.</p> <p>4. De leerling herkent het levensbeschouwelijk aspect van aangevoerde argumenten.</p>
Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC)	<p>10. De leerling ontdekt en verwoordt gelijkenissen en verschillen tussen levensbeschouwingen.</p> <p>17. Gaat respectvol en open om met de eigenheid van andere levensbeschouwingen.</p> <p>21. Onderscheidt levensbeschouwelijke-stereotypering van levensbeschouwelijke-identiteit.</p>
Koppeling extra sleutelcompetenties	<p>04.02: De leerlingen respecteren ethische, sociale en legale regels bij het gebruiken van digitale technologie. (digitale competenties)</p> <p>05.01: De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. (sociaal-relatieve competenties)</p> <p>07.02: De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.03: De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.04: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's. (burgerschapscompetenties)</p>

Collectieve les 3 en 4	
Leerplan ILD doorstroom/dubbele finaliteit	<p>Aandachtsgebied identiteit</p> <p>1. De leerlingen verwoorden levensbeschouwelijke kenmerken van hun persoonlijke en collectieve identiteit</p> <p>3. De leerlingen reflecteren over de meerwaarde van de interlevensbeschouwelijke dialoog voor hun identiteitsontwikkeling.</p> <p>Aandachtsgebied diversiteit</p> <p>3. De leerlingen reflecteren over de rol die hun levensbeschouwing en de levensbeschouwelijke dialoog kunnen spelen in het bevorderen van tolerantie en solidariteit ten aanzien van anderen.</p>
Leerplan ILD arbeidsmarktgerichte finaliteit	<p>Thema diversiteit en identiteit</p> <p>3. De leerling is bereid respectvol te spreken over en met mensen met andere visies binnen en buiten de eigen levensbeschouwing.</p> <p>5. De leerling past strategieën toe om respectvol en constructief om te gaan met de eigenheid van mensen die een andere levensbeschouwing hebben.</p> <p>Thema dialoog</p> <p>4. De leerling herkent het levensbeschouwelijk aspect van aangevoerde argumenten.</p> <p>6. De leerling benoemt aan de hand van enkele voorbeelden de rol van levensbeschouwingen in het maatschappelijk debat.</p>
Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC)	<p>15. Verplaatst zich in het levensbeschouwelijk perspectief van anderen.</p> <p>16. Is constructief kritisch over eigen en andere levensbeschouwingen.</p> <p>20. De leerling ontdekt en verwoordt de rol van levensbeschouwingen voor zichzelf en de samenleving.</p>
Koppeling extra sleutelcompetenties	<p>05.01: De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. (sociaal-relatieve competenties)</p> <p>07.02: De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.03: De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.04: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's. (burgerschapscompetenties)</p>

Collectieve les 5 en 6	
Leerplan ILD doorstroom/dubbele finaliteit	<p>Aandachtsgebied identiteit</p> <p>1. De leerlingen verwoorden levensbeschouwelijke kenmerken van hun persoonlijke en collectieve identiteit.</p> <p>2. De leerlingen gaan met elkaar in dialoog over de levensbeschouwelijke kenmerken en hun relatieve belang voor hun persoonlijke en collectieve identiteit(en).</p> <p>Aandachtsgebied diversiteit</p> <p>2. De leerlingen gaan in dialoog over de uitdaging om positief om te gaan met diversiteit.</p>
Leerplan ILD arbeidsmarktgerichte finaliteit	<p>Thema diversiteit en identiteit</p> <p>1. De leerling benoemt verschillende visies binnen de eigen levensbeschouwing</p> <p>2. De leerling benoemt enkele eigenschappen van andere levensbeschouwingen</p> <p>Thema dialoog</p> <p>1. De leerling is bereid empathisch te luisteren naar de mening van anderen.</p> <p>2. De leerling is bereid zijn mening te herzien.</p>
Interlevensbeschouwelijke competenties (ILC)	<p>11. De leerling ontdekt en verwoordt de interne pluraliteit in verschillende levensbeschouwingen</p> <p>12. Herkent en benoemt de levensbeschouwelijke kleuring van gedachten, gevoelens, ervaringen, waarden en normen bij zichzelf en anderen.</p> <p>14. Luistert empathisch naar leeftijdsgenoten met een andere levensbeschouwing.</p>
Koppeling extra sleutelcompetenties	<p>04.02: De leerlingen respecteren ethische, sociale en legale regels bij het gebruiken van digitale technologie. (digitale competenties)</p> <p>05.01: De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. (sociaal-relatieve competenties)</p> <p>07.02: De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.03: De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. (burgerschapscompetenties)</p> <p>07.04: De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's. (burgerschapscompetenties)</p>

1 Introductieles (trap 1)

1.1 Werkvorm 1: Filosofisch gesprek

Doelstellingen:

- De leerlingen nemen op een open en eerlijke manier deel aan een filosofisch gesprek over de invloed van hun levensbeschouwing op hun visie omtrent intimiteit, relaties en seksualiteit.
- De leerlingen kunnen tijdens het meta-gesprek werkpunten formuleren over het gesprek.

Duur: 25-50 minuten**Bijlage:** Bijlage 1 'afbeeldingen filosofisch gesprek'**Leerlingenbundel:** niet van toepassing

Zoals reeds gesteld zal ik geen individuele introductie voorzien voor de verschillende levensbeschouwingen, de zogenaamde trap 1 in het leerplan ILD. Wel heb ik een onderzoeksplan voor een filosofisch gesprek opgesteld, dat je kan gebruiken in de eigen klas ter voorbereiding op het collectieve gedeelte met de andere leerlingen. Dit is zeker geen vereiste, je kan deze introductie ook zelf invullen, of het filosofisch gesprek net gebruiken tijdens het collectieve gedeelte. Dit zowel als introductie, in het midden van de reeks of naar het einde toe. De werkwijze voor dit gesprek is gebaseerd op de didactiek van Willy Poppelmonde en zijn werk 'filosoferen met jongeren'.⁶

Werkwijze

Je zit bij voorkeur in een kring met de leerlingen. Je legt een aantal afbeeldingen op de grond. Enkele voorbeelden zijn te vinden in de bijlage (doolhof, knoop, trap, recht pad, enz,...). Je laat de leerlingen een afbeelding kiezen die zij associëren met de uitgangsvraag van dit gesprek: "In hoeverre bepaalt jouw levensbeschouwing hoe jij kijkt naar intimiteit/relaties?". Vervolgens kan je onderstaand onderzoeksplan hanteren om dit gesprek een duidelijke richting te geven. De hoofdvragen staan links en vertakken naar eventuele bijvragen. Uiteraard is dit slechts een leidraad en is er steeds ruimte voor spontane bijvragen. Je sluit het gesprek af met een conclusie en metagesprek over hoe de leerlingen dit ervaren.

---

⁶ Poppelmonde, W. (2001). *Filosoferen met jongeren*.

Onderzoeksplan filosofisch gesprek: “In hoeverre bepaalt jouw levensbeschouwing hoe jij kijkt naar intimiteit/relaties?”

<i>Waarom koos je voor een bepaalde afbeelding?</i>	Kan je de link leggen tussen je gekozen afbeelding en hoe jij kijkt naar relaties?	
		Is dit een positief, of eerder negatief beeld?
<i>Hoe heeft jouw levensbeschouwing in praktische zin invloed op hoe jij nadenkt over relaties en intimiteit?</i>	Vind je het fijn om een duidelijke leidraad te hebben?	
		Volg je concrete adviezen of voorschriften?
		Heb je soms moeite met deze adviezen of voorschriften?
		Zijn er voorschriften waar je minder waarde aan hecht?
	Vind je het fijn om zoveel vrijheid te ervaren?	
		Op basis van welke zaken maak je dan keuzes? Volg je je buikgevoel? Wat anderen doen?
		Stel je voor jezelf bepaalde voorschriften op?
<i>Hoe heeft jouw levensbeschouwing in theoretische zin invloed op hoe jij nadenkt over relaties en intimiteit?</i>	Is de manier waarop jij nadenkt over relaties en intimiteit eerder positief of negatief?	
		Welke zaken hebben het meeste invloed op hoe jij over relaties en intimiteit denkt?
		Zit er veel verschil tussen je denken en je handelen? Wat beperkt je om anders te handelen?
<i>Welke gevoelens komen bij jou naar boven als het gaat over relaties/intimiteit?</i>	Zijn dit fijne gevoelens, of niet? Waar link je deze aan?	
		Welke associaties maak je met het onderwerp?
<i>Geeft jouw levensbeschouwing veel handvaten als het dit onderwerp betreft?</i>	Ervaar je dit als een vrijheid?	
		Zie je jouw levensbeschouwing als een raadgever?

Denk jij actief na over de toekomst en met wie je deze vorm wilt geven of laat je het over je heen komen?

Zijn er keuzes waarbij levensbeschouwing niet kan helpen?

In hoeverre zijn jouw relaties privé?

	Zit je soms nog in de knoop met waar je heen wilt? Hoe komt dit?
	Weet jij concreet waar jij binnen x aantal jaar wilt staan?
Welke factoren zouden jou kunnen helpen bij het maken van keuzes?	
	Met wie fantaseer jij soms over de toekomst en over welke facetten van het leven gaat dit dan?
	Op basis van welke criteria maak jij dan keuzes?
	Welke interne en externe factoren hebben invloed op jouw keuzes? (Familie, vrienden enz,...)
Aan welke zaken denk je dan?	
	Heb je al zo een moment meegemaakt, wat heb je dan gedaan?
	Hoe zou je je erbij voelen om af te wijken van je omgeving? Voel je hier ruimte voor?
Ervaar jij dat jouw intiem leven enkel voor jezelf is, of ook voor bepaalde anderen?	
	Hecht jij belang aan privacy?
	Vind je het belangrijk dat je ouders op de hoogte zijn van jouw relationele activiteiten?
	Vind je dat je dit moet kunnen bespreken met je naasten?
	Heeft jouw omgeving bepaalde verwachting van jou voor de toekomst en hoe jij deze zult vormgeven? Hoe sta je hier zelf in?

Afronden: wat kunnen we concluderen met betrekking tot de hoofdvraag, hebben we er nu een antwoord op gevonden, of is dit voor iedereen anders? Hoe anders zou dit gesprek lopen indien we het met leerlingen van een andere levensbeschouwing zouden voeren?

Metagesprek: zijn we tot een conclusie gekomen? Consensus of verdeeldheid? Wat liep er goed in dit gesprek en wat liep minder? Hebben we alle thema's overlopen die met dit onderwerp te maken hebben of is er nog nood aan een vervolgesprek? Wat heb je geleerd uit dit gesprek?

2 Collectieve les 1 en 2 (trap 2)

De volgende werkvormen situeren zich binnen de collectieve lessen. Ik ga hierbij steeds uit van twee aansluitende lessen (100 minuten) in een gemengde groep met verschillende leerkrachten.

2.1 Werkvorm 2: Bucketlist

Doelstellingen:

- De leerlingen omschrijven hun eigen dromen en idealen aan de hand van een bucketlist.
- De leerlingen verwoorden hun eigen vooroordelen tijdens het opstellen van een bucketlist voor een klasgenoot.
- De leerlingen sommen externe en interne stimulansen en beperkingen op, onderweg naar het bereiken van hun dromen en idealen.

Duur: 15-25 minuten

Bijlage: niet van toepassing

Leerlingenbundel: pagina 1

Werkwijze

Om de lessenreeks laagdrempelig te starten en de universaliteit van relaties en wensen hieromtrent te tonen zet je de leerlingen meteen aan het werk met deze werkvorm, waarbij het onderwerp pas nadien wordt belicht. De leerlingen stellen een bucketlist op aan de hand van richtvragen in hun bundel. Zo wordt er gepeild naar hun grootste prestatie tot op heden, hun droomvakantiebestemming en vervolgens wat ze willen bereiken binnen 5, 10 en 15 jaar. Je kan hen uiteraard bepaalde voorbeelden meegeven: een mogelijke carrière, persoonlijke ontwikkeling, hobby's, kapitaal vergaren, kinderen, iets ondernemen in het teken van hun levensbeschouwing, enzovoort,...

Indien je deze werkvorm wil uitbreiden, kan je de leerlingen diezelfde bucketlist laten invullen voor iemand anders. Nadat ze de 5 items voor zichzelf hebben opgeschreven, geef je hen de instructie hun blad om te vouwen zodanig dat hun bucketlist niet meer zichtbaar is. Haal ze op en deel ze vervolgens willekeurig weer uit. Iemand anders vult nu de bucketlist verder aan op basis van wat diegene denkt dat een bepaalde klasgenoot zou willen behalen. Op deze manier kan je bij de nabespreking ook het onderwerp stereotypen of vooroordelen belichten. Is het namelijk zo dat iedere moslim droomt van een groot gezin? Vervolgens wordt de bucketlist weer bezorgd aan de oorspronkelijke eigenaar en kan deze lezen wat een andere persoon denkt dat hij/zij/x nog zou willen bereiken. Bespreek de frappante zaken. Hoe goed kennen ze elkaar?

Nabespreking

Het doel van deze werkvorm is het in kaart brengen van de toekomstplannen en dromen van de leerlingen. Het zou ideaal zijn als enkele leerlingen een mogelijke partner, huwelijk of kinderen vermelden. Op deze manier kan je rechtstreeks de universaliteit van relaties aanraken. Indien de leerlingen dit niet hebben genoteerd, kan je hier uiteraard nog zelf over beginnen. Vraag tenslotte naar welke interne en externe zaken de leerlingen nodig hebben om deze dromen te verwezenlijken.

Mogelijke antwoorden: familie, vrienden, eigen motivatie, geld, tijd, steun, diploma,... maar ook levensbeschouwing. Waarom zou religie ook een stimulans kunnen zijn bijvoorbeeld?

Optioneel kan je deze interne en externe stimulansen bevragen door middel van een online tool zoals Mentimeter of Answergarden. Zo krijg je de verschillende antwoorden visueel mee. Je kan dit echter ook gewoon door middel van een groepsgesprek bevragen.

2.2 Werkvorm 3: Pickasoll

Doelstelling: De leerlingen begrijpen de meerwaarde van de gemaakte klasafspraken en passen deze consequent toe.
Duur: 5-10 minuten
Bijlage: niet van toepassing
Leerlingenbundel: pagina 2

Geen activerende werkvorm, wel een cruciale. Vooraleer je deze lessenreeks echt induikt, is het belangrijk om goede afspraken te maken. Dit is het geval in iedere groep, maar zeker in een groep die weinig vertrouwen heeft in elkaar of waar er een gevoel van onveiligheid speelt. Bij een dergelijk onderwerp is het geen overbodige luxe om deze regels eens te expliciteren. Zo win je als leerkracht ook het vertrouwen van de leerlingen, en de leerlingen tegenover elkaar.

De hier gehanteerde afspraken zijn opgesteld door Sensoa en worden samengevat door het acroniem 'Pickasoll'.⁷

Werkwijze

Vraag de groep zich tijdens en na deze lessen aan enkele afspraken te houden, schrijf de letters van het acroniem op het bord (of projecteer ze) en overloop de betekenis van de letters. De leerlingen kunnen deze regels tevens ook terugvinden in hun bundel. Na het overlopen van deze regels laat je ruimte voor eventuele vragen van de leerlingen. Ik raad aan van dit moment gebruik te maken om je eigen visie (iedere leerkracht individueel) betreffende het onderwerp en het belang van deze lessen even op punt te zetten. Het draagt enkel bij aan de motivatie van de leerlingen dat zij zelf op de hoogte zijn van wat komen gaat en waarom het belangrijk is om het hierover te hebben.

---

⁷ *Hoe begeleid je seksuele vorming? - Afspraken maken met Pickasoll - Tips - Jongeren begeleiden.* (z.d.). Sensoa.
<https://www.sensoa.be/goede-begeleidershouding-bij-seksuele-vorming-met-pickasoll>

PICKASOLL:

Privacy: persoonlijke zaken die in de groep verteld worden, zijn vertrouwelijk en blijven binnen de groep. Er wordt dus niets doorverteld.

Ik-vorm: je praat over jezelf, je gevoelens, wensen, ideeën. Je mag met iedereen van mening verschillen. Geen enkel standpunt moet verzwegen worden. Dit betekent ook dat je niet ongevraagd de mening van iemand anders vertolkt, of veralgemeningen maakt.

Cultuur: opvattingen, waarden en normen zijn ook cultureel bepaald en kunnen dus verschillen. Ze verdienen allemaal evenveel respect. De ene opvatting is nooit beter of slechter dan de andere. Naast de grote culturen zijn er ook verschillende 'badkamer culturen'. Dat wil zeggen dat er bij iedereen thuis andere regels gelden in verband met naaktheid, relaties enz,... We hebben respect voor die verschillen.

Keuze: kies wat je vertelt en wat je liever niet vertelt. Zaken die niet onmiddellijk voor alle oren bedoeld zijn, of waarvan je denkt dat anderen ze niet zullen accepteren, mag je gerust voor jezelf houden. Je bepaalt dit zelf.

Actief: wees actief in het groepsgebeuren. Wacht niet passief af, stel zelf zaken voor. Actief luisteren is ook actief deelnemen.

Seksuele ervaring: niet iedereen is evenzeer seksueel actief. Sommigen hebben weinig of geen ervaring, anderen wel. Het is niet noodzakelijk om al ervaring te hebben, iedereen kan en mag meepraten of een mening hebben.

Oriëntatie: je seksuele oriëntatie kies je niet zelf, er is van alles wat. Iedereen mag een eigen mening hebben over genders, seksuele voorkeuren en relatietypes. Akkoord gaan met al die zaken hoeft niet; respect daarvoor tonen natuurlijk wel.

Luisteren: luisteren naar elkaar zorgt voor een goed gesprek. Je kan het meest leren door te luisteren naar de ander.

Lachen: lachen is belangrijk. Het kan helpen om de spanning eraf te halen. Ook al praten we over serieuze zaken zoals relaties en seksualiteit, toch is seksualiteit iets heel moois, iets om van te genieten. Uitlachen kan uiteraard niet.

2.3 Werkvorm 4: WTFOCK is kruispuntdenken?

Doelstellingen:

- De leerlingen kunnen aan de hand van een gegeven voorbeeld in eigen woorden de invloed van levensbeschouwing en cultuur op de individuele identiteitsvorming toelichten.
- De leerlingen leggen in eigen woorden uit wat kruispuntdenken (intersectionaliteit) betekent.
- De leerlingen passen de theorie van kruispuntdenken toe op enkele voorbeelden en illustreren hierbij de impact van verschillende kruispunten voor zichzelf en anderen.

Duur: 15-30 minuten**Bijlage:** niet van toepassing**Leerlingenbundel:** pagina 3,4,5,6

Aangezien het de eerste gezamenlijke les over een toch wel persoonlijk onderwerp betreft, kan het helpen om een concreet voorbeeld te geven waarop de leerlingen vanuit hun eigen ervaring kunnen reageren. Dit kan aan de hand van een filmfragment uit de razendpopulaire jongerenreeks 'WTFOCK'. Ieder seizoen wordt een ander personage uit dezelfde vriendengroep belicht. In 2019 was dit hoofdpersonage 'Yasmina', een slim, sterk en dapper Marokkaans moslimmeisje. Ze hecht veel belang aan haar geloof, ook al bezorgt haar dat soms tegenwind. De reeks toont op een onverbloemde manier hoe ze soms worstelt met haar identiteit.

Werkwijze

Ik selecteerde enkele fragmenten uit aflevering 5⁸, te bekijken op Goplay: <https://www.goplay.be/video/wtfock/wtfock-s5/wtfock-s5-aflevering-5#autoplay>

Afhankelijk van de voorziene tijd kan je ervoor kiezen één of meer van onderstaande fragmenten te tonen.

3:15-8:00	Luca, de beste vriendin van Yasmina merkt dat Yasmina met Younes in haar hoofd zit. Ze stelt gerichte vragen: waarom laat ze haar gevoelens niet gewoon toe? Yasmina zit in de knoop met zichzelf. Younes volgt de voorschriften van de islam, maar noemt zichzelf geen moslim. Hierdoor blokkeert Yasmina wat ze voelt voor hem.
12:00-14:50	Yasmina is aan het winkelen met haar moeder. Ze komen twee vrienden van Yasmina tegen die een koppel vormen. De moeder van Yasmina stelt hier vragen over, waarop Yasmina kritische vragen over hun geloof terug stelt. Ze toont haar strijd met haar omgeving en identiteit.
15:00-19:27	Yasmina vraagt zich af of haar broer zich soms ook vragen stelt bij de voorschriften van hun geloof. Ze klapt uit de biecht over de dubbele standaard die ze soms ervaart en de dualiteit van haar identiteit. Tot slot komt ze Younes tegen en vecht ze zichtbaar tegen haar gevoelens voor hem.

Vraag de leerlingen na afloop wat ze van deze beeldvorming vinden. Herkennen ze zich hierin? Moet je moslim zijn om je te kunnen identificeren? Wordt er een realistisch beeld getoond? Wat zouden ze Yasmina adviseren om te doen? Link deze fragmenten aan het begin van de les waarbij besproken werd welke invloed levensbeschouwing kan hebben op het realiseren van onze doelen. Afhankelijk van de input van de leerlingen kan dit een erg kort of net lang gesprek worden, maak hier ruimte voor.

⁸ WTFOCK - S5 - aflevering 5. (z.d.). <https://www.goplay.be/video/wtfock/wtfock-s5/wtfock-s5-aflevering-5#autoplay>

De vragen in de leerlingenbundel kunnen een leidraad vormen voor dit gesprek:

- Met welke tweestrijd kampt Yasmina?
- Welk advies zou je Yasmina willen geven?
- Heb je al eens een gelijkaardige situatie meegemaakt? Je omgeving of levensbeschouwing verwacht iets van jou dat je eigenlijk zelf niet wilt? Beschrijf dit moment.

In het tweede deel van deze werkvorm link je het getoonde fragment aan het kennisconcept 'kruispuntdenken' of ook wel 'intersectionaliteit'. Aan de hand van deze theorie leg je uit hoe verschillende dimensies van je identiteit invloed hebben op je leven, zowel in positieve als negatieve zin. In de leerlingenbundel wordt het concept op het niveau van de leerlingen verduidelijkt aan de hand van een afbeelding.

Kennis: Kruispuntdenken, opgehaald van Çavaria.⁹

Intersectionaliteit bekijkt de identiteit van individuen als een veelvoud van deelidentiteiten die deze samen vormen en niet beperken tot een deelidentiteit. Deze deelidentiteiten zoals genderidentiteit, seksuele oriëntatie, huidskleur, etniciteit, nationaliteit, bezit, opleiding, gezondheid, enzovoort,... zorgen voor een combinatie van factoren waarop individuen kunnen worden gediscrimineerd en onderdrukt of net geprivilegeerd. Deze deelidentiteiten kunnen niet los van elkaar worden bekeken. Kruispuntdenken toont aan hoe twee of meer vormen van discriminatie elkaar mee vormen. Kruispuntdenken zet ons aan om kritisch naar samenhangende machtsstructuren in onze wereld te kijken.

De kruispunten waarop je je bevindt, hebben invloed op de kansen die je krijgt, het geweld waarmee je te maken krijgt en de vooroordelen die over jou bestaan. Je kan deze voor- of nadelen zowel op een persoonlijk als maatschappelijk niveau ervaren. Sommige nadelen ervaar je door formele of informele regels vanuit bepaalde organisaties of instellingen. Een concreet voorbeeld hierbij is: als witte hetero cisgender vrouw heb je andere ervaringen, kansen en discriminaties dan een zwarte homoseksuele transman.

Het belangrijkste aan dit concept is dat de leerlingen het hanteren om genuanceerder te kijken naar zogenaamde 'anderen'. Zo kan je iemand niet reduceren tot één kenmerk, zoals wel vaak gedaan wordt bij gelovigen, mensen van kleur of queer-personen. De voornaamste kruispunten die Çavaria aanhaalt zijn: handicap, etnisch-culturele identiteit, gender, leeftijd en socio-economische achtergrond. Een schematische voorstelling hiervan, en ook wat theoretische achtergrond, is tevens opgenomen in de leerlingenbundel.

Een concreet **voorbeeld**: *Stel je voor dat je een meisje bent dat opgroeit in een arme buurt. Je ouders zijn gevlucht uit Iran. Elk van deze kenmerken, zoals je geslacht, economische situatie en je etnische achtergrond, heeft individueel al invloed op jouw leven. Maar samen kunnen ze unieke uitdagingen creëren die je misschien niet zou tegenkomen als je een jongen was, in een rijkere buurt woonde of Vlaamse ouders had gehad.*

In de klas merk je bijvoorbeeld dat leerkrachten minder hoge verwachtingen hebben omdat ze onbewust stereotypen geloven over meisjes, minderheidsgroepen of jongeren die opgroeien in arme buurten. Dit kan invloed hebben op de kansen die je krijgt en hoe je jezelf ziet.

---

⁹ *Kruispuntdenken: een solidaire en inclusieve beweging* | çavaria. (z.d.). <https://www.cavaria.be/kruispuntdenken-een-solidaire-en-inclusieve-beweging>

Kruispuntdenken helpt ons begrijpen dat deze ervaringen niet alleen over je geslacht of alleen over je etnische achtergrond gaan, maar over hoe al deze aspecten samenkomen in jouw leven.

Om de theorie te internaliseren, gaan de leerlingen op zoek naar de belangrijkste assen van identiteit bij verschillende personen. Laat de leerlingen vrij kiezen of ze dit voor Yasmina (uit het fragment van Wtfock) willen doen, voor influencer Jessie Maya of voor acteur Will Smith. Ze mogen hiervoor eventueel het internet raadplegen en/of in kleine groepjes werken. Indien de leerlingen niet weten hoe ze de theorie concreet moeten toepassen kan je een voorbeeld geven. Daarnaast kan je verwijzen naar de afbeelding op pagina 4 van hun bundel om te weten welke identiteitskenmerken er allemaal zijn. Uiteraard mogen ze ook zelf kenmerken toevoegen.

Hieronder staan mogelijke oplossingen voor de drie personen, hoewel iedere oplossing vatbaar is voor interpretatie en er zeker meerdere oplossingen mogelijk zijn.

Yasmina

Mogelijke identiteitskenmerken: geloofsovertuiging, normen en waarden, culturele achtergrond, gezinssamenstelling

Yasmina worstelt met zichzelf. Enerzijds wil ze dicht bij haar geloof blijven, anderzijds kan ze niet verstoppen dat ze gevoelens heeft voor Younes. Younes is wel moslim, maar niet zo praktiserend. Yasmina heeft het hier moeilijk mee, dit doet haar soms twijfelen aan bepaalde geloofsregels. Ook haar moeder legt een bepaalde druk op haar, ze voelt zich verwrongen tussen haar thuissituatie en haar vrienden. Ze hecht veel belang aan het advies van haar broer.

Jessie Maya

Mogelijke identiteitskenmerken: genderidentiteit, fysieke kenmerken, vermogen

Jessie Maya is een Nederlandse Youtuber en influencer. Ze raakte bekend door het filmen van haar transitie, ze werd geboren als jongen en is heel open over dit proces. Ze staat bekend om haar uiterlijk (veel tattoos en plastische chirurgie). Daarnaast heeft ze een behoorlijk vermogen opgebouwd met haar online-carrière, dit uit zich in mooie huizen, auto's en reizen.

Will Smith

Mogelijke identiteitskenmerken: huidskleur, talent, gezinssamenstelling, vermogen

Will Smith is een zwarte Amerikaanse acteur, rapper en film producent. Hij is enorm getalenteerd en daardoor een wereldwijd bekende figuur. Ook zijn hele gezin staat in de schijnwerpers, waaronder zijn vrouw Jada en kinderen Jaden en Willow. Dit zorgt ervoor dat zijn privéleven uitgebreid publiekelijk tentoongesteld wordt. Smiths vermogen wordt geschat op 350 miljoen dollar.

Tot slot noteren de leerlingen ook nog welke identiteitsassen de grootste rol in hun eigen leven spelen. Ze kunnen dit doen aan de hand van de extra afbeelding in hun bundel, of ze voegen zelf nog assen toe. Bevraag of de leerlingen hun antwoord willen delen en of deze kenmerken dan voornamelijk een positieve of negatieve impact op hun leven hebben.

Nabespreking

Het is belangrijk dat de leerlingen de meerwaarde van het concept inzien en de invloed van verschillende identiteitsassen op mensen hun leven kunnen (h)erkennen. De leerlingenbundel helpt bij deze reflectie, maar bespreek zeker ook klassikaal welke verschillende antwoorden er werden gegeven. Welke verschillen en overeenkomsten zien we in de klasgroep? Is de invloed van deze assen een vast gegeven of kan dit veranderen doorheen je leven? Willen de leerlingen bepaalde veranderingen zien in de toekomst?

2.4 Werkvorm 5: Groepswerk 'Feit of mythe?'

Doelstellingen:

- De leerlingen werken constructief samen in groep.
- Leerlingen kunnen mythes betreffende seksualiteit en relaties herkennen en tegenspreken.
- De leerlingen kunnen de evolutie in hun mening aan het begin van de opdracht tegenover het einde van de opdracht illustreren.
- De leerlingen kunnen een conclusie van hun bevindingen geven, rekening houdend met de verschillende perspectieven van de groepsgenoten.
- De leerlingen kunnen het eigen perspectief op een respectvolle manier tegenover dat van een ander plaatsen.
- De leerlingen stellen kritische en geïnteresseerde vragen aan andere groepen.

Duur: 20-35 minuten

Bijlage: Bijlage 2 'Oplossingen groepswerk feit of mythe'

Leerlingenbundel: pagina 7,8,9

Bij discussies over seksualiteit en relaties wordt de werkelijkheid soms gesimplificeerd tot zogenaamde 'algemene waarheden'. Dergelijke veralgemeningen bieden houvast in een discussie maar berusten meestal op halve of hele onwaarheden. De werkelijkheid is meestal veel genuanceerder. Zeker wanneer het 'anderen' betreft, durven we al eens uitgaan van stereotypen. Deze werkvorm leert de leerlingen verder denken dan zwart-wit tegenstellingen over zichzelf en anderen. Aan de hand van korte stellingen (feiten of mythes), onderzoeken de leerlingen hun eigen vooronderstellingen en toetsen ze deze aan andere meningen en betrouwbare bronnen. Deze stellingen zijn geïnspireerd op de handleiding van het educatieve spel 'Shalimar', uitgegeven door Sensoa.¹⁰

Werkwijze

Deel de klas op in kleine, gevarieerde groepjes. Zorg ervoor dat de verschillende levensbeschouwingen per groep gerepresenteerd zijn (indien mogelijk). Projecteer de verschillende stellingen. De inhoud van deze stellingen gaat over de interactie van cultuur, omgeving en geloof op relaties/intimiteit/seksualiteit. De ene stelling is serieuzer dan de andere; dit zorgt voor luchtige intermezzo's tijdens de klassikale bespreking. Het is aan de leerlingen om uit te maken of zij een bepaalde stelling als feit of mythe beschouwen.

Verdeel de stellingen over de groepen, dit kan willekeurig of je laat hen kiezen. Afhankelijk van de groepsgrootte geef je iedere groep één of meer stellingen. Het kan ook interessant zijn om verschillende groepjes dezelfde stellingen te geven. Vervolgens wordt er gebruik gemaakt van de 'think, pair, share' methode.¹¹ De leerlingen kunnen met hun bundel zelfstandig aan de slag. Ze vullen eerst individueel (*think*) hun buikgevoel in: is de stelling voor mij, in eerste instantie, een feit of mythe en waarom? Daarna overleggen ze in groep (*pair*) én worden ze aangespoord het internet te gebruiken om hun uiteindelijke antwoord te staven. Als laatste redmiddel mogen ze een concrete ja/nee vraag aan een leerkracht naar keuze stellen. Dit ter bevordering van het veiligheidsgevoel, zo leren de leerlingen de leerkrachten ook wat beter kennen. Tot slot rapporteren ze hun bevindingen aan de klas. (*share*)

¹⁰ *Shalimar - spel*. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/shalimar-spel>

¹¹ *Think, pair, share*. (z.d.). Kent State University. [https://www.kent.edu/ctl/think-pair-share#:~:text=What,sitting%20near%20them%20\(PAIR\).](https://www.kent.edu/ctl/think-pair-share#:~:text=What,sitting%20near%20them%20(PAIR).)

Nabespreking

Wanneer alle groepen hun finaal antwoord klaar hebben, of hun gegeven stelling(en) een feit of mythe betreft, worden de stellingen klassikaal overlopen. De leerlingen geven hun antwoord en hun denkproces weer. Hier is ruimte voor dialoog en debat tussen de groepen. Gaat de groep akkoord met het antwoord, of niet? Op basis van welke uitgangspunten werd er antwoord gegeven? In hoeverre heeft je eigen identiteit en die van de groep invloed op het gegeven antwoord?

Voor iedere mythe wordt een 'oplossing' voorzien, hoewel deze steeds voor interpretatie vatbaar is. Het hoofddoel van deze werkvorm is het activeren van een kritisch denkproces én het stimuleren van dialoog, niet het vinden van sluitende antwoorden. De oplossingen zijn dus voornamelijk voorzien als achtergrondinformatie.

Indien de groep zich veilig voelt, zou je ook kunnen peilen naar vragen die de leerlingen hebben over dit onderwerp waarvan ze zelf niet weten of het een feit of mythe is. Probeer vooroordelen hier op een open en respectvolle manier te ontleden. Wellicht kunnen de leerlingen antwoorden formuleren op elkaars vragen.

De oplossingen van de stellingen zijn te vinden in de bijlage. Hieronder volgen de verschillende stellingen die je kan uitdelen aan de groepjes.

1. Aan je ouders zou je alles moeten kunnen vertellen.
2. Jongeren van Vlaamse afkomst mogen alles van hun ouders.
3. Ouders hebben weinig invloed op de keuzes van hun kinderen.
4. Er is weinig verschil in wat jongens en meisjes mogen van hun ouders.
5. Een relatie staat of valt met het akkoord van de ouders.
6. Wat je wel of niet mag doen, wordt vooral bepaald door religie.
7. Een relatie op lange termijn is maar mogelijk als mensen hetzelfde geloof hebben.
8. De regels die een levensbeschouwing voorschrijft zijn absoluut en universeel voor alle mensen die tot een bepaalde religie behoren.
9. Sommige religies promoten een gedwongen huwelijk.
10. Meisjes en jongens zijn even (on)trouw.
11. Als één van de partners eenmaal ontrouw is geweest, is de relatie gedoemd om te mislukken.
12. Je moet elkaar als koppel alles vertellen.
13. Echte vrienden steunen je altijd.
14. Een jongen en een meisje kunnen gewoon goede vrienden zijn.
15. Een relatie kan pas werken als je allebei verliefd bent.
16. Seks is penetratie.
17. Je hebt pas echt een relatie als je seks hebt gehad.
18. Jongens hebben meer zin in seks dan meisjes.
19. Het is mogelijk om te weten of een meisje nog maagd is, door het maagdenvlies te controleren.
20. Jongeren beginnen almaar vroeger aan seks.

2.5 Werkvorm 6: Exit ticket

Doelstelling:

- De leerlingen formuleren eerlijke en constructieve feedback.

Duur: 5 minuten**Bijlage:** Bijlage 3 'exittickets'**Leerlingenbundel:** niet van toepassing

Ter evaluatie van de afgelopen twee lessen kan je gebruik maken van een zogenaamd 'exit ticket'. Op deze manier krijg je inzicht in hoe de leerlingen de les ervaren, en ook wat zij verwachten van een volgende reeks. De didactische onderbouwing voor deze evaluatie werd voorzien door Klasse ¹²en vervolgens gepersonaliseerd voor deze lessenreeks. Je kan dit exit ticket ook inzetten op een ander moment tijdens de lessenreeks.

The image shows a light blue 'Exit Ticket ILD' form with a scalloped edge. At the top left is a lightbulb icon. The title 'Exit Ticket ILD' is in bold. To the right are fields for 'Naam:' and 'Datum:'. Below are four bullet points with dotted lines for answers:

- Vandaag heb ik geleerd dat .....
- Wat ik het (minst) leuk vond aan deze les was .....
- Ik voelde me vandaag .....
- Wat ik verwacht van een volgende les over dit onderwerp is .....

Werkwijze

Iedere leerling krijgt een eigen exit-ticket, dat erg beknopt wordt ingevuld. De vragen die de leerlingen beantwoorden zijn de volgende:

- *Vandaag heb ik geleerd dat...* → dit kan kennis zijn, maar het ook iets zijn over zichzelf of iemand anders.
- *Wat ik het (minst) leuk vond aan deze les is...* → hierbij kiezen ze zelf voor iets positief of negatief, of je laat hen beide antwoorden noteren op de achterkant.
- *Ik voelde me vandaag...* → peilen naar hun gevoel over het onderwerp en de manier van aanpak.
- *Wat ik verwacht van een volgende les is...* → kan gaan om werkvormen, onderwerpen, enz,...

Vervolgens haal je de tickets op. Deze bevatten waardevolle informatie over de voorbij les en de verwachtingen van de leerlingen naar de volgende les toe. Indien leerlingen hun antwoorden willen toelichten, kunnen ze dit ook doen.

¹² De Maeght, C. (2023, 6 maart). *Exit ticket: weet snel of je les haar doel bereikt*. Klasse. <https://www.klasse.be/126690/doel-les-bereikt-meten-exit-ticket/>

3 Collectieve les 3 en 4 (trap 2)

3.1 Werkvorm 7: Build a partner en wie is het?

Doelstellingen:

- De leerlingen omschrijven minimaal drie kenmerken van hun droompartner.
- De leerlingen bepalen in groep het verschil tussen universele en specifieke vereisten waar een droompartner aan moet voldoen, op basis van de diversiteit in de klas
- De leerlingen illustreren de invloed van hun culturele en levensbeschouwelijke achtergrond op hun partnerkeuze.

Duur: 15-30 minuten**Bijlage:** niet van toepassing**Leerlingenbundel:** pagina 10,11

Bij de start van de tweede gezamenlijke les maak je een brug met de laatste les. Dit kan je doen aan de hand van het exit-ticket. De eerste les was redelijk algemeen, nu duiken we langzaam aan meer de diepte in. Sommige leerlingen zullen al een heel duidelijk beeld hebben over welke eigenschappen hun droompartner moet bezitten, andere leerlingen zullen hier nog niet bewust bij hebben stilgestaan. Welke eigenschappen vinden de leerlingen het allerbelangrijkste?

Werkwijze

In hun bundel vinden de leerlingen een uitgebreide lijst met eigenschappen. Eerst en vooral vullen ze deze nog verder aan met twee zelf bedachte eigenschappen die volgens hen niet mogen ontbreken bij een ideale partner. We voegen tijdsdruk toe om de leerlingen te dwingen prioriteiten te stellen. Ze krijgen nu twee minuten de tijd om de tien belangrijkste eigenschappen uit de lijst te noteren. Zo wordt de lijst al een eerste keer gereduceerd. Vervolgens geef je aan dat ze nu slechts 20 seconden krijgen om alvast drie zaken te schrappen. Vervolgens geef je ze opnieuw 15 seconden om nog twee zaken te schrappen. Nu blijven er nog vijf eigenschappen over. Tot slot krijgen ze 10 seconden om nog twee eigenschappen te schrappen. Zo kiezen ze onder enorme tijdsdruk welke drie zaken zij het allerbelangrijkste vinden in een partner. Indien je fase twee niet zou uitvoeren kan je de uitkomsten klassikaal overlopen of je laat hen deze met hun buur bespreken aan de hand van onderstaande voorbeeldvragen.

Voorbeeldvragen:

- *Welke zijn er nog overgebleven, waarom zijn deze zo belangrijk?*
- *Heb je door de tijdsdruk andere keuzes gemaakt dan je normaal zou doen?*

Ter bevordering van het veiligheidsgevoel wordt er in de volgende fase getest hoe goed de leerlingen elkaar kennen, of kunnen inschatten. We kennen allemaal het stereotype beeld van vrouwen die graag een 'stoere' man willen en mannen die een vrouw willen die goed kan koken, of die zorgzaam is. Natuurlijk is de realiteit veel complexer dan dit, maar misschien is partnerkeuze toch best voorspelbaar? De leerlingen hebben nu allemaal een top-3 van eigenschappen voor zich die ze graag zouden terugzien in hun (toekomstige) partner, haal deze lijsten op. Verdeel de klas nu in groepjes (in het geval van een grote klas) en zorg ervoor dat elk groepje de lijsten van andere leerlingen uit de klas ontvangt. Elk groepje probeert nu te raden welke klasgenoot bij welke lijst hoort, en ze bespreken onderling hun denkproces. Vervolgens presenteren de leerlingen hun bevindingen aan elkaar. De leerlingen in kwestie bevestigen of weerleggen de gevonden oplossing. De bedoeling is om op een laagdrempelige manier in kaart te brengen welke informatie of vooroordelen de leerlingen gebruiken om tot dergelijke conclusies te komen. Aan het einde bevrage je de leerlingen naar wat nu volgens hen universele en particuliere partnerwensen zijn. Laat hen eventueel de meest voorkomende partnerwensen benoemen. Merken de leerlingen enige invloed van levensbeschouwing op deze partnerwensen?

3.2 Werkvorm 8: Relationele tijdlijn

Doelstellingen:

- De leerlingen kunnen praten over seksualiteit en relaties in een multicultureel samengestelde groep.
- De leerlingen leren hun grenzen in het praten over relaties en seksualiteit kennen én aangeven.
- De leerlingen kunnen zowel individueel als in groep verschillende mijlpalen binnen het traject van relatievorming identificeren en beoordelen.
- Leerlingen zien in dat hun kennis en attitudes op vlak van relaties, seksualiteit en seksuele gezondheid meege dragen worden vanuit hun eigen sociale en culturele context.
- De leerlingen benoemen expliciete verschillen binnen een relatietraject en verklaren de levensbeschouwelijke of culturele voorschriften die hier aan de basis liggen.
- De leerlingen reflecteren over het groepsgebeuren en kunnen werkpunten formuleren voor een volgende samenwerking.

Duur: 15-30 minuten

Bijlage: niet van toepassing

Leerlingenbundel: pagina 12

Ongeacht de seksuele ervaringen die de leerlingen al dan niet hebben, heeft iedere leerling wel een denkbeeldige, relationele tijdlijn in zijn/haar/x hoofd. Er zijn enkele 'mijlpalen' die vele mensen in hun leven zullen zetten, zoals een eerste kus, eerste keer seks, een huwelijk en eventueel een kind. Maar tussen deze grote mijlpalen (die overigens niet universeel zijn en ook niet evident), zitten ook tal van kleinere gebeurtenissen die ook een significante impact hebben op je leven, of althans op je beeld over relaties. Het doel van deze werkvorm is de leerlingen in groep te laten reflecteren over zowel grote als kleine gebeurtenissen in hun leven die te maken hebben met relaties en seksualiteit, en wanneer deze voor hen aan bod zouden komen. Gezien het een diverse groep is zal niet iedere leerling dezelfde tijdlijn voor ogen hebben. Het debat tijdens deze actieve werkvorm is opnieuw het belangrijkste en ondergeschikt aan de 'correcte' volgorde, die erg arbitrair en particulier is.

Werkwijze

Ter intro van deze werkvorm kan je aan de hand van de leerlingenbundel verwijzen naar films of beeldvorming die gebruik maken van de 'first base, second base, third base, home base' vergelijking tussen honkbal seks. Vraag of de leerlingen dit herkennen en of hier iets over kwijt willen. Klassiek verwezen deze 'bases' naar kussen, elkaar aanraken boven de taille, vervolgens onder de taille en/ of orale seks en als home base effectief geslachtsgemeenschap. Verduidelijk dat deze 'bases' verzonnen zijn en geen blauwdruk zijn voor de realiteit. Laat de leerlingen eerst individueel in hun bundel noteren aan welke verschillende stappen zij zelf denken, dit mogen ook ludieke stappen zijn (verwijs naar de meme in de bundel). Zo ontstaat er reeds een variëteit aan mogelijke relationele en seksuele stappen.

In het geval van een grote klasgroep verdeel je de klas vervolgens op in groepjes. Bij een kleine klasgroep kan je dit klassikaal doen. Laat elk groepje op individuele bladeren mijlpalen noteren waar zij aan denken als je een relationele tijdlijn beschrijft. Hoogstwaarschijnlijk zullen zij eerst de grote mijlpalen zoals hierboven omschreven noteren. Help hen dan op weg door de stappen die je naar aanleiding van deze grote mijlpalen moet nemen, ook te laten noteren (eerste kus, het 'aanvragen', ouders ontmoeten, x jaar samen zijn,..). Afhankelijk van hoe open de groep hierover is en hoe creatief ze zijn, kan je hen dit proces zelf in handen laten nemen. Laat hen zoveel mogelijk zaken op individuele bladeren noteren. Indien het groepsgebeuren eerder stroef loopt, kan je zelf suggesties geven.

Voorbeeld mijlpalen:

ontmoeting, handen vasthouden, lachen, kussen, seks, relatie bevestigen, voorstellen aan ouders, bij elkaar blijven slapen, verloven, huwelijk, kinderen, x jaar samen, elkaar zien huilen, elkaar vertellen over je eigen financiële situatie, een gezamenlijke rekening openen, samenwonen, een huis/appartement kopen, een huisdier nemen, enzovoort.

Indien de groep erover uit is welke kleine en grote mijlpalen voor hen belangrijk zijn, geef je hen de opdracht om deze in de (voor hun) juiste volgorde te leggen. Voornamelijk hier zal debat ontstaan. Voor de ene leerling komt de eerste keer seks pas na het huwelijk, voor de ander is een kindje reeds welkom voor het huwelijk, enzovoort,... Begeleid dit debat en stel gerichte vragen. Laat de leerlingen zelf tot een oplossing komen, een volgorde waarin iedereen zich min of meer kan vinden. De leerlingen leggen de bladeren dan ook visueel op een chronologische volgorde.

Nabespreking

Laat de leerlingen hun finale tijdlijn kort presenteren en verantwoorden. Waarom hebben ze bepaalde keuzes gemaakt, en hoe verliep het groepsgebeuren? Welke belangrijke verschillen hebben ze opgemerkt, en hoe kwamen ze tot een oplossing? Belicht verder ook het levensbeschouwelijke aspect, in hoeverre kwam dit duidelijk naar voren, of was er ook veel interne pluraliteit? Waarom is het vanuit je levensbeschouwing belangrijk om bepaalde mijlpalen op een bepaald moment uit te voeren? In geval van verschillende groepen kan je de anderen laten reageren op hun stappenplan. Wat vinden zij van dit traject, wat valt hen op? Wat zouden ze eventueel anders doen? Hoe staan ze tegenover verandering in deze tijdlijn, zouden ze het erg vinden moest de realiteit er anders uitzien?

3.3 Werkvorm 9: Educatief spel 'daten of dumpen?'

Doelstellingen:

- De leerlingen komen in groep tot een conclusie over de compatibiliteit van een fictief koppel op basis van onderbouwde argumenten.
- De leerlingen zien in dat hun kennis en attitudes op vlak van relaties, seksualiteit en seksuele gezondheid meegedragen worden vanuit hun eigen sociale en culturele context.
- De leerlingen zien in dat er verschillende opvattingen bestaan over seksualiteit en relaties.
- De leerlingen kunnen luisteren naar standpunten van andere leerlingen zonder deze te veroordelen.
- De Leerlingen kunnen constructief samenwerken in groep.

Duur: 40-60 minuten

Bijlagen:

- Bijlage 4 'personages Daten of dumpen'
- Bijlage 5 'informatiekaartjes Daten of dumpen'
- Bijlage 6 'dobbelfiche Daten of dumpen'
- Bijlage 7 'opdrachtkaartjes Daten of dumpen'
- Bijlage 8 'partnerruilkaartjes Daten of dumpen'
- Bijlage 9 'werkfiche Daten of dumpen'

Extra benodigheden: twee dobbelstenen per groepje

Leerlingenbundel: niet van toepassing

Tijdens 'daten of dumpen?' krijgen de leerlingen in groep de rol van relatieadviseur of koppelaar voor twee fictieve leeftijdsgenoten. De jongeren bepalen of en hoe hun koppel elkaar gaat ontmoeten en of het 'aan' raakt tussen beide. Vervolgens doorloopt het koppel een aantal essentiële thema's die een invloed kunnen hebben op een relatie; denk aan initiatief nemen, ouders, religie, trouw zijn, vrienden en seksualiteit. Elke gespreksronde beslist het groepje of hun koppel samenblijft of niet. Hun besluit wordt beargumenteerd en ingevuld op een werkblad. Om het pretgehalte hoog te houden moeten de leerlingen hun informatiekaartjes eerst verdienen door middel van een dobbelspel. Op deze manier blijft de sfeer gemoedelijk en wordt hun competitiedrang aangesproken. Het hoofddoel van het spel is dat leerlingen zien dat hun kennis en attitudes op vlak van relaties, seksualiteit en seksuele gezondheid mede gevormd worden door hun eigen sociale en culturele context. Zodoende worden de leerlingen gestimuleerd om de nodige vaardigheden te ontwikkelen om vervolgens op een open en constructieve wijze om te gaan met cultuurverschillen op vlak van relatievorming, seksualiteit en seksuele gezondheid. Het spel werd gebaseerd op de drie-stappenmethode voor interculturele communicatie van David Pinto¹³ en op de personages van het educatieve spel 'Shalimar'¹⁴

- Stap 1: wat zijn de ideeën, verwachtingen, wensen van personage 1?
- Stap 2: wat zijn de ideeën, verwachtingen, wensen van personage 2?
- Stap 3: tot waar kunnen de twee personages zich aanpassen aan elkaar, waar liggen hun grenzen?

¹³ Pinto, D. (2007). *Interculturele communicatie: Een stap verder*. Bohn Stafleu van Loghum.

¹⁴ *Shalimar - spel*. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/shalimar-spel>

Deze stappen zijn verpakt onder de vorm van de spelstructuur en een variatie van concrete vragen. De vragen werden gevarieerd aan de hand van het KAVES-model. Dit staat voor: vragen die peilen naar Kennis, Attitude, Vaardigheden, Emoties en Steun.¹⁵

Begeleiding

De groepjes leerlingen spelen het spel vrij zelfstandig. Het proces in de verschillende groepjes gebeurt simultaan. De leerkracht staat in voor het introduceren van de spelregels, het uitdelen van het spelmateriaal en het bewaken van de timing. Tijdens de discussierondes kan de begeleidende leerkracht rondlopen om bijkomende vragen te stellen daar waar de discussie soms stopt. De leerkracht is ook verantwoordelijk voor de nabespreking.

Werkwijze

Verdeel de klas op in groepjes van minimaal 2, maar bij voorkeur 4 leerlingen. Voorzie hen van de werkfiche ‘daten of dumpen?’, de ‘dobbelfiche’ (met bijhorende partnerruilkaarten en opdrachtkaarten) en twee dobbelstenen per groep. Op de spelfiche staat het hele spelverloop voor de leerlingen uitgeschreven. Vervolgens laat je iedere groep twee startpersonages kiezen, één rode en één paarse. Zij maken de keuze voor dit koppel op basis van uiterlijk of namen, verdere informatie hebben ze nog niet. Wanneer zij twee personages gekozen hebben, geef je hen ook de bijhorende informatiefiches per personage (2x10). Vervolgens kunnen de leerlingen vrij zelfstandig aan de slag. Indien je dit wenst, kan je de instructies natuurlijk ook klassikaal overlopen. Het spel bestaat uit twee delen: met de dobbelfiche verzamelen zij eerst zoveel mogelijk informatiekaarten over hun personages. Nadien moeten zij met deze informatie en aan de hand van een begeleidend blad met discussievragen telkens beslissen of hun koppel elkaar ontmoet, een relatie krijgt en vervolgens samenblijft of niet. Afhankelijk van welke kaartjes zij hebben bemachtigd tijdens het dobbelen, kunnen ze eventueel één van hun personages vervangen met een ‘partnerruilkaart’. Het is de bedoeling dat ze een realistische inschatting maken van dit koppel, met op het einde een conclusie over hoe succesvol zij deze relatie inschatten.

---

¹⁵ Bepaal inhoud relationele en seksuele vorming met KAVES. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/de-inhoud-van-seksuele-opvoeding-bepalen-met-kaves>

Dobbelfiche

De leerlingen gooien in groep (om beurten) 36 keer met de twee dobbelstenen tegelijk. Ze turven dit! De combinatie van het aantal ogen geeft hen recht op een bepaald kaartje. Sommige gratis, voor anderen moeten ze eerst een opdracht volbrengen. De persoon die dobbelde, voert de opdracht uit, indien de groep binnen 30 seconden kan raden wat de persoon probeerde tekenen of omschrijven, mogen ze het voordeel in ontvangst nemen. Indien dit niet lukt zijn ze simpelweg een beurt kwijt. Wanneer ze op een vakje komen met een extra worp, mogen ze één van de twee dobbelstenen opnieuw opgooien; deze beurt wordt niet van hun 36 worpen afgetrokken! De kaartjes die ze kunnen verdienen, verwijzen door middel van hun kleur naar het bijhorende personage. Ze mogen deze nog niet omdraaien, in deze fase draait het enkel om het binnenhalen van zoveel mogelijk informatiekaartjes.

Werkfiche 'daten of dumpen?'

Vervolgens kunnen de leerlingen aan de slag gaan met de informatiekaarten die zij bij elkaar gedobbeld hebben. De werkfiche loodst hen als groep doorheen verschillende mijlpalen voor het potentiële koppel. Door de informatiekaarten per personage naast elkaar te leggen, bepalen de leerlingen of deze twee personen elkaar überhaupt zouden ontmoeten, en vervolgens of ze een koppel worden. Indien dit het geval is zijn de beren op de weg nog niet geweken. De gedachten van de personages omtrent bepaalde onderwerpen (seksualiteit, religie) worden vergeleken en besproken. Vindt de groep dat dit koppel compatibel is, of niet? Indien zij goed gedobbeld hebben, hebben ze eventueel één of meerdere 'partnerruilkaarten' binnengehaald. Wanneer de groep van mening is dat er een personage vervangen moet worden, kunnen ze deze kaart inzetten en opnieuw op basis van uiterlijk een nieuw personage uitkiezen. Het risico hier is dat het nieuwe personage nog minder bij de gegeven partner past. Ze moeten dan overigens ook alle onderwerpen opnieuw doorlopen. Per fase en gesprek noteren de leerlingen hun belangrijkste opmerkingen op het adviesblad. Op deze manier kunnen zij aan het einde van de rit hopelijk een beredeneerde keuze maken: blijft het koppel samen of niet?

Nabespreking

Nadat de laatste adviesronde doorlopen werd, beslissen de leerlingen of hun koppel blijft daten of dat ze uit elkaar gaan. Vervolgens is er ruimte voor een (klassikaal) nagesprek. Aangezien het spel vooral gaat om dialoog, kan deze nabespreking op het einde kort gehouden worden. Het nagesprek is het moment waarbij de leerlingen hun eigen ervaring met het spel kunnen delen.

Voorbeeldvragen:

- Welke discussies vonden ze leuk of interessant?
- Welke discussies verliepen moeizaam?
- Welke thema's waren boeiend?
- Sluiten de behandelde thema's aan bij hun leefwereld?
- Konden ze zich herkennen in de personages, zijn dit kwesties die ze misschien zelf ook zullen tegenkomen bij een toekomstige partner?
- Welke onderwerpen zijn 'dealbreakers' voor de leerlingen? Wanneer kan je niet samenblijven, welke verschillen zijn niet overbrugbaar?

Dobbelfiche: Daten of dumpen?

Gooi met je team 36 keer met twee dobbelstenen tegelijk. Gebruik onderstaand schema om te bepalen welke kaartjes jij/zij verdient. Verzamel zoveel mogelijk kaartjes. Dobbelstenen maar!

Kan je dit op en nek voor 'opdracht' of 'gratis'? Het is een opdracht die elke vijf minuten opgevoerd moet worden, na je het volgende schema is voltooid.

1-1	Kaartje 1	Kaartje 2	Kaartje 3	Kaartje 4	Kaartje 5	Kaartje 6	Kaartje 7	Kaartje 8	Kaartje 9	Kaartje 10	Kaartje 11	Kaartje 12	Kaartje 13	Kaartje 14	Kaartje 15	Kaartje 16	Kaartje 17	Kaartje 18	Kaartje 19	Kaartje 20	Kaartje 21	Kaartje 22	Kaartje 23	Kaartje 24	Kaartje 25	Kaartje 26	Kaartje 27	Kaartje 28	Kaartje 29	Kaartje 30	Kaartje 31	Kaartje 32	Kaartje 33	Kaartje 34	Kaartje 35	Kaartje 36
-----	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------

3.4 Werkvorm 10: Stel je vraag!

Een suggestie ter afsluiting van deze les is om de leerlingen zelf een vraag te laten bedenken op basis van de afgelopen les(sen). Dit mogen kennisvragen zijn, ludieke vragen, retorische vragen enzovoort. Op deze manier krijg je inzicht in wat de leerlingen mee naar huis nemen en waar ze aan denken of mee zitten. Je kan de leerlingen deze vragen ter illustratie laten voorlezen, of je laat de leerlingen ook daadwerkelijk antwoorden op elkaars vragen. Een andere mogelijkheid is dat je de leerlingen de kans geeft een vraag te formuleren voor de leerkrachten. Je kiest als team voor welke optie jullie wensen te gaan.

4 Collectieve les 5 en 6 (trap 2)

4.1 Werkvorm 11: Groepswerk 'huwelijk'

Doelstellingen:

- De leerlingen werken in groep een kwalitatieve presentatie uit over het huwelijk binnen een gegeven levensbeschouwing.
- De leerlingen selecteren relevante en correcte informatie over het huwelijk binnen een gegeven levensbeschouwing op het internet en tonen hun beheersing van deze inhoud.
- De leerlingen houden rekening met bepaalde inhoudelijke vereisten en brengen de informatie op een correcte manier over.
- De leerlingen bedenken inhoudelijke kennisvragen op een adequaat niveau over hun eigen presentatie.
- De leerlingen zijn bereid te luisteren naar de presentatie en mening van anderen.
- De leerlingen nemen enthousiast mee aan een quiz.

Duur: 30-60 minuten

Bijlage: niet van toepassing

Leerlingenbundel: pagina 13,14

Vorige les eindigde met het al dan niet succesvol koppelen van twee personages, en ook het bepalen van belangrijke mijlpalen op relationeel vlak. Deze les bouwt hierop verder. De leerlingen zouden ondertussen reeds enkele levensbeschouwelijke verschillen inzake partnerkeuze en levensloop onderschept moeten hebben. Ze zijn dan nu ook zelf verantwoordelijk voor het uiteenzetten van het huwelijk, gekoppeld aan een bepaalde levensbeschouwing. Dit doen ze aan de hand van een presentatie met eventueel een afsluitende quiz.

Werkwijze

Deel de klas op in vier gelijke groepen. Iedere groep krijgt één levensbeschouwing toegewezen. Jullie bepalen als team of je je beperkt tot de levensbeschouwingen aanwezig in de klas, alle erkende levensbeschouwingen in België of nog breder dan dat. De leerlingen leren het meeste bij indien ze in een groep worden ingedeeld waarbij ze een andere levensbeschouwing dan die van zichzelf moeten toelichten, zorg dus voor gevarieerde groepen. De leerlingen maken een presentatie over de huwelijksrituelen en aanverwante activiteiten binnen een gegeven levensbeschouwing. Indien de tijd dit toelaat, kan je hen zelfs een bijhorende PowerPoint laten maken. De leerlingen kiezen zelf hoe uitgebreid ze het huwelijk bespreken, ze dienen er vooral voor te zorgen dat de gegeven begrippen of vragen die in hun bundel staan zeker verwerkt en toegelicht worden tijdens hun presentatie. Het implementeren van deze begrippen zorgt voor een eerste kwaliteitsgarantie en helpt de leerlingen op weg. Ze mogen gebruik maken van het internet en verdelen de rollen voor het opzoeken en presenteren onderling. De leerlingen presenteren hun bevindingen voor de klas. Geef ruimte aan de groep om vragen te stellen aan elkaar.

De inhoud die zeker aan bod moet komen in hun presentatie, staat opgelijst in hun bundel en gaat als volgt:

- *Wie leidt de ceremonie?*
- *Waar gaat het huwelijk door? (locatie)*
- *Zijn er getuigen aanwezig, wat is hun rol?*
- *Is seks voor het huwelijk toegestaan?*
- *Hoe staat deze levensbeschouwing tegenover intimiteit binnen het huwelijk?*
- *Zijn er bepaalde festiviteiten voor of na het huwelijk? (tradities)*
- *Welke religieuze symbolen/boeken/tekens worden tijdens de ceremonie gebruikt?*
- *Hoe staat deze levensbeschouwing tegenover het homohuwelijk?*

Facultatieve informatie die ze kunnen toevoegen (afhankelijk van de relevantie voor hun levensbeschouwing) gaat als volgt:

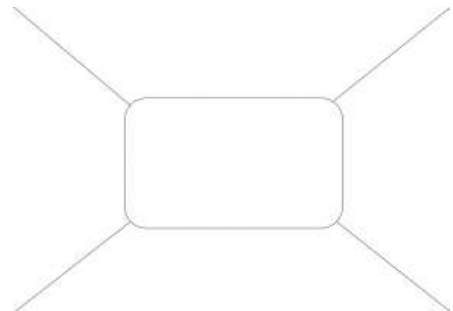
- *Welke kledij draagt het echtpaar?*
- *Wat is de rol van de familie voor/tijdens het huwelijk?*
- *Zijn er klassieke gerechten die geserveerd worden?*
- *Zijn er typische cadeaus die aan het echtpaar gegeven worden?*
- *Hoe lang duurt het hele huwelijk inclusief feest?*
- *Zijn er specifieke rolverwachtingen voor de bruid of bruidegom voor/ na het huwelijk?*

Je spreekt zelf met de leerlingen af welke concrete zaken jij verwacht met betrekking tot de vorm en duur van de presentatie, alsook hoeveel minuten ze voor deze opdracht krijgen. Onderstreep als leerkracht ook dat een religieus huwelijk in België voorafgegaan moet worden door het burgerlijk huwelijk om wettig te zijn, dit geldt ook voor het vrijzinnig humanistisch huwelijk. Stip ook de interne pluraliteit aan!

Uitbreiding

Je zou het hierbij kunnen laten en meteen overgaan tot de nabespreking. Maar de uitbreiding bij deze opdracht is (mits de tijd dit toelaat) een echte meerwaarde. Je kan de leerlingen zelf enkele quizvragen laten bedenken over hun eigen presentatie. Dit kunnen ze eventueel klassikaal verwerken in een Kahoot! of een reguliere quiz. Zo zorg je ervoor dat de leerlingen actiever opletten en meedenken tijdens de presentaties van hun klasgenoten. Je kan hen aan de hand van de placemat-methode nota's laten nemen tijdens alle presentaties, zodanig dat ze een 'spiekbriefje' hebben voor de quiz.

De placematmethode werkt als volgt: de leerlingen verdelen binnen hun groep wie bij welke presentatie notities zal nemen. Verdeel een A4 of A3 in vakken, waarbij je de nota's per presentatie in een ander vak noteert. De kernwoorden van hun eigen presentatie plaatsen ze eventueel in het midden. Zo heeft iedere groep een overzicht van de belangrijkste zaken per levensbeschouwing en kunnen ze zich voorbereiden op de quiz. Geef hen eventueel zelf nog vijf minuten extra om nog zaken op te zoeken op het web, alvorens hun zelfgemaakte quiz wordt gespeeld.

Nabespreking

Aangezien de zelfgemaakte quiz reeds spontaan voor een nabespreking zorgt, worden hier enkele voorbeeldvragen geschetst om mee af te ronden.

Voorbeeldvragen:

- Welke gebruiken/feitjes vonden jullie het opmerkelijkst?
- Binnen welke levensbeschouwing wordt het huwelijk het grootst gevierd?
- Hoe zie je je eigen huwelijk voor je? Heeft jouw levensbeschouwing hier invloed op?
- Vieren alle mensen die een bepaalde levensbeschouwing aanhangen hun huwelijk op dezelfde manier? Kan je hiervan afwijken?
- Wat betekent 'trouw' zijn voor jou?
- Hoe verliep de samenwerking, heb je veel bijgeleerd?

Achtergrondinformatie

Hieronder wordt de leerinhoud van deze werkvorm bondig toegelicht, als achtergrondinformatie voor de leerkrachten, beperkt tot de erkende levensbeschouwingen in België. Je zou de werkvorm kunnen uitbreiden door het toevoegen van opmerkelijke trouwfeesten zoals het geval bij De Roma, of Chinese en Hindoe-culturen. De woorden die in **vet** staan, zijn antwoorden op de vragen die in de leerlingen hun bundel staan. De vette woorden vormen dus de kern van hun presentatie.

Islamitisch huwelijk¹⁶

Een islamitisch huwelijk bestaat uit verschillende onderdelen, die kunnen variëren afhankelijk van de culturele context, over het algemeen omvat het volgende elementen:

De bruidegom biedt het huwelijksaanzoek aan (ijab) en de bruid aanvaardt dit (qubul) in aanwezigheid van **getuigen**. Er moeten twee getuigen aanwezig zijn bij het huwelijkscontract. Deze getuigen moeten rechtsgeldige en eerlijke moslims zijn. De mahr is een **bruidsschat** die de bruidegom aan de bruid moet geven als een teken van zijn respect en zorg. Het is een verplicht onderdeel van het islamitisch huwelijk. Het formele huwelijkscontract (nikah) wordt afgesloten tussen de bruid en bruidegom in aanwezigheid van de getuigen. Het huwelijk wordt voltrokken door een imam (=persoon). De ceremonie vindt meestal **plaats** in een moskee, maar kan op verschillende plaatsen gebeuren. Voorafgaand aan het huwelijk vindt vaak een **hennafeest** plaats. Tijdens deze avond wordt henna aangebracht op de handen soms ook op de voeten van de bruid en soms ook op die van de gasten.

Binnen de islamitische leer wordt **seks voor het huwelijk** doorgaans als zondig beschouwd. De islam legt een sterke nadruk op kuisheid, zedigheid en het bewaren van seksuele intimiteit voor binnen het huwelijk. Dit standpunt wordt ondersteund door verschillende verzen in de **koran**. Net als in andere religieuze tradities verschilt de naleving van deze leer echter van persoon tot persoon en van gemeenschap tot gemeenschap.

De traditionele interpretatie van de islamitische leer staat over het algemeen negatief tegenover het **homohuwelijk**. In veel islamitische landen wordt homoseksualiteit nog steeds als een taboe beschouwd en kan het zelfs strafbaar zijn volgens de wetgeving gebaseerd op de sharia.

¹⁶ Rachid. (2021, 2 maart). *Het islamitische huwelijk en de voorwaarden ervan - ICIM Leiden*. ICIM Leiden. <https://www.icimleiden.nl/vrijdagpreken/preek/het-islamitische-huwelijk-en-de-voorwaarden-ervan/>

Rooms-katholiek huwelijk¹⁷

Een rooms-katholiek huwelijk bestaat uit verschillende onderdelen, die kunnen variëren afhankelijk van de culturele context. Over het algemeen omvat het volgende elementen:

het bruidspaar begint meestal met het aanvragen van een huwelijk bij hun plaatselijke katholieke parochie. Ze moeten voldoen aan bepaalde vereisten, zoals het hebben van doopcertificaten. Er zijn minstens twee **getuigen** vereist bij een huwelijksceremonie. Het huwelijk (overigens een **sacrament**) wordt in een kerk (= **plaats**) voltrokken door een priester (= **persoon**). Tijdens de ceremonie worden er relevante passages voorgelezen uit de **bijbel**, over liefde en verbintenis. Het bruidspaar spreekt hun **geloften** uit naar elkaar, waarbij ze beloven elkaar lief te hebben en trouw te blijven. Ze wisselen ook ringen uit. De priester zegent het huwelijk en bidt voor hun geluk in hun leven samen. De huwelijksviering kan geïntegreerd worden in een **eucharistie** (optioneel), waarbij de bruid en bruidegom deelnemen aan de communie.

Binnen de rooms-katholieke kerk wordt **seks voor het huwelijk** traditioneel gezien als ongepast en zondig. De katholieke leer onderstreept het belang van kuisheid en het bewaren van seksuele intimiteit voor binnen het sacrament van het huwelijk. Deze opvatting is gebaseerd op verschillende bijbelse verzen en de leer van de kerk door de eeuwen heen. Het naleven van deze leer verschilt echter van persoon tot persoon en van gemeenschap tot gemeenschap. Sommige katholieken kunnen strikt vasthouden aan deze leer, terwijl anderen een meer pragmatische benadering hanteren. De Rooms-katholieke kerk staat over het algemeen negatief tegenover het **homohuwelijk**. De kerk leert dat het huwelijk een sacrament is tussen een man en een vrouw, bedoeld voor voortplanting en het delen van liefde en leven binnen het kader van het gezin. De Kerk erkent wel de waardigheid van alle personen, inclusief homoseksuelen.

---

¹⁷ *Praktische wegwijzer Trouwen voor de Kerk*. (2023, 28 maart). Kerknet. <https://www.kerknet.be/trouwen-voor-de-kerk/artikel/praktische-wegwijzer-trouwen-voor-de-kerk>

Protestants-evangelisch huwelijk¹⁸

Een protestants-evangelisch huwelijk volgt over het algemeen een vergelijkbaar patroon als andere christelijke huwelijksvieringen, maar met enkele kenmerkende elementen die specifiek zijn voor de protestantse en evangelische tradities.

Voor de meeste protestantse denominaties wordt het huwelijk niet beschouwd als een **sacrament** in dezelfde zin als in de rooms-katholieke en oosters-orthodoxe tradities. In plaats daarvan wordt het huwelijk over het algemeen beschouwd als een heilige verbintenis. Bij een protestants-evangelisch huwelijk kunnen er getuigen aanwezig zijn, maar dit is niet strikt noodzakelijk zoals in sommige andere culturen of religieuze tradities. Het hebben van getuigen is meer een kwestie van persoonlijke voorkeur en ceremoniële traditie dan een vereiste voor de geldigheid van het huwelijk.

Het bruidspaar werkt samen met een protestantse voorganger, pastor of dominee (**=persoon**) om de details van de ceremonie te plannen. Ze bespreken de liturgie, muziekkeuzes, **bijbellezingen** en eventuele speciale verzoeken van het bruidspaar.

De ceremonie vindt meestal plaats in een protestantse kerk, hoewel sommige paren er de voorkeur aan geven om op andere locaties te trouwen, zoals in de buitenlucht of op een speciale evenementenlocatie (**=plaats**). De voorganger kan ook een toespraak geven over het belang van het huwelijk en de rol van het geloof daarin.

Het bruidspaar spreekt vaak zelfgeschreven **geloften** uit, waarin ze hun liefde, toewijding en beloften aan elkaar uitspreken voor. Vervolgens geven ze elkaar de ringen als teken van hun verbondenheid en belofte aan elkaar. De voorganger biedt een zegen over het bruidspaar en het huwelijk, en bidt voor hun geluk, liefde en gezondheid.

De protestants-evangelische kerk benadrukt over het algemeen het belang van seksualiteit binnen het kader van het huwelijk. **Seks** wordt gezien als een goddelijk geschenk dat bedoeld is voor de vereniging van het echtpaar binnen het huwelijk. Binnen het huwelijk wordt seksualiteit gewaardeerd als een manier om de band tussen echtgenoten te versterken.

Binnen de protestants-evangelische leer wordt benadrukt dat het belangrijk is zelfbeheersing te bewaren in de omgang met seksualiteit. Dit kan inhouden dat individuen worden aangemoedigd om zich te onthouden van seksuele activiteit voor het huwelijk en om te wachten tot ze getrouwd zijn voordat ze seksuele relaties aangaan. Tegelijkertijd wordt ook benadrukt dat er genade en vergeving is voor degenen die zonden begaan, inclusief seksuele zonden. Binnen de protestants-evangelische leer wordt geloofd dat God genadig is en bereid is om te vergeven wanneer iemand berouw heeft van zijn of haar zonden.

Het is belangrijk op te merken dat individuele kerken en gemeenschappen binnen het protestants-evangelische spectrum variaties kunnen hebben in hoe strikt ze deze opvattingen volgen.

Opvattingen over het **homohuwelijk** zijn binnen deze levensbeschouwing erg verdeeld en hangen af van de specifieke stroming. Zo zijn er protestants-evangelische kerken die een traditioneel conservatief standpunt hebben en uitgaan van het huwelijk als een verbintenis tussen een man en een vrouw. Anderzijds is er het progressief standpunt dat pleit voor inclusie en acceptatie van homoseksuele koppels. Zij interpreteren de Bijbel op een open manier en ondersteunen soms het homohuwelijk. Tenslotte zijn er ook tal van benaderingen die ergens tussen beide uitersten liggen, waarbij de mogelijkheid van het homohuwelijk wordt erkend maar niet actief gesteund.

---

¹⁸ *Protestantse tradities rondom trouwen.* (2023, 7 november). Petrus - Protestantse Kerk.
<https://petrus.protestantsekerk.nl/artikel/protestantse-tradities-rondom-trouwen/>

Vrijzinnig humanistisch huwelijk¹⁹

Ook wanneer je niet behoort tot een religieuze stekking, kun je nood hebben om zin te geven aan dat belangrijk moment. Het belangrijkste kenmerk van een vrijzinnig humanistisch huwelijk is dat het de nadruk legt op humanistische waarden zoals liefde, vrijheid, gelijkheid en respect, zonder de traditionele religieuze elementen. Een moreel consulent (=persoon) van een centrum voor morele dienstverlening kan de dienst verzorgen. Deze dienst staat ook open voor holebi-koppels. De ceremonie kan doorgaan op een locatie (=locatie) naar keuze en heeft geen juridische waarde. Deze dienst wordt door middel van enkele gesprekken met de moreel consulent van A tot Z gepersonaliseerd, er is geen vaste volgorde van gebeurtenissen. In het algemeen zijn er geen strikte vereisten voor **getuigen** bij een vrijzinnig humanistisch huwelijk.

Seksualiteit wordt binnen het vrijzinnig humanisme over het algemeen beschouwd als een natuurlijk en gezond aspect van menselijke relaties. Vrijzinnig humanisten erkennen de behoefte aan liefde, intimiteit en seksuele expressie in menselijke relaties, en ze respecteren het recht van individuen om hun eigen seksuele keuzes te maken binnen een context van wederzijdse toestemming en respect. **In vrijzinnig humanistische overtuigingen wordt niet geloofd dat seksuele activiteit vóór het huwelijk inherent verkeerd is.** In plaats daarvan wordt de nadruk gelegd op verantwoordelijkheid, respect en wederzijdse instemming in seksuele relaties, ongeacht of deze plaatsvinden binnen of buiten het huwelijk.

Het is echter belangrijk op te merken dat individuele vrijzinnig humanisten verschillende opvattingen kunnen hebben over seksualiteit en huwelijk, en dat deze opvattingen kunnen variëren afhankelijk van culturele, persoonlijke en sociale factoren.

Over het algemeen ondersteunen vrijzinnig humanisten het **homohuwelijk**. Ze leggen de nadruk op menselijke waardigheid, autonomie en gelijkheid. Ze gaan vaak uit van progressieve sociale opvattingen waaronder dus ook steun voor LGBTQIA+-rechten. Individuele opvattingen kunnen hier mogelijk van verschillen.

Anglicaans huwelijk²⁰

Een Anglicaans huwelijk volgt over het algemeen een ceremonieel verloop dat vergelijkbaar is met dat van andere christelijke tradities. Dit huwelijk vindt meestal plaats in een anglicaanse kerk of kapel, maar kan mits goedkeuring van de bisschop ook elders gevierd worden. Er zijn vaak getuigen aanwezig, hoewel dit niet vereist is volgens de kerkelijke voorschriften. Het huwelijk wordt voltrokken door een priester of bisschop. Seks voor het huwelijk wordt over het algemeen niet goedgekeurd. Het Anglicaans standpunt ten opzichte van het homohuwelijk is vergelijkbaar met de protestants-evangelische diversiteit aan opvattingen. Sommige anglicaanse kerken erkennen en zegenen homohuwelijken, terwijl andere dit niet doen. Dit hangt dus af van de specifieke kerk in kwestie of locatie.

¹⁹ deMens.nu. (2023, 10 oktober). *Vier je relatie op je eigen manier met een vrijzinnig humanistische relatieplechtigheid* / deMens.nu.
<https://demens.nu/diensten/plechtigheden/relatieviering/#:~:text=Bij%20een%20vrijzinnig%20humanistische%20viering,gratis%20bijgestaan%20door%20professionele%20medewerkers>.

²⁰ Welkom — Central Committee Anglican Church Belgium. (z.d.). Central Committee Anglican Church Belgium.
<https://www.centralanglican.be/welkom>

Orthodox huwelijk²¹

Een orthodox huwelijk volgt over het algemeen een traditioneel en ceremonieel verloop. De bruiloft vindt meestal plaats in een orthodoxe kerk (**=locatie**), inclusief **getuigen** (vaak familieleden of naaste vrienden). Binnen de orthodoxe leer wordt **seks voor het huwelijk** over het algemeen niet goedgekeurd, het huwelijk is een sacrament dat plaatsvindt tussen een man en een vrouw. De priester (**=persoon**) voltrekt het huwelijk, hij leidt de ceremonie en zegent de huwelijksverbintenis van de bruid en bruidegom. Over het algemeen is een orthodox huwelijk doorspekt van symboliek, liturgie en gebeden. Het **homohuwelijk** wordt niet erkend of ondersteund.

Joods huwelijk²²

Een Joods huwelijk, of ook wel een 'Chuppah-ceremonie' is een groot feest, diep geworteld in de Joodse religieuze en culturele tradities. Een Joods huwelijk kan plaatsvinden in een synagoge, maar ook op andere locaties zoals buiten of in een zaal, met een speciaal opgezette huwelijksluifel (Chuppah). (**= locatie**) Er zijn **getuigen** aanwezig bij de ceremonie (eidim in het Hebreeuws), zij zijn verantwoordelijk voor het ondertekenen van het huwelijkscontract (de ketubah). De huwelijksceremonie wordt geleid door een rabbijn (**=persoon**), die verantwoordelijk is voor het uitvoeren van de rituelen en zegeningen. **Seks voor het huwelijk** wordt over het algemeen niet toegestaan, alsook wordt het **homohuwelijk** binnen het orthodoxe Jodendom niet erkend. Echter zijn er verschillende stromingen binnen het Jodendom, sommige liberale of progressieve Joodse strekkingen erkennen en zegenen homohuwelijk wel.

---

²¹ Orthodox Aartsbisdom van België en Luxemburg. (z.d.). orthodoxia.be. <https://orthodoxia.be/nl/>

²² NOS. (2016, 17 maart). *In beeld: groot spektakel op ultra-orthodox joods huwelijk*. <https://nos.nl/artikel/2093296-in-beeld-groot-spektakel-op-ultra-orthodox-joods-huwelijk>

4.2 Werkvorm 12: Educatief spel 'open kaart'

Doelstellingen:

- De leerlingen kunnen begrip opbrengen voor andere standpunten zonder het gevoel te hebben dat hun mening daardoor minder waard is.
- De leerlingen praten met elkaar over hun waarden en normen in relaties en seksualiteit.
- De leerlingen leren hun grenzen in het praten over relaties en seksualiteit kennen en aangeven.
- De leerlingen horen meningen van anderen over verliefdheid, relaties en seksualiteit zonder deze te veroordelen.
- De leerlingen zien in dat hun kennis en attitudes op vlak van relaties, seksualiteit en seksuele gezondheid meegedragen worden vanuit hun eigen sociale en culturele context.

Duur: 40-70 minuten

Bijlage: Bijlage 10 'open kaart'

Leerlingenbundel: niet van toepassing

De lessenreeks wordt afgesloten met opnieuw een educatief spel, ditmaal een openhartig kaartspel waarbij de leerlingen praten met elkaar over hun waarden en normen in relaties en seksualiteit. Aangezien deze vragen echt over persoonlijke ervaringen, dromen en wensen gaan, wordt dit spel pas op het einde gespeeld, in de hoop dat de leerlingen doorheen de lessenreeks een basis aan vertrouwen met elkaar hebben opgebouwd. De bedoeling van dit spel is dat de leerlingen hun grenzen leren kennen en aangeven en hun mening verwoorden over verliefdheid, relaties en seksualiteit tegen hun eigen socio-culturele achtergrond. De vragen werden opnieuw opgesteld aan de hand van het KAVES-model. Dit staat voor: vragen die peilen naar Kennis, Attitude, Vaardigheden, Emoties en Steun.²³ Inspiratie voor de vraagstelling komt voort uit de educatieve spellen 'bloosdoos' van Sensoa²⁴ en 'rond je seksualiteit' van Rutgers.²⁵

Werkwijze

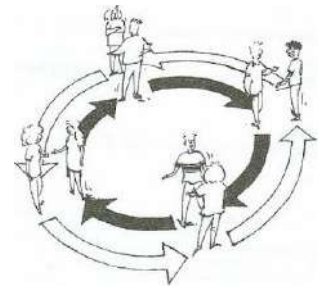
Verdeel de leerlingen in twee groepen. De groepen vormen een binnen- en een buitenkring, waarbij tweetallen met het gezicht naar elkaar toe zitten; één in de binnenkring en één in de buitenkring. De jongeren in de buitenkring ontvangen elk een envelop met vragen. De leerkracht heeft de keuze om te beslissen welke vragen in deze envelop worden gestopt: vragen uit één bepaalde categorie of willekeurig door elkaar. Een jongere in de binnenkring trekt een vraag uit de envelop en leest deze voor zichzelf. Daarna besluit de jongere of hij/zij deze vraag zou beantwoorden. Als dat het geval is, stelt de jongere de vraag aan de persoon in de buitenkring. Als de persoon in de buitenkring de vraag wil beantwoorden, mag hij/zij/x dat doen. Vervolgens kan ook de persoon in de binnenkring antwoorden.

²³ Bepaal inhoud relationele en seksuele vorming met KAVES. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/de-inhoud-van-seksuele-opvoeding-bepalen-met-kaves>

²⁴ Bloosdoos - spel. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/bloosdoos-spel>

²⁵ Rond je seksualiteit - spel. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/rond-je-seksualiteit-spel>

Als de persoon in de buitenkring ervoor kiest om niet te antwoorden, wordt er een nieuwe kaart gepakt. Nadat de vraag is beantwoord, wisselen de rollen om. Op deze manier worden alleen vragen gesteld waarvan de bereidheid om te antwoorden hoog is.

De leerkracht kan naar eigen aanvoelen, of met behulp van een timer een signaal geven aan de leerlingen om enkele plaatsen door te schuiven. Bijvoorbeeld iedere 10 minuten of wanneer je merkt dat de gesprekken stilvallen. De leerlingen laten hun envelop met vragen op hun stoel liggen, zodat ze telkens nieuwe vragen ontvangen.

De jongere aan wie de vraag wordt gesteld, heeft zelf de vrijheid om te beslissen of en op welke manier hij/zij/x de vraag wil beantwoorden. Geef de jongere de tijd om goed na te denken. Het doel is niet om persoonlijke zaken tot in detail te bespreken, maar om openhartig te leren praten over relaties en seksualiteit. Het nadenken over wat je wel en niet met anderen wilt delen, is hierbij een belangrijk aspect. Elk duo bepaalt zelf hoe lang ze over een bepaalde vraag willen praten.

Dit kan betekenen dat tijdens eenzelfde ronde van enkele minuten het ene duo twee vragen bespreekt, terwijl een ander duo tien vragen behandelt. Het is ook belangrijk om te benadrukken dat de leerlingen hypothetische antwoorden mogen geven. Ze hoeven niet per se hun eigen leven hier en nu erbij te betrekken.

Variaties

Afhankelijk van de grootte van de groep, de mondigheid van de leerlingen en het onderlinge vertrouwen, kun je kiezen voor een variatie op het spel. Hieronder staan 3 voorbeelden.

Hele groep

De groep zit in een kring. De leerkracht houdt de kaarten vast en vraagt wie er een kaart wil trekken. Hierbij wordt van tevoren aangegeven dat als er een kaart wordt getrokken die de jongere niet wil beantwoorden, hij/zij/x die terug mag geven. Als de jongere besluit de vraag te beantwoorden, wordt deze hardop voorgelezen en kan de jongere antwoord geven. De anderen mogen verduidelijkende vragen stellen. Als de jongere klaar is met het beantwoorden van de vraag en eventuele vervolgvragen, kan gevraagd worden of iemand anders wil reageren, beamen of tegenspreken. Daarna trekt een andere jongere de volgende kaart. Deze variant is vooral geschikt wanneer het relevant is om onder begeleiding van een leerkracht een bepaalde categorie klassikaal te behandelen, bijvoorbeeld 'weerbaarheid'.

Subgroepen op thema of gender

De groep wordt verdeeld in een aantal kleinere groepen. Optioneel kunnen deze groepen nog steeds worden onderverdeeld in binnen- en buitenkringen. Elke groep ontvangt vervolgens een envelop met vragen van één specifieke categorie. Er kan gekozen worden om de categorieën door te geven aan andere groepen, maar dit is niet noodzakelijk. Deze variant is geschikt voor een groep die nog niet zo bekend is met elkaar of met het thema. Op deze manier kunnen leerlingen de vrijheid hebben om zich aan te sluiten bij een specifieke categorie of groep, wat de drempel kan verlagen. Bij het opdelen van de groepen kan er ook voor worden gekozen om de meisjes en jongens te scheiden, gevolgd door dezelfde werkwijze en eventueel gemengde kaarten. Deze variant is geschikt voor een groep waarbij er merkbare klikjes zijn die nog niet bereid zijn zich open te stellen voor het andere geslacht.

Cafévorm

De groep wordt verdeeld in een aantal kleinere groepen. Laat de jongeren zich voorstellen dat ze op café zitten en op een ongedwongen manier met elkaar praten over een aantal vragen. In elk 'café' ligt een stapeltje met vragen klaar. Vraag hen na een tijdje om een ander café op te zoeken, waardoor er nieuw samengestelde groepjes ontstaan. Deze variant is geschikt voor een veilige klasgroep met mondige leerlingen. Ze kunnen vrij kiezen waar ze gaan zitten en er zijn minder richtlijnen over het beantwoorden van de vragen; zo is er meer ruimte voor spontane discussies en dialoog.

Nabespreking

Tijdens de klassikale nabespreking wordt niet stil gestaan bij de inhoud van de gesprekken, tenzij daar dringende vragen over zouden zijn. De nabespreking richt zich vooral op de werkvorm zelf.

Voorbeeldvragen:

- *Hoe vond je het om op deze manier met elkaar te praten?*
- *Lukt het om je eigen grenzen aan te geven en te bewaken?*
- *Welke onderwerpen waren moeilijker of makkelijker bespreekbaar?*
- *Zijn er verschillen tussen een jongen of een meisje als gesprekspartner?*

144 vragen uit verschillende categorieën:	
	Zelfbeeld (mediawijsheid, lichaamsbeeld, cosmetische chirurgie, onzekerheden) 15 kaarten
	Communicatie (praten over relaties en seksualiteit, hulp vragen, sekseverschillen en overeenkomsten) 15 kaarten
	Omgeving (communicatie met ouders en leeftijdsgenoten, begrip en respect voor andermans keuzes, externe verwachtingen) 15 kaarten
	Toekomst (relatievormen, toekomstdromen, huwelijk en trouw) 15 kaarten
	Weerbaarheid (wensen, grenzen, vertrouwen, verantwoordelijkheid, seksuele standaarden en verwachtingen, seksuele moraal) 25 kaarten
	Relaties (aangaan van relaties, maagdelijkheid, jaloezie, compatibiliteit, verschillen in cultuur en religie) 20 kaarten
	Seksualiteit (plezier, gedrag, verlangen, genot, verwachtingen) 20 kaarten
	Would you rather: keuze tussen twee zaken 7 kaarten
	De leerling bedenkt zelf een vraag om te stellen aan zijn/haar/x gesprekspartner 4 kaarten
	De leerling bedenkt zelf een vraag om te stellen aan zijn/haar/x gesprekspartner 4 kaarten
	De leerling bedenkt zelf een vraag om te stellen aan zijn/haar/x gesprekspartner 4 kaarten

4.2 Werkvorm 13: Evaluatie één palm, vijf vingers

Doelstelling:

- De leerlingen formuleren eerlijke en constructieve feedback op de lessenreeks en hoe zij deze ervaren.

Duur: 5-10 minuten**Bijlage:** niet van toepassing**Leerlingenbundel:** pagina 15**Werkwijze**

Tot slot integreerde ik een evaluatie voor de leerlingen in hun bundel. Deze is gebaseerd op een methodiek van Sensoa, genaamd '1 palm, 5 vingers'.²⁶ Hierbij laat je de leerlingen hun hand overtekenen (en eventueel personaliseren). In hun palm en vingers schrijven ze hun antwoorden op enkele vragen. Nadien verzamel je de bundel en krijg je een overzicht van hoe de leerlingen de lessen hebben ervaren, en wat misschien beter kan voor een volgende keer.

Palm: wat neem je mee uit deze les(sen)?

Duim: wat vond je leuk?

Wijsvinger: waar wil je nog op wijzen of benadrukken?

Middenvinger: wat was niet oké, of wanneer voelde jij je niet oké?

Ringvinger: wat was voor jou een echte meerwaarde?

Pink: Is er iets klein dat je nog wil toevoegen?

---

²⁶ *Leerlijnen voor seksuele opvoeding - Hoe gebruiken?* (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/leerlijnen-voor-seksuele-opvoeding-hoe-gebruiken>

5 Afsluiter (trap 3)

Volgens de derde trap uit het leerplan ILD wordt na de gezamenlijke lessen weer teruggekeerd naar de eigen levensbeschouwing, waar vervolgens aandacht wordt besteed aan de verrijking die deze dialoog met zich meebracht en het samenleven. Opnieuw is het de leerkracht levensbeschouwing zelf die kiest op welke manier dit vorm krijgt. Bij deze twee aanbevelingen om dit gesprek te starten.

5.1 Werkvorm 14: Bloosdoos

Op het einde van de laatste gezamenlijke les (zodanig dat alles nog vers in het geheugen van de leerlingen zit) zou je hen kunnen vragen één of meer persoonlijke boodschappen, opmerkingen of vragen rondom het hele gebeuren te deponeren in de zogenaamde 'bloosdoos'. Je vult zelf in of je hier gebruik maakt van een doos of niet. Je kan ook kiezen om de leerlingen dit anoniem te laten doen. Deze persoonlijke boodschappen kunnen dan de aanleiding vormen van waaruit je het gesprek weer oppikt in de eigen klas. Wat vonden de leerlingen van deze lessen, wat hebben ze bijgeleerd, hoe hebben ze zich gevoeld? De kans is groot dat de leerlingen wensen te ventileren in het bijzijn van hun vertrouwde leerkracht.

5.2 Werkvorm 15: Kleur bekennen

Een andere, of bijkomstige manier waarop je het gesprek met je eigen leerlingen kan aanknopen is door op het bord de verschillende levensbeschouwingen te noteren die gerepresenteerd werden tijdens de lessen. Vervolgens geef je de leerlingen enkele woorden of begrippen die zij in groep of aan de hand van een onderwijsleergesprek in de richting van een bepaalde levensbeschouwing moeten noteren. Zo linken ze de woorden aan de levensbeschouwing die zij daar het best bij vinden passen. Op deze manier maak je visueel hoe genuanceerd de leerlingen nu over het onderwerp nadenken; benoem dit ook. Het classificeren van de begrippen is uiteraard niet het hoofddoel van deze opdracht, wel de manier waarop de leerlingen dit besluiten aan te pakken en hoe ze dit verwoorden.

Voorbeeldwoorden:

Houvast, discriminatie, tweestrijd, structuur, raad, hoop, normen en waarden, broederschap, verdraagzaamheid, diversiteit, verbondenheid, familie, cultuur, rituelen, trouw, vriendschap, openheid, taboe, genot, emancipatie, schaamte

6 Evaluatie

Voor deze lessenreeks heb ik zowel een generieke evaluatiematrix voor de leerkracht, als een generieke zelfevaluatiematrix voor de leerlingen ontworpen. Deze kunnen ingezet worden tijdens deze lessenreeks, maar ook bij iedere levensbeschouwing afzonderlijk voor lessen van verschillende aard.

Evaluatiematrix groepsgesprek

De eerste matrix is een hulpmiddel om de deelname aan een groepsgesprek (en alle varianten daarop) van de leerlingen te beoordelen. Je kan deze matrix volledig naar je eigen hand zetten, waaronder criteria verwijderen en toevoegen.

De matrix valt uiteen in vier belangrijke criteria die op hun beurt opgesplitst worden, zijnde: actieve deelname, begrip voor anderen, denkproces en gesprekstechnieken. De matrix kan geraadpleegd worden als bijlage 11 'evaluatiematrix leerkracht'.

Zelfevaluatie leerling

De tweede evaluatiematrix is ontworpen voor de leerlingen zelf. Het betreft een blauwdruk die opnieuw helemaal gepersonaliseerd kan worden in functie van de les en de leerdoelen. Deze matrix is te raadplegen als bijlage 12 'zelfevaluatiematrix leerling'. Je kan deze inzetten aan het einde van verschillende lessenreeksen, zowel tijdens de lessen ILD als in de eigen klas wanneer er bijvoorbeeld aan interlevensbeschouwelijke competenties wordt gewerkt.

Naam leerling: _____		Thema les: _____		Klas: _____		Datum: _____	
Zelfevaluatie	Helemaal niet mee eens	Eerder niet mee eens	Eerder mee eens	Helemaal mee eens			
DEELNAME LES							
1. Ik nam actief deel aan de les							
2. Ik leefde de gemaakte afspraken goed na (pickasoli)							
3. Ik vond de les(sen) uitdagend							
4. Ik voelde me soms oncomfortabel tijdens de les							
5. Ik voelde de ruimte om mijn mening te kunnen geven							
BEGRIP VOOR ANDEREN							
1. Ik kan op een empathische, rustige manier in dialoog gaan met anderen							
2. Ik denk dat ik misschien mensen heb gekwetst door iets dat ik heb gezegd							
3. Ik ben kritisch, maar kan dit zonder te kwetsen overbrengen							
4. Ik sprak enkel over mezelf, niet in de naam van iemand anders							
5. Ik was bereid om te luisteren naar de mening van anderen							
DENKPROCES							
1. Ik heb het gevoel dat ik enkele zaken heb bijgeleerd							
2. Ik heb het gevoel dat mijn mening op een positieve manier is veranderd door de gesprekken met anderen							
3. Ik kan een probleem ook bekijken vanuit het perspectief van iemand anders							
4. Ik heb het gevoel dat ik opensta voor kritiek van anderen							
5. Ik heb het gevoel dat ik op een genuanceerde manier naar levensbeschouwelijke overeenkomsten en verschillen kan kijken							
Waar ben ik al goed in en waar kan ik nog in verbeteren?							

Bibliografie

Bepaal inhoud relationele en seksuele vorming met KAVES. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/de-inhoud-van-seksuele-opvoeding-bepalen-met-kaves>

Bloosdoos - spel. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/bloosdoos-spel>

De Maeght, C. (2023, 6 maart). *Exit ticket: weet snel of je les haar doel bereikt.* Klasse. <https://www.klasse.be/126690/doel-les-bereikt-meten-exit-ticket/>

deMens.nu. (2023, 10 oktober). *Vier je relatie op je eigen manier met een vrijzinnig humanistische relatieplechtigheid* | deMens.nu. <https://demens.nu/diensten/plechtigheden/relatieviering/#:~:text=Bij%20een%20vrijzinnig%20humanistische%20viering,gratis%20bijgestaan%20door%20professionele%20medewerkers.>

Ellavzw. (2023, 24 maart). *Home - ellavzw.* Ellavzw - Kenniscentrum Gender en Etniciteit. <https://ellavzw.be/>

GO! Pro - Interlevensbeschouwelijke dialoog (ILD). (z.d.). <https://pro.go.be/beleidsthemas/interlevensbeschouwelijke-dialoog>

Hoe begeleid je seksuele vorming? - Afspraken maken met Pickasoll - Tips - Jongeren begeleiden. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/goede-begeleidershouding-bij-seksuele-vorming-met-pickasoll>

ILD (GO!). (z.d.). Godsdienstonderwijs.be. <https://www.ilcild.be/page/ild-go/>

Kruispuntdenken: een solidaire en inclusieve beweging | çavaria. (z.d.). <https://www.cavaria.be/kruispuntdenken-een-solidaire-en-inclusieve-beweging>

Leerlijnen voor seksuele opvoeding - Hoe gebruiken? (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/leerlijnen-voor-seksuele-opvoeding-hoe-gebruiken>

NOS. (2016, 17 maart). *In beeld: groot spektakel op ultra-orthodox joods huwelijk.* <https://nos.nl/artikel/2093296-in-beeld-groot-spektakel-op-ultra-orthodox-joods-huwelijk>

Orthodox Aartsbisdom van België en Luxemburg. (z.d.). orthodoxia.be. <https://orthodoxia.be/nl/>

Pimento vzw. (2024, 8 januari). *Pimento versterkt wie met jongeren werkt - Pimento*. Pimento.
<https://www.pimento.be/>

Pinto, D. (2007). *Interculturele communicatie: Een stap verder*. Bohn Stafleu van Loghum.

Poppelmonde, W. (2001). *Filosoferen met jongeren*.

Praktische wegwijzer Trouwen voor de Kerk. (2023, 28 maart). Kerknet.

<https://www.kerknet.be/trouwen-voor-de-kerk/artikel/praktische-wegwijzer-trouwen-voor-de-kerk>

Protestantse tradities rondom trouwen. (2023, 7 november). Petrus - Protestantse Kerk.

<https://petrus.protestantsekerk.nl/artikel/protestantse-tradities-rondom-trouwen/>

Rachid. (2021, 2 maart). *Het islamitische huwelijk en de voorwaarden ervan - ICIM Leiden*. ICIM Leiden. <https://www.icimleiden.nl/vrijdagpreken/preek/het-islamitische-huwelijk-en-de-voorwaarden-ervan/>

Rond je seksualiteit - spel. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/rond-je-seksualiteit-spel>

Sensoa Vlaams expertisecentrum voor seksuele gezondheid. (z.d.). Sensoa.

<https://www.sensoa.be/wie-is-sensoa>

Shalimar - spel. (z.d.). Sensoa. <https://www.sensoa.be/materiaal/shalimar-spel>

Think, pair, share. (z.d.). Kent State University. [https://www.kent.edu/ctl/think-pair-share#:~:text=What,sitting%20near%20them%20\(PAIR\)](https://www.kent.edu/ctl/think-pair-share#:~:text=What,sitting%20near%20them%20(PAIR)).

Welkom — Central Committee Anglican Church Belgium. (z.d.). Central Committee Anglican Church Belgium. <https://www.centralanglican.be/welkom>

WTFOCK - S5 - aflevering 5. (z.d.). <https://www.goplay.be/video/wtfock/wtfock-s5/wtfock-s5-aflevering-5#autoplay>

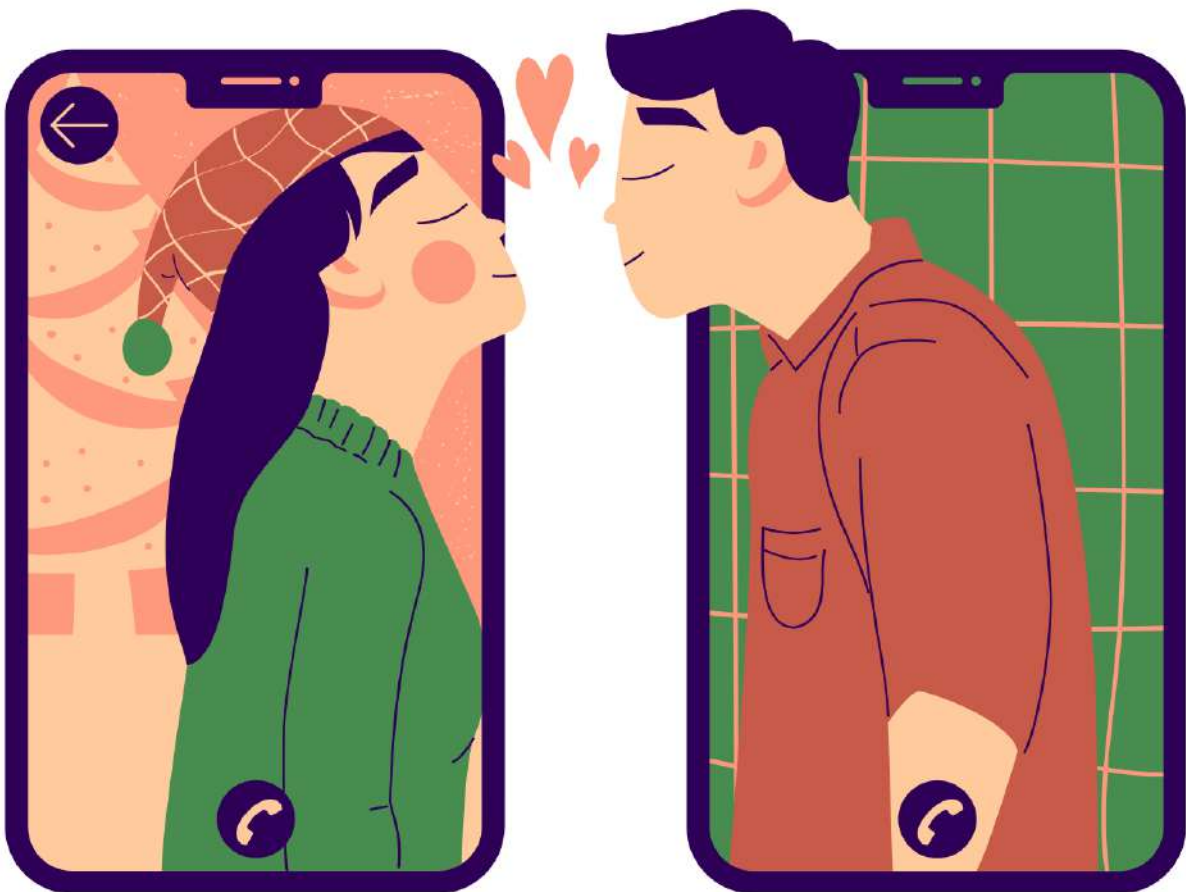

LESSENREEKS INTERLEVENSBESCHOUWELIJKE
DIALOOG EN RELATIONELE EN SEKSUELE VORMING

LEERLINGENBUNDEL

Zoektocht naar mijn dromen en
idealen in een pluralistische
samenleving

NAAM: .....

KLAS: .....

OPDRACHT 1: BUCKETLIST

Vul voor jezelf in wat je binnen X aantal jaren wil bereiken in je leven. Denk aan: carrière, persoonlijke ontwikkeling, reizen, relatie,.. Wanneer je de eerste 5 lijntjes hebt ingevuld plooi je het blad, noteer je je naam op het blanco stuk en geef je het af aan de leerkracht.

Wat beschouw je als jouw grootste prestatie tot op heden?

Wat is je droomvakantiebestemming?

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 5 jaar?

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 10 jaar?

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 15 jaar?

Naam: _____ Ingevuld door: _____

Vul dezelfde vragen nu in voor iemand anders en geef vervolgens het blad terug aan de oorspronkelijke eigenaar.

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 5 jaar?

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 10 jaar?

Wat wil je zeker bereikt hebben binnen dit en 15 jaar?

Privacy: Persoonlijke zaken die in de groep verteld worden, zijn vertrouwelijk en blijven binnen de groep. Er wordt dus niets doorverteld.

Ik-vorm: Je praat over jezelf, je gevoelens, wensen, ideeën. Je mag met iedereen van mening verschillen. Geen enkel standpunt moet verzwegen worden. Dit betekent ook dat je niet ongevraagd de mening van iemand anders vertolkt, of veralgemeningen maakt.

Cultuur: Opvattingen, waarden en normen zijn ook cultureel bepaald en kunnen dus verschillen. Ze verdienen allemaal evenveel respect. De ene opvatting is nooit beter of slechter dan de andere. Naast de grote culturen zijn er ook verschillende 'badkamer culturen'. Dat wil zeggen dat er bij iedereen thuis andere regels gelden in verband met naaktheid, relaties enz. We hebben respect voor die verschillen.

Keuze: Kies wat je vertelt en wat je liever niet vertelt. Zaken die niet onmiddellijk voor alle oren bedoeld zijn, of waarvan je denkt dat anderen ze niet zullen accepteren, mag je gerust voor jezelf houden. Je bepaalt dit zelf.

Actief: Wees actief in het groepsgebeuren. Wacht niet passief af, stel zelf zaken voor. Actief luisteren is ook actief deelnemen.

Seksuele ervaring: Niet iedereen is evenzeer seksueel actief. Sommigen hebben weinig of geen ervaring, anderen wel. Het is niet noodzakelijk om al ervaring te hebben, iedereen kan en mag meepraten of een mening hebben.

Oriëntatie: Je seksuele oriëntatie kies je niet zelf, er is van alles wat. Iedereen mag een eigen mening hebben over genders, seksuele voorkeuren en relatietypes. Akkoord gaan met al die zaken hoeft niet, respect hebben natuurlijk wel.

Luisteren: Luisteren naar elkaar zorgt voor een goed gesprek. Je kan het meest leren door te luisteren naar de ander.

Lachen: Lachen is belangrijk. Het kan helpen om de spanning eraf te halen. Ook al praten we over serieuze zaken zoals relaties en seksualiteit, toch is seksualiteit iets heel moois, iets om van te genieten. Uitlachen kan uiteraard niet.

Laat me zijn zoals ik
ben, om te worden wie ik
ben maar nog niet kan
zijn. En laat me dat
worden op mijn manier en
in mijn tijd.
- Karel Appel

OPDRACHT 2: WTFOCK IS KRUISPUNTDENKEN?

A. Yasmina speelde de hoofdrol in seizoen vijf van de jongeren serie 'Wtfock'. We bekijken een fragment. Beantwoord vervolgens de vragen.

Afbeelding: Wtfock Goplay

Met welke tweestrijd kampt Yasmina?

Welk advies zou je Yasmina willen geven?

Heb je al eens een gelijkaardige situatie meegemaakt? Je omgeving of levensbeschouwing verwacht iets van jou dat je eigenlijk zelf niet wilt? Beschrijf dit moment.

B. Kruispuntdenken (intersectionaliteit)

Kruispuntdenken, of ook wel intersectionaliteit genoemd, betekent dat mensen niet door één kenmerk worden gedefinieerd, maar door een combinatie van verschillende eigenschappen zoals geslacht, huidskleur, sociale klasse (hoe rijk of arm je bent), seksuele geaardheid, uiterlijk, levensbeschouwing en dergelijke meer. Deze verschillende eigenschappen beïnvloeden elkaar en bepalen hoe jij de wereld ervaart en hoe anderen jou behandelen.

Afbeelding: Farah Ramezani

Een concreet voorbeeld

Stel je voor dat je een meisje bent dat opgroeit in een arme buurt. Je ouders zijn gevlucht uit Iran. Elk van deze kenmerken, zoals je geslacht, economische situatie en je etnische achtergrond, heeft individueel al invloed op jouw leven. Maar samen kunnen ze unieke uitdagingen creëren die je misschien niet zou tegenkomen als je een jongen was, in een rijkere buurt woonde of Vlaamse ouders had gehad.

In de klas merk je bijvoorbeeld dat leerkrachten minder hoge verwachtingen hebben omdat ze onbewust stereotypen geloven over meisjes, minderheidsgroepen of jongeren die opgroeien in arme buurten. Dit kan invloed hebben op de kansen die je krijgt en hoe je jezelf ziet.

Kruispuntdenken helpt ons begrijpen dat deze ervaringen niet alleen over je geslacht of alleen over je etnische achtergrond gaan, maar over hoe al deze aspecten samenkomen in jouw leven.

Çavaria, de koepelorganisatie van holebi- en transgenderverenigingen, focust zich op vijf voornamelijk kruispunten. Hieronder zie je welke dat zijn en welke definities zij aan ieder kruispunt geven.

Kruispunt	Definitie
Handicap	<ul style="list-style-type: none"> - Handicap: personen met langdurige fysieke, mentale, verstandelijke of zintuiglijke beperkingen - Gezondheidstoestand: huidige toestand van iemands fysieke of psychische aandoening - Fysieke of genetische eigenschap: de kenmerken die aangeboren zijn of buiten iemands wil voorkomen (bijvoorbeeld geboortevlekken, brandwonden, letsels van operaties, verminkingen) en die stigmatiserend voor die persoon zijn of zouden kunnen zijn.
Etnisch-culturele identiteit	<ul style="list-style-type: none"> - 5 raciale criteria: 'ras', huidskleur, nationaliteit, afkomst en nationale/etnische afstamming - Geloof of levensbeschouwing - Taal
Gender	<ul style="list-style-type: none"> - Geslacht - 'Genderidentiteit' verwijst naar de diepe, innerlijke overtuiging en individuele beleving van eenieder met betrekking tot het eigen gender, dat al dan niet overeenkomt met het geslacht dat bij geboorte werd toegewezen. - 'Genderexpressie' verwijst daarnaast naar de manier waarop mensen (onder meer door kledij, spraak en gedrag) vorm geven aan hun
Leeftijd	<ul style="list-style-type: none"> - Leeftijd
Socio-economische achtergrond	<ul style="list-style-type: none"> - Vermogen/financiële middelen - Burgerlijke staat - Geboorte: "afstamming van een van de ouders" - Sociale afkomst: "behoren tot 'een bepaalde sociale klasse, familiale achtergrond of sociaal netwerk (bijvoorbeeld adel).

Afbeelding: Freepik

C. Toepassing kruispuntdenken

Welke drie voornaamste identiteitsassen zouden een belangrijke rol spelen in het leven van onderstaande mensen? Kies één persoon. Je mag gebruik maken van het internet om extra informatie op te zoeken. Kwam je tot dezelfde antwoorden als een klasgenoot?

Yasmina (Wtfock)

Influencer Jessie Maya

Acteur Will Smith

Naam:

Welke drie identiteitsassen spelen de grootste rol in jouw eigen leven? Markeer ze op de afbeelding en leg uit waarom je deze koos. Voeg eventueel zelf een extra as toe op de afbeelding.

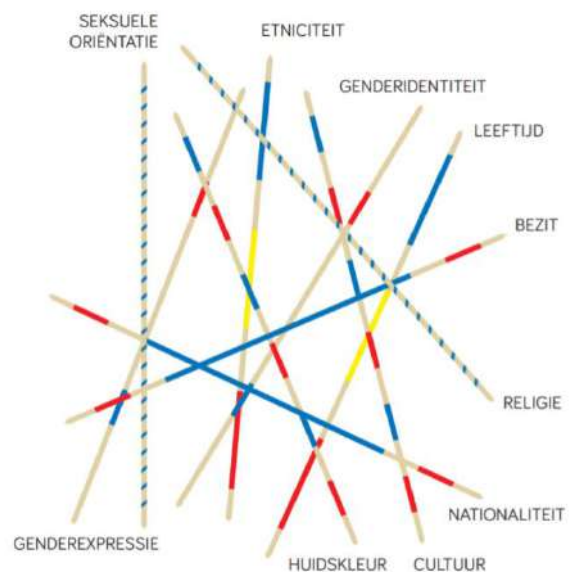

OPDRACHT 3: FEIT OF MYTHE?

Bij discussies over seksualiteit en relaties wordt de werkelijkheid soms versimpeld tot zogenaamde ‘algemene waarheden’. Zulke veralgemeningen kunnen handig zijn in een discussie, maar ze zijn meestal gebaseerd op halve of hele onwaarheden. De werkelijkheid is vaak veel genuanceerder, en niet zo zwart/wit. Vooral als het over ‘anderen’ gaat (mensen die niet op jou lijken), gebruiken we soms stereotypen.

Bijvoorbeeld: jongens willen altijd seks! Meisjes zijn emotioneel, mannen zijn rationeel!

Opdracht: Je krijgt in groep één of meerdere stellingen toegewezen. Het is jullie taak om te achterhalen of het volgens jullie om een feit of mythe gaat. Volg de instructies in deze bundel (think – pair – share) om tot jullie definitieve antwoord te komen en presenteer dit aan de rest van de klas.

TIP: Het gaat niet alleen om het vinden van de juiste oplossing, maar ook om dit antwoord goed te onderbouwen en verder te denken dan jullie buikgevoel.

Onze gekregen stelling(en):

Afbeelding: ThoughtCo. / Melissa Ling 1

Stap 1 THINK: Wat zegt jouw buikgevoel (zonder overleg)?

Stap 2 PAIR: Overleg met je groep wat iedereen in eerste instantie denkt.

Stap 3: Raadpleeg het internet, zoek informatie om jullie buikgevoel te bevestigen of te weerleggen. Maak nota's.

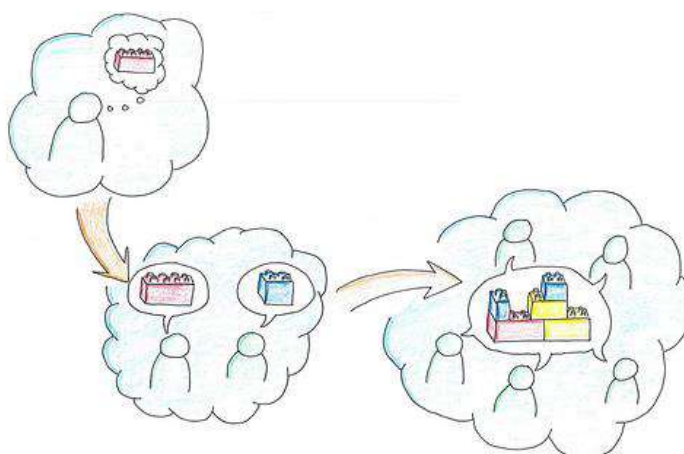

Afbeelding: Think Pair Share by o.tacke

Stap 4 (optioneel): Indien jullie nog te veel twijfelen kan je één concrete ja/nee vraag stellen aan een leerkracht naar keuze. Misschien maakt dit antwoord jullie iets wijzer! Noteer de vraag en het antwoord.

Stap 5 SHARE: Noteer jullie finale antwoord. Is de stelling een feit of mythe, en waarom?

Afbeelding: Sex education Netflix

OPDRACHT 4: BUILD A PARTNER

A. Hieronder zie je een lijst met kenmerken die de meeste mensen zoeken in een partner. Maar welke zijn voor jou het belangrijkste? Vul de lijst eerst nog aan met twee eisen.

1. Iemand die creatief is	16. Iemand die weet wat hij wilt
2. Iemand die mij begrijpt	17. Iemand die smaak heeft
3. Iemand die altijd eerlijk is	18. Iemand die school belangrijk vindt
4. Iemand die enthousiast is	19. Iemand die gevoelig is
5. Iemand die veel te besteden heeft	20. Iemand die me vrijheid geeft
6. Iemand die knap is	21. Iemand die competitief is
7. Iemand die ook echt een goede vriend(in) kan zijn	22. Iemand die sportief is
8. Iemand die zorg draagt voor dier, mens en planeet	23. Iemand die zorgzaam is
9. Iemand die verstandig is	24. Iemand die vrijgevig is
10. Van dezelfde muziek houden	25. Iemand die dapper is
11. Iemand die goed overeenkomt met mijn familie	26. Iemand die me uit mijn comfortzone haalt
12. Iemand die graag dingen gaat doen	27. Iemand die gevoelens durft uiten
13. Iemand die een goede ouder zou zijn later	28. Iemand die open-minded is
14. Iemand die me cadeautjes geeft	29. _____
15. Iemand die lekker kan koken	30. _____

Neem vervolgens je pen in de aanslag en spits je oren! Je krijgt maar beperkte tijd om deze opdracht uit te voeren.

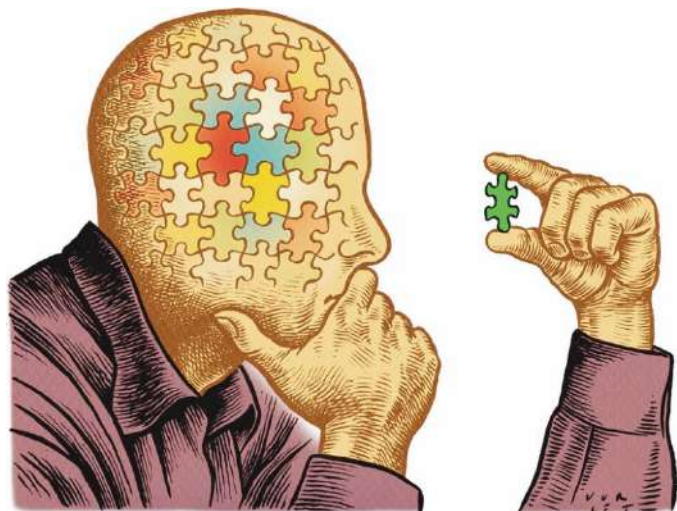
1. _____	6. _____
2. _____	7. _____
3. _____	8. _____
4. _____	9. _____
5. _____	10. _____

B. Wie is het?

We kennen allemaal het stereotype beeld van vrouwen die graag een ‘stoere’ man willen en mannen die een vrouw willen die zorgzaam is. Natuurlijk is de realiteit veel complexer dan dit, maar misschien is je partnerkeuze ergens toch wel voorspelbaar?

Iedere leerling heeft nog drie resterende eigenschappen voor zich. Kennen jullie elkaar goed genoeg om te weten wie welke eigenschappen heeft genoteerd? De klasgroep wordt opgedeeld in groepjes. Jullie ontvangen het wensenlijstje met drie eigenschappen van verschillende klasgenoten. Probeer te achterhalen van wie dit lijstje is. Op het einde komt iedereen ‘uit de kast’. Hoeveel hadden jullie er juist? Op basis van welke informatie of vooroordelen maakten jullie een keuze?

- *Wat is dan het verschil tussen universele en particuliere partnerwensen?*
- *In hoeverre heeft je levensbeschouwing hier invloed op?*

Afbeelding: Christophe Vorlet

OPDRACHT 5: RELATIONELE TIJDLIJN

Als je ooit een Amerikaanse tienerfilm hebt gezien, heb je waarschijnlijk wel eens gehoord van ‘first base, second base, third base en home base’, of op zijn minst een variant hiervan. Deze ‘bases’ - afgeleid van honkbal - verwijzen naar verschillende stappen die je zet aan het begin van je seksuele carrière, zoals te zien in bijvoorbeeld ‘American Pie’ (1999).

Klassiek verwezen deze ‘bases’ naar kussen, elkaar aanraken boven de taille, vervolgens onder de taille en/ of orale seks en als home base effectief geslachtsgemeenschap. Door de jaren heen zijn de verschillende stappen op seksueel gebied en ook binnen relaties sterk veranderd.

Opdracht: Maar, aan welke stappen denk jij zelf? En welke stappen zie jij jezelf ook effectief zetten in de toekomst? Noteer enkele (zowel grote als kleine) relationele en seksuele stappen die voor jou belangrijk zijn. Vervolgens maak je in groep een visuele tijdslijn, rekening houdend met elkaars achtergrond en wensen.

---

saltlick
@saltlickoh

Follow

first base: actually texting back
second base: sending pics of my dogs
third base: sending demos that are vaguely
about the person
home run: meeting up in a neutral location
once & being awkward the whole time

11:14 AM - 18 Jul 2018

Afbeelding: @saltlickoh op Twitter

OPDRACHT 6: HET HUWELIJK

A. Presentatie

In groep maken jullie een presentatie over het huwelijk binnen een bepaalde levensbeschouwing. Verdeel de taken en zorg voor een verzorgde presentatie (Canva, Powerpoint). Bespreek de voornaamste rituelen die bij dit huwelijk komen kijken. Zorg ervoor dat minstens onderstaande vragen in jullie presentatie aan bod komen. Uiteraard zijn andere feitjes en informatie ook meer dan welkom.

Inhoud:

- *Wie leidt de ceremonie?*
- *Waar gaat het huwelijk door? (locatie)*
- *Zijn er getuigen aanwezig, wat is hun rol?*
- *Is seks voor het huwelijk toegestaan?*
- *Hoe staat deze levensbeschouwing tegenover intimiteit binnen het huwelijk?*
- *Zijn er bepaalde festiviteiten voor of na het huwelijk? (tradities)*
- *Welke religieuze symbolen/boeken/tekens worden tijdens de ceremonie gebruikt?*
- *Hoe staat deze levensbeschouwing tegenover het homohuwelijk?*

Extra:

- *Welke kledij draagt het echtpaar?*
- *Wat is de rol van de familie voor/tijdens het huwelijk?*
- *Zijn er klassieke gerechten die geserveerd worden?*
- *Zijn er typische cadeaus die aan het echtpaar gegeven worden?*
- *Hoe lang duurt het hele huwelijk inclusief feest?*
- *Zijn er specifieke rolverwachtingen voor de bruid of bruidegom voor/ na het huwelijk?*

Afbeelding: Kaart Blanche Nonkels

B. Quiz

Vervolgens bedenken jullie minimaal vijf en maximaal zeven quizvragen over jullie eigen presentatie. Laat iemand van je groepje deze vragen formuleren in de gemeenschappelijke Kahoot! quiz. Neem nota's van de andere presentaties aan de hand van de placematmethode om de overwinning binnen te halen!

---

when you win at kahoot in
class, but fail all your exams

Afbeelding: historical_memess

Één palm, vijf vingers

Wij zijn benieuwd naar hoe jij deze les(sen) hebt ervaren. Teken je hand over op deze pagina en beantwoord de vragen op de juiste plaats.

Palm: wat neem je mee uit deze les(sen)?

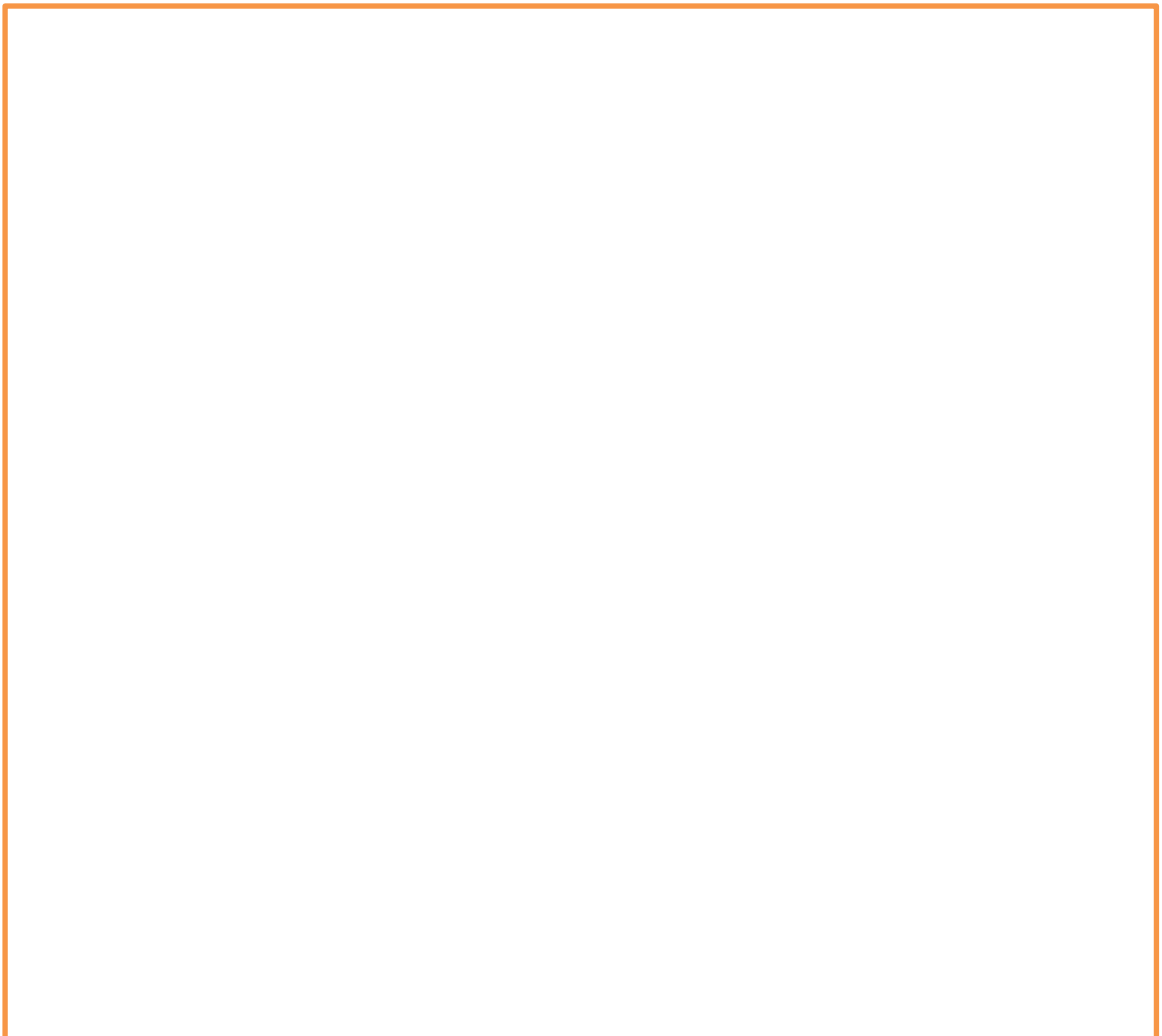
Duim: wat vond je leuk?

Wijsvinger: waar wil je nog op wijzen of benadrukken?

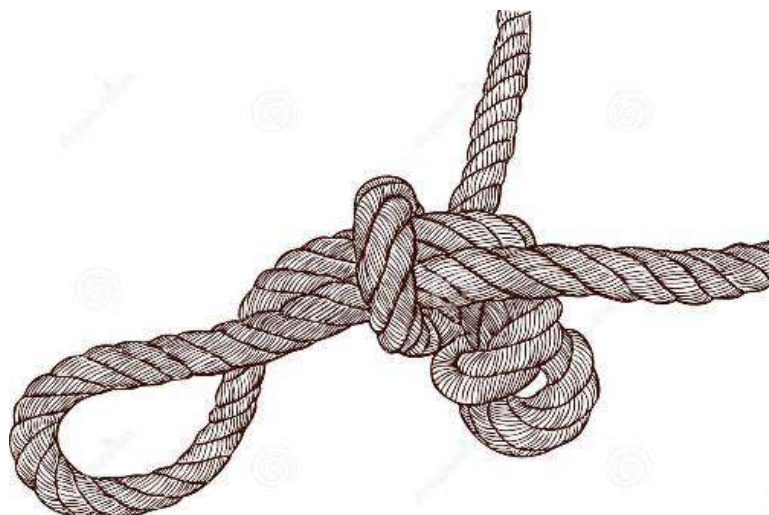
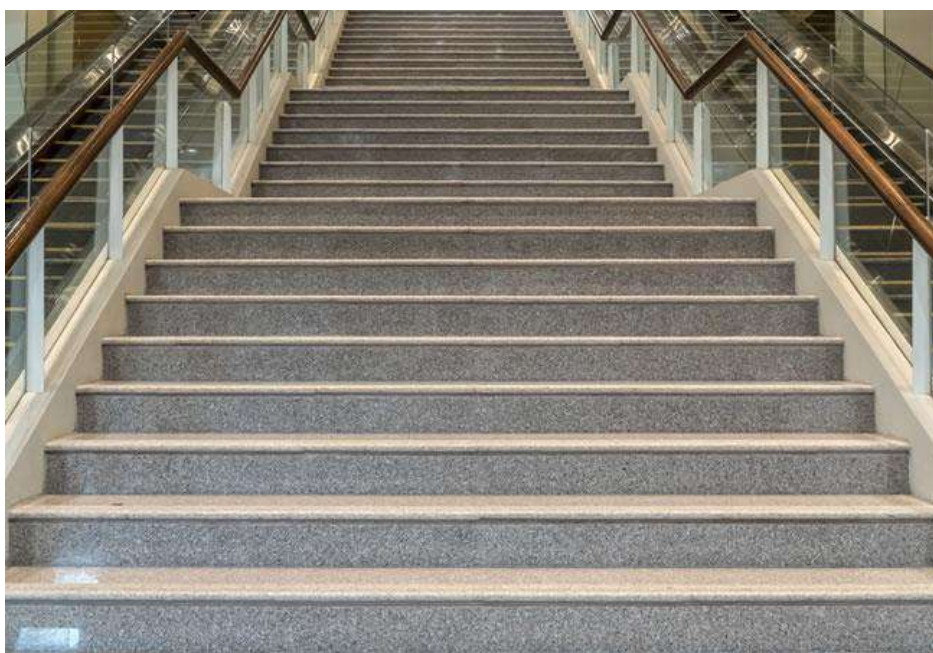
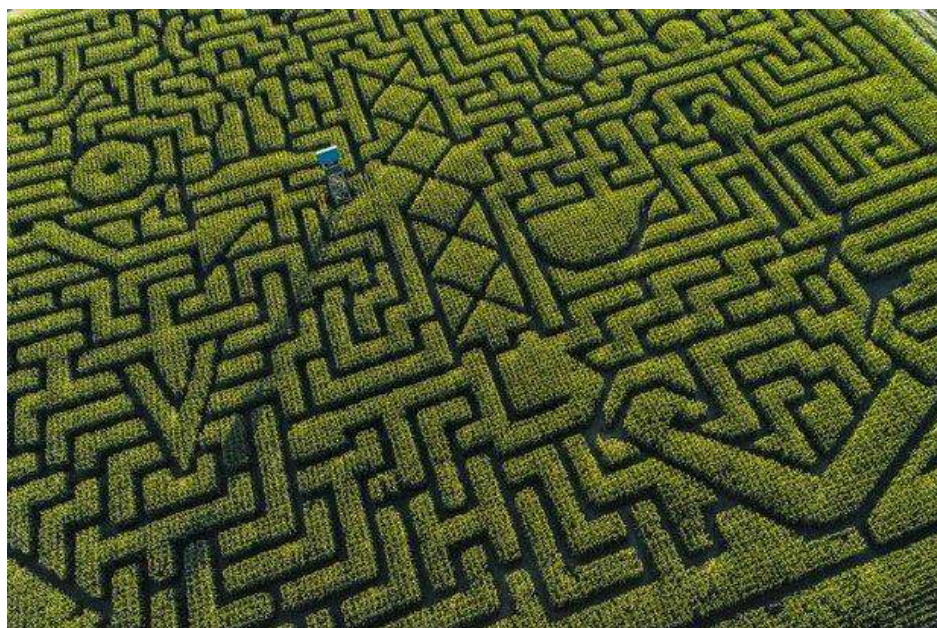
Middenvinger: wat was niet oké, of wanneer voelde jij je niet oké?

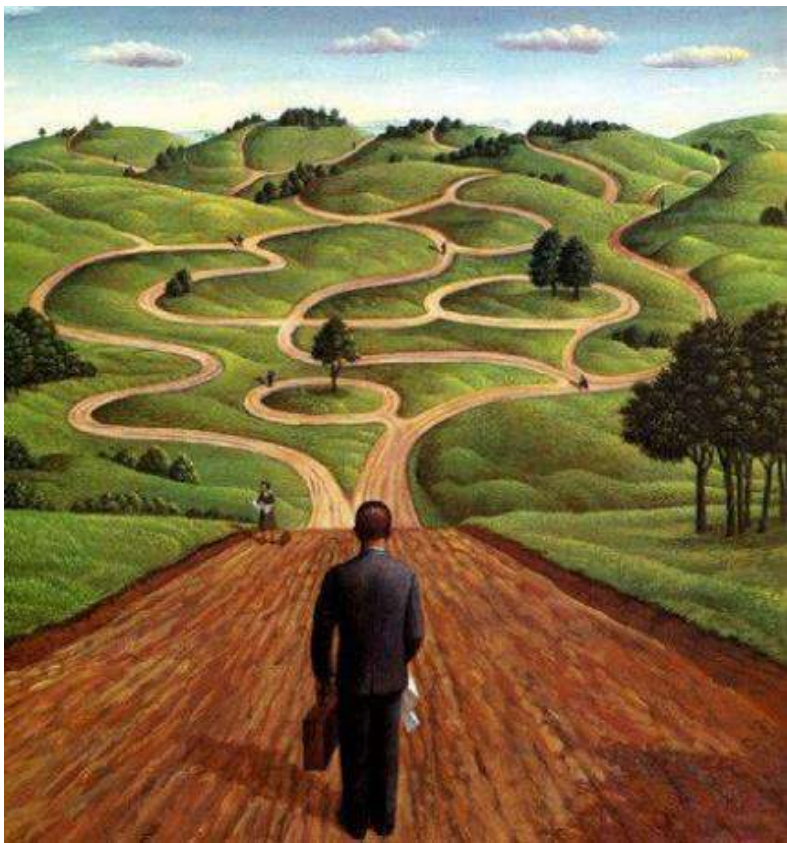
Ringvinger: wat was voor jou een echte meerwaarde?

Pink: Is er iets klein dat je nog wil toevoegen?

Bijlage 1: afbeeldingen filosofisch gesprek

Bijlage 2: oplossingen groepswork feit of mythe

Stelling: Aan je ouders zou je alles moeten kunnen vertellen.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Ouders kennen je van jongs af aan en staan meestal, ook al heb je niet dat gevoel, dicht bij jou? Dit is een belangrijke reden waarom het moeilijk kan zijn om persoonlijke dingen, waarover je je onzeker voelt of waarop je niet gewezen wil worden, aan je ouders te vertellen. Ook zullen je ouders over een aantal zaken een andere mening hebben dan jijzelf, en lok je misschien liever geen discussie uit. Zo is het mogelijk dat ouders soms het minst op de hoogte zijn van waar hun kinderen mee bezig zijn.

Stelling: Jongeren van Vlaamse afkomst mogen alles van hun ouders.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Ook Vlaamse ouders stellen regels ten aanzien van hun kinderen. Er is bovendien een grote diversiteit tussen ouders. In om het even welk land zullen er verschillen zijn in hoe ouders hun kinderen opvoeden. Dit is ook zo in België. Sommige kinderen zullen meer mogen, andere mogen dan weer minder. Er valt geen duidelijke lijn te trekken op vlak van opvoeding.

Stelling: Ouders hebben weinig invloed op de keuzes van hun kinderen.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Als je tiener bent kan het soms heel belangrijk voor je zijn 'anders' te zijn dan je ouders. En dan ga je meer luisteren naar vrienden of mensen naar wie je opkijkt. Toch toont onderzoek dat ouders een zekere invloed hebben op de keuzes die hun kinderen maken. Meer dan ouders soms denken en meer dan kinderen willen toegeven. Ouders en kinderen beïnvloeden elkaar zelfs wederzijds. Zoals kinderen kunnen veranderen door wat hun ouders wensen of verlangen, zo kunnen ook ouders veranderen door hun kinderen.

Stelling: Er is weinig verschil in wat jongens en meisjes mogen van hun ouders.

Antwoord: Dit is **MYTHE**

In de meeste culturen maakt men een onderscheid tussen regels waar jongens enerzijds en meisjes anderzijds zich moeten aan houden. Soms is dit verschil heel groot, soms wordt het verschil steeds kleiner (zoals in België bijvoorbeeld). Meestal hebben ouders toch nog iets meer schrik voor wat hun dochter zou kunnen overkomen, waardoor ze minder mogen dan bijvoorbeeld een broer.

Stelling: Een relatie staat of valt met het akkoord van de ouders.

Antwoord: Dit is een **FEIT**

Wettelijk gezien moeten ouders geen goedkeuring geven om te huwen als je ouders bent dan 18. Toch is het voor veel mensen belangrijk dat hun ouders de relatie goedkeuren. Je kan wel zelf beslissen met wie je een relatie aangaat, maar zonder de goedkeuring van je ouders kan je je onzeker voelen in je keuze. Dit kan relaties zwaar onder druk zetten.

Stelling: Wat je wel of niet mag doen wordt vooral bepaald door religie.

Antwoord: **MYTHE**

Ethische regels zijn een belangrijk onderdeel van de meeste religies. Natuurlijk is het zo dat waarden en normen ook daar andere factoren worden bepaald. Maar uiteindelijk is het de wet die bepaalt wat mag en niet mag.

Stelling: Een relatie op lange termijn is maar mogelijk als mensen hetzelfde geloof hebben.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Het is minder je geloof dat je levensregels bepaalt, eerder je cultuur en gewoontes. Als je samenwoont zijn deze vaak een grotere hinderpaal dan een verschillende geloofsovertuiging. Dit wil niet zeggen dat het onmogelijk is om een duurzame relatie op te bouwen met iemand die een andere achtergrond heeft dan jijzelf, het kan juist erg boeiend zijn. Daarnaast is het ook zo dat het meer inzet kan vragen.

Stelling: De regels die een levensbeschouwing voorschrijft zijn absoluut en universeel voor alle mensen die tot een bepaalde religie behoren.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Een eerste nuance die we moeten maken is dat binnen alle religies verschillende strekkingen bestaan. Elke religie heeft zijn gematigden, passief gelovigen, fundamentalisten en alle variaties daartussen. Van religies die we niet goed kennen vallen vooral de radicale stromingen op en dat is dan ook vaak wat we onthouden. Het is echter niet zo dat wanneer een bepaalde stroming binnen de Islam, Christendom of Hindoeïsme ethische regels naar voor schuift, dat alle Moslims, Christenen of Hindoes deze zullen volgen.

Stelling: Sommige religies promoten een gedwongen huwelijk.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Er bestaat geen enkele religie die gedwongen huwelijken promoot. Gedwongen huwelijken kunnen veeleer worden verklaard door de culturele achtergrond en niet zozeer door specifieke godsdienstige kenmerken. Verwar een gedwongen huwelijk ook zeker niet met een gearrangeerd huwelijk.

Stelling: Meisjes en jongens zijn even (on)trouw.

Antwoord: Dit is een **FEIT**

Cijfers tonen aan dat ontrouw geregeld voorkomt, zowel door jongens als door meisjes

Stelling: Als één van de partners éénmaal ontrouw is geweest, is de relatie gedoemd om te mislukken.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Je kan je partner na ontrouw vergeven en je relatie verder zetten. Soms is dit niet gemakkelijk en is het vertrouwen aangetast. Soms betekent dit dat de relatie zal ophouden te bestaan, soms zal een koppel dit vertrouwen weer kunnen herstellen. Daarnaast zijn er ook koppels die bewust kiezen voor een open relatie, waarbij losse relaties met andere partners aanvaard worden.

Stelling: Je moet elkaar als koppel alles vertellen.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Ook binnen een relatie kan je je eigen privacy behouden. Je bepaalt dit zelf. Je kan het als een teken van respect en vertrouwen zien als je elkaar de ruimte geeft om dingen niet te vertellen.

Stelling: Echte vrienden steunen je altijd.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Ook echte vrienden zullen niet altijd hun steun geven, bijvoorbeeld als ze vinden dat je eigenlijk zelf verantwoordelijk bent voor wat je is overkomen. Op zo'n moment krijg je dan felle kritiek. Dit kan hard aankomen, maar hoeft niet te betekenen dat je vrienden geen echte vrienden zijn.

Stelling: Een jongen en een meisje kunnen gewoon goede vrienden zijn.

Antwoord: Dit is een **FEIT**

Er bestaan zeker goede vriendschappen tussen jongens en meisjes. Niet alle mensen voelen zich lichamelijk aangetrokken tot elkaar, dus hoeft een vriendschap niet verward te raken door verliefdheid en seks.

Stelling: Een relatie kan pas werken als je allebei verliefd bent.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

In het romantisch liefdesideaal is verliefdheid een begin van een relatie, maar er zijn ook meer zakelijke of vriendschappelijke redenen om een relatie te beginnen, die perfect werken. Want verliefdheid gaat ooit over, en dan moet je elkaar nog wel zien zitten.

Stelling: Seks is penetratie

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Als mensen met elkaar seks hebben kan dat allerlei dingen betekenen: van strelen, zoenen, likken, vingers tot aan penetratie. Seks betekent voor iedereen iets anders. Indien seks enkel penetratie is zou dit immers betekenen dat lesbische koppels geen seks hebben, dit klopt natuurlijk niet.

Stelling: Je hebt pas echt een relatie als je seks hebt gehad.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

In heel wat relaties is seks niet belangrijk of afwezig. Om allerlei redenen. De aanwezigheid van seks in een relatie is geen criterium voor het feit of het wel of geen 'serieuze' relatie is. Liefdesrelaties zonder seks kunnen evengoed diep en waardevol zijn. Dit geldt voor relaties op om het even welke leeftijd.

Stelling: Jongens hebben meer zin in seks dan meisjes.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Zoals meisjes onderling verschillen in hoeveel zin ze hebben in seks, zo verschillen ook jongens. Naargelang de combinatie van twee mensen met verschillende libido's, zal bij het ene koppel de ene partner meer zin hebben in seks en bij een ander koppel de andere partner, ongeacht het geslacht/gender. Daarnaast is er ook het verschil tussen de frequentie van zin in seks en de intensiteit ervan. Indien je de zin in seks interpreteert in de betekenis van frequentie gaat de redenering voor veel jongens wel op.

Stelling: Het is mogelijk om te weten of een meisje nog maagd is, door het maagdenvlies te controleren.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Het 'maagdenvlies' bestaat eigenlijk niet. Het is geen vlies maar een soepel randje weefsel aan het begin van de vagina dat verschillende vormen kan aannemen. Bij een eerste seksuele contact kan dit randje scheuren en daardoor een beetje bloeden. Dit is echter niet altijd het geval. Je kan dus maagd zijn zonder te bloeden bij een eerste seksueel contact. Of een meisje (of een jongen) nog maagd is kan dus niet bewezen worden.

Stelling: Jongeren beginnen almaar vroeger aan seks.

Antwoord: Dit is een **MYTHE**

Studies tonen aan dat jongeren almaar langer wachten om seks te hebben. Jongeren worden niet preutser, maar voorzichtiger. Diverse onderzoeken bewijzen trouwens dat jongeren gemiddeld later aan seks beginnen en beter voorbereid zijn als ze goede seksuele vorming kregen.

Exit Ticket ILD

Naam:

Datum:

- Vandaag heb ik geleerd dat

.....

.....

- Wat ik het (minst) leuk vond aan deze les was

.....

- Ik voelde me vandaag .....

- Wat ik verwacht van een volgende les over dit onderwerp is

.....

Exit Ticket ILD

Naam:

Datum:

- Vandaag heb ik geleerd dat

.....

.....

- Wat ik het (minst) leuk vond aan deze les was

.....

- Ik voelde me vandaag .....

- Wat ik verwacht van een volgende les over dit onderwerp is

.....

Exit Ticket ILD

Naam:

Datum:

- Vandaag heb ik geleerd dat

.....

.....

- Wat ik het (minst) leuk vond aan deze les was

.....

- Ik voelde me vandaag .....

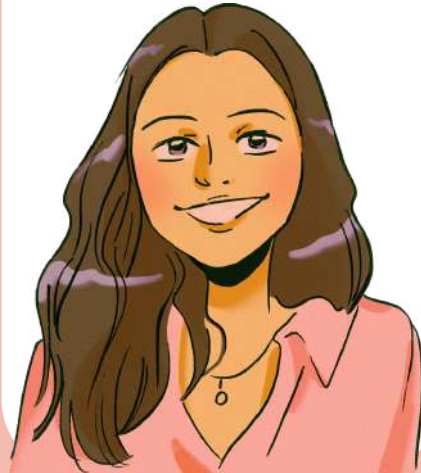
- Wat ik verwacht van een volgende les over dit onderwerp is

.....

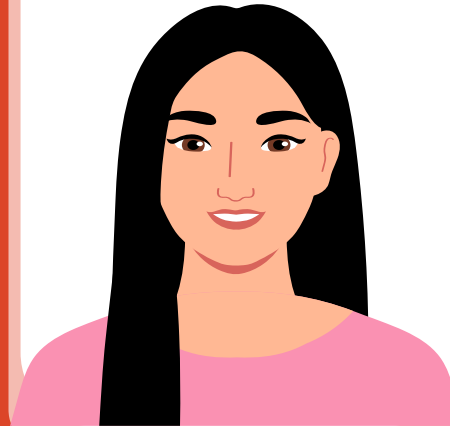
Anna-Sophia
Leeftijd: 20

Marie
Leeftijd: 16

Sidney
Leeftijd: 18

Ayat
Leeftijd: 17

Laimé
Leeftijd: 16

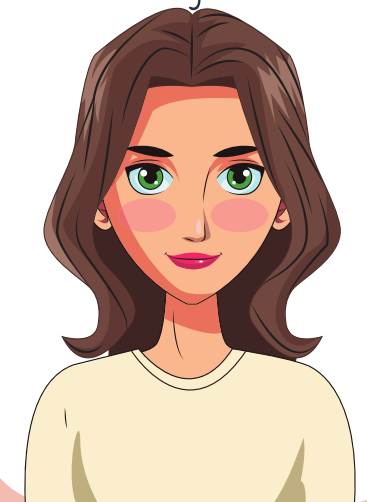
Soraya
Leeftijd: 19

Dunya
Leeftijd: 17

Femke
Leeftijd: 16

Daan
Leeftijd: 19

Cassie
Leeftijd: 17

Lucas
Leeftijd: 17

Bert
Leeftijd: 16

Timo
Leeftijd: 18

Daniëll
Leeftijd: 19

Munir
Leeftijd: 17

Lars
Leeftijd: 18

Jörg
Leeftijd: 19

Oussama
Leeftijd: 17

Rajesh
Leeftijd: 16

Stijn
Leeftijd: 20

Anna-Sophia Seksualiteit

Toen ik wat jonger was had ik vaak een nieuw liefje, maar dit was nooit echt serieus. Ik ben met een jongen ook nog nooit verder gegaan dan kussen. Moest ik nu een relatie hebben ben ik wel klaar voor de volgende stap.

Anna-Sophia Algemene informatie

Anna-Sophia neemt sinds kort de pil om haar buikpijn tijdens haar regels onder controle te houden. Tijdens de examens heeft ze erg veel faalangst. Haar beste vriendin vindt het spijtig dat Anna-Sophia haar nooit mee naar huis neemt. Ze denkt dat Anna-Sophia zich schaamt omdat ze het niet zo breed hebben.

Anna-Sophia Initiatief

Ik ga graag uit, ook al ben ik daar eigenlijk te jong voor. Ik maak de buitenwippers wel iets wijs aan de ingang. Jongens praten graag met mij, ik heb bijna iedere week wel een date.

Anna-Sophia Relatie

Dat je een relatie hebt betekent nog niet noodzakelijk dat je ook echt verliefd bent. Het is al zo vaak 'aan' geweest.

Anna-Sophia Ouders

Mijn ouders zijn geboren in Italië en zijn naar België gekomen om te werken. Ik zie ze niet zo heel vaak, alleen tijdens het avondeten. Mijn vader werkt als arbeider in de haven, mijn moeder poetst bij mensen thuis. Eigenlijk kennen zij dit land niet zo goed, ik moet hen van alles uitleggen.

Anna-Sophia Religie

Ik ga zeker trouwen voor de kerk en ik wil mijn kinderen ook de katholieke waarden meegeven.

Anna-Sophia Trouw

Als je getrouwd bent, moet je elkaar trouw blijven. Trouw tot de dood ons scheidt, zo simpel is het. Maar zolang je niet getrouwd bent moet je genieten van je vrijheid, vind ik.

Anna-Sophia Vrienden

Ik heb een paar goede vriendinnen en wij doen alles samen. We weten ook alles van elkaar. Als er iets is gebeurd, bel ik hen meteen op en vraag ik om advies. Ik bel graag en veel.

Anna-Sophia
Kaartje 8

Anna-Sophia
Kaartje 1

Anna-Sophia
Kaartje 2

Anna-Sophia
Kaartje 3

Anna-Sophia
Kaartje 4

Anna-Sophia
Kaartje 5

Anna-Sophia
Kaartje 6

Anna-Sophia
Kaartje 7

Marie Seksualiteit

Seks is voor volwassenen, daar ben ik zeker nog niet aan toe. Ik weet ook niet of ik daar ooit klaar voor zal zijn, moet dat per se? Ik zie wel.

Marie Algemene informatie

Marie is een tikkeltje vergeetachtig. Thuis vinden ze het erg belangrijk om iedere avond samen te eten en te praten over de voorbije dag. Vorige zomer had ze een vakantielief. Toen die meer wou dan enkel praten, ging dit voor haar te snel. Marie is nog niet klaar voor seks en vindt dit maar vies.

Marie Initiatief

Ik ben al wel eens verliefd geweest. Dan schrijf ik meestal een brief waarin ik mijn gevoelens uitleg. Met mijn eerste lief was het eigenlijk niet zo serieus, ik was nog jong. Ik was vooral blij dat ik kon zeggen dat ik een lief had, want iedereen had er toen een.

Marie Relatie

Als het 'aan' is, dan zie je dat gewoon. Je bent veel bij elkaar en doet veel samen. Ik zie het bij mezelf wel vaak niet zo snel als bij anderen. Ik heb niet altijd door wanneer een jongen verliefd op me is.

Marie Ouders

Ik kom goed overeen met mijn vader. Ik praat veel met hem, maar zo echt persoonlijke dingen hou ik toch liever voor mezelf. Met mijn moeder gaat het moeilijker, zij blaast de dingen zo snel op en neemt het dan veel te serieus. Daar kan ik echt niet tegen, dus hou ik de meeste dingen voor mezelf.

Marie Religie

Religie is ouderwets, daar ben ik niet mee bezig.

Marie Trouw

Verliefd zijn op twee personen tegelijkertijd, dat bestaat niet. Als mijn lief me bedrogen heeft, wil dat zeggen dat hij niet meer van me houdt. Dan hoeft ik hem dus ook niet meer te hebben.

Marie Vrienden

Ik heb een paar goede vrienden. Met hen praat ik over van alles. Het is raar hoe anders ze soms denken, dan vraag ik me wel eens af of ik wel normaal ben.

Marie
Kaartje 8

Marie
Kaartje 1

Marie
Kaartje 2

Marie
Kaartje 3

Marie
Kaartje 4

Marie
Kaartje 5

Marie
Kaartje 6

Marie
Kaartje 7

Sidney Seksualiteit

Moest ik een relatie hebben, dan zal het niet gemakkelijk zijn om eens alleen af te spreken. Mijn ouders zullen er voor zorgen dat we niet alleen zijn, vaak moet ik mijn jongere broer meenemen als ik met iemand afspreek. Seks hebben kan alleen als het echt serieus is.

Sidney Algemene informatie

Sidney's vriendinnen vinden het spannend om met haar over seks te praten. Jongens die opvallen en een grote mond opzetten vindt ze irritant. Ze kijkt graag naar voetbal, niet voor de sport maar wel voor de knappe mannen..

Sidney Initiatief

Kledij en uiterlijk zijn belangrijk voor mij, op een subtiele manier. Dat wil niet zeggen dat ik geen manier zoek om de aandacht te trekken van iemand die ik leuk vind. Het past niet voor een meisje om de eerste stap te zetten, dus dat doe ik niet.

Sidney Relatie

Het is 'aan' als hij me mee op date heeft gevraagd en daarna mijn ouders heeft ontmoet.

Sidney Ouders

Ik heb erg veel respect voor mijn ouders. Mijn moeder is mijn grote voorbeeld, ik hoop later op haar te lijken, namelijk een goede vrouw én moeder. We praten niet veel over persoonlijke dingen, dat hoort niet.

Sidney Religie

We vieren Chinees Nieuwjaar, want het jaar van de draak staat voor de deur en dat vieren we uitbundig. Voor mijn ouders is geloof niet heel erg belangrijk; ze hechten meer waarde aan mijn schoolresultaten.

Sidney Trouw

Vertrouwen is één van de belangrijkste dingen in een relatie. Als je niet trouw kan zijn faal je als partner en als mens.

Sidney Vrienden

Ik ben gelukkig want ik heb een hele hoop vriendinnen. We lachen en praten veel, maar over mijn thuissituatie ben ik niet erg open. Ik heb er moeite mee dat mijn gezin zo anders is.

Sidney
Kaartje 8

Sidney
Kaartje 1

Sidney
Kaartje 2

Sidney
Kaartje 3

Sidney
Kaartje 4

Sidney
Kaartje 5

Sidney
Kaartje 6

Sidney
Kaartje 7

Ayat Seksualiteit

Ik heb al wel wat (stiekeme) liefjes gehad, maar ik ga nooit verder dan kussen en knuffelen. De rest is voor later, wanneer ik getrouwd ben.

Ayat Algemene informatie

Ayat zegt altijd wat ze denkt, of het nu kwetst of niet. Wanneer ze langs een spiegel loopt, werpt ze altijd even een blik om te controleren of ze er goed uitziet, dat vindt ze belangrijk. Ayat werkt hard, maar geeft ook veel geld uit. Ze gaat iedere week winkelen op de Meir in Antwerpen.

Ayat Initiatief

Flirten doe ik graag en eigenlijk ook veel. Ik kijk dan iets langer dan normaal in iemands ogen, of ik loop expres wat vaker langs. Spannend!

Ayat Relatie

Als de tweede date leuk was dan zou ik spreken van een relatie. Vanaf dan kan kussen op de lippen én met tong.

Ayat Ouders

Mijn ouders beslissen uiteindelijk aan wie ze mij schenken. Ik kan zelf beslissen of ik die man dan kies of niet, maar ik vertrouw hun keuze. Zij zullen mij nooit met een slechte man laten trouwen. Mijn ouders kenden elkaar ook bijna niet toen ze trouwden, maar ze zijn nu nog altijd samen.

Ayat Religie

Mijn ouders zijn gelovig, ik volg dus ook de regels van het geloof, maar ik ga verder geen hoofddoek dragen of zo. Ik wil wel trouwen met een man die hetzelfde geloof heeft als ik.

Ayat Trouw

Als mijn vriend mij zou bedriegen, zou ik het meteen uitmaken. Dit zou namelijk willen zeggen dat hij niet verliefd genoeg is op mij, dan heeft onze relatie geen toekomst en heeft het dus ook geen zin om samen te blijven.

Ayat Vrienden

Mijn vriendinnen kennen mij goed en weten wie bij mij past. Ik vraag vaak hun mening, daar ben ik altijd erg nieuwsgierig naar. Ik zeg zelf ook altijd wat ik denk als zij ergens mee zitten.

Ayat
Kaartje 8

Ayat
Kaartje 1

Ayat
Kaartje 2

Ayat
Kaartje 3

Ayat
Kaartje 4

Ayat
Kaartje 5

Ayat
Kaartje 6

Ayat
Kaartje 7

Laime Seksualiteit

De eerste keer ging het niet gemakkelijk. Maar nu wordt seks toffer en spannender. Eigenlijk vind ik het erg leuk, zolang je het veilig doet is er toch niks verkeerd aan?

Laime Algemene informatie

Laime heeft een tongpiercing, ook al vindt haar moeder dit verschrikkelijk ordinair. Ze verlaat haar slaapkamer niet vooraleer alles opgeruimd is en ze haar bed heeft opgedekt. Ze weet dat het waarschijnlijk zinloos is, maar ze is nog steeds verliefd op haar eerste ex-lief.

Laime Initiatief

Ik durf op zich wel initiatief te nemen als ik verliefd ben op iemand. Dan zou ik bijvoorbeeld die persoon aanspreken op een feestje of een bericht sturen op Instagram.

Laime Relatie

Het is nog niet per se 'aan' omdat je gekust hebt, toch? Een relatie start pas wanneer je elkaar al een tijdje vaak ziet en voelt dat je zoveel mogelijk met die persoon wil samen zijn.

Laime Ouders

Ik zie mijn ouders niet zo heel veel. Ik heb meer aan mijn oudere zus, met haar kan ik over alles praten en weet ik tenminste dat het onder ons blijft. Zo vertelde ik haar dat ik ook wel gevoelens zou kunnen hebben voor meisjes.

Laime Religie

Ik geloof niet in God, zoveel ellende zou hij of zij op de wereld nooit toelaten, hoop ik.

Laime Trouw

Mensen zijn niet gemaakt om heel hun leven met één partner door te brengen. Ik zie dat bijvoorbeeld bij mijn ouders. Mijn moeder had een ander, toen is mijn vader vertrokken. Hij heeft sindsdien al veel vriendinnen gehad. Koppels die trouw en monogaam zijn, doen dit gewoon omdat het 'zo hoort'.

Laime Vrienden

Ik heb een hoop oppervlakkige vrienden en kennissen maar die moeten zich niet teveel bemoeien met mijn keuzes.

Laime
Kaartje 8

Laime
Kaartje 1

Laime
Kaartje 2

Laime
Kaartje 3

Laime
Kaartje 4

Laime
Kaartje 5

Laime
Kaartje 6

Laime
Kaartje 7

Soraya Seksualiteit

Voor mij is seks geen taboe, ik vind het normaal. Daarnaast hoort seks toch ook gewoon bij een relatie? Ik vind het geen probleem om aan te geven dat ik van seks geniet en het je dichterbij je partner brengt.

Soraya Algemene informatie

Je zal Soraya weinig alleen zien, ze is altijd bij vriendinnen. Ze wil graag eens een professionele shoot doen, ze droomt van een modellencarrière. Om dit te ondersteunen is ze veel bezig met gezond eten en bewegen.

Soraya Initiatief

Als ik een crush heb durf ik wel een berichtje te sturen om samen iets te doen. Ik doe dat wel alleen als ik al weet dat de andere misschien ook wel interesse heeft.

Soraya Relatie

Ik zou zeggen dat je van een relatie kan spreken wanneer je dingen samen doet zoals naar de cinema gaan of wandelen door de stad. Ik vind het leuk dat mensen dan kunnen zien dat we bij elkaar zijn, daar ben ik dan trots op.

Soraya Ouders

Mijn lief mag bij mij thuis komen als we elkaar een tijdje kennen en als het serieus is. Anders heeft het geen zin om hem/haar/x voor te stellen aan je familie, volgens mij.

Soraya Religie

Je kan wel verliefd worden op iemand met een andere godsdienst of religie, maar het is moeilijker volgens mij.

Soraya Trouw

Flirten met iemand anders terwijl je een lief hebt, betekent daarom niet dat je hem/haar/x 'bedriegt'. Flirten is gewoon leuk en is goed voor je zelfvertrouwen. Seks kan uiteraard niet, dat is vreemdgaan.

Soraya Vrienden

Goede vrienden zouden nooit zeggen dat iemand niet bij je past als dat niet waar zou zijn. Met mijn vriendinnen heb ik het vaak over jongens, dus ik weet altijd wat zij denken over de jongens die ik leuk vind.

Soraya
Kaartje 8

Soraya
Kaartje 1

Soraya
Kaartje 2

Soraya
Kaartje 3

Soraya
Kaartje 4

Soraya
Kaartje 5

Soraya
Kaartje 6

Soraya
Kaartje 7

Dunya Seksualiteit

Seks hebben voor het huwelijk kan niet. Zo staat het in ons geloof geschreven. Voor mij is dat belangrijk, mijn ouders zullen me dan ook nooit alleen laten met een man. Als ik zou afspreken met iemand, sturen ze altijd iemand van de familie mee.

Dunya Algemene informatie

Aan haar ketting heeft Dunya de hand van Fatima hangen. Ze droomt van een groot gezin en ziet zichzelf als huismoeder. Ze vindt dat jongeren uit België vaak geen respect hebben voor elkaar en hun ouders.

Dunya Initiatief

Ik kom zelden buiten. Van school ga ik rechtstreeks naar huis. Daar help ik dan mijn moeder en thuis is er genoeg om te doen.

Dunya Relatie

Ik heb altijd gezegd dat ik nooit aan een relatie begin, maar de laatste tijd denk ik daar anders over. Hoe kan ik anders ooit trouwen? Ik zal alleszins zelf niet naar een jongen toestappen.

Dunya Ouders

Mijn ouders komen op de eerste plaats. Als zij niet willen dat ik verder ga met mijn lief, respecteer ik hun beslissing.

Dunya Religie

Godsdienst is belangrijk voor mij. Ik bid elke dag, het zou jammer zijn moest ik de enige zijn die dit doet.

Dunya Trouw

Nooit zal een jongen een trouwe echtgenoot worden als hij je al bedriegt wanneer je nog niet eens getrouwd bent. Ik wil niet dat zo iets mij ooit overkomt. Vreemdgaan kan niet, het is een schande volgens mijn geloof.

Dunya Vrienden

Als mijn vrienden me iets zouden vertellen over mijn aanstaande echtgenoot waaruit blijkt dat hij niet serieus is in zijn gevoelens naar mij, dan zal ik het onmiddellijk uitmaken.

Dunya
Kaartje 8

Dunya
Kaartje 1

Dunya
Kaartje 2

Dunya
Kaartje 3

Dunya
Kaartje 4

Dunya
Kaartje 5

Dunya
Kaartje 6

Dunya
Kaartje 7

Femke Seksualiteit

De eerste keer wil ik het doen met iemand die bijzonder voor mij is. Ik zou me pas echt op mijn gemak voelen als het voor ons allebei de eerste keer is. Misschien duurt het nog wel even vooraleer ik de juiste persoon tegenkom.

Femke Algemene informatie

Bij triestige films moet Femke vaak huilen. Toevallig hoorde de leerkracht aardrijkskunde dat Femke met haar vriendinnen over zijn 'strak kontje' aan het praten waren. Femke is erg actief op sociale media en maakt filmpjes op TikTok over haar dagelijkse leven.

Femke Initiatief

Ik vind jongens van mijn leeftijd erg kinderachtig. Ik zit niet echt te wachten op geforceerde dates met hen. Ik vraag me af hoe het zou zijn om met een meisje samen te zijn. Ik wil het goed doen op school om later een job te hebben die iets betekent.

Femke Relatie

Er is niet echt een moment waar je kan zeggen dat het 'aan' is, vind ik. Maar het is wel duidelijk als ik echt bijzonder ben voor die persoon en omgekeerd.

Femke Ouders

Mijn moeder heeft nooit veel door. Ik zou waarschijnlijk met haar over jongens kunnen praten, maar veel gaat ze mij toch niet kunnen helpen. Door de scheiding met mijn vader heeft ze een hekel aan mannen gekregen. Ik trek mijn plan wel.

Femke Religie

Ik ben redelijk gelovig opgevoed tot mijn 12de. Mensen die geloven hebben er veel aan, ik geloof ondertussen alleen wat ik zelf zie.

Femke Trouw

Als je ziet hoeveel scheidingen er zijn, vind ik het stom om te denken dat je je hele leven trouw kan zijn. Maar ik zou zeker wel gekwetst zijn als ik bedrogen zou worden.

Femke Vrienden

Ik heb redelijk veel vrienden. Ik vind het ook wel belangrijk om mijn eigen ding te kunnen doen, maar ik vind het ook vervelend als vrienden niet akkoord gaan met mijn keuzes. Ik probeer het hen dan zo goed mogelijk uit te leggen zodat ze mijn standpunt begrijpen.

Femke
Kaartje 8

Femke
Kaartje 1

Femke
Kaartje 2

Femke
Kaartje 3

Femke
Kaartje 4

Femke
Kaartje 5

Femke
Kaartje 6

Femke
Kaartje 7

Daan Seksualiteit

Kussen vind ik fijn, de rest is voor later. Ik zal waarschijnlijk ook niet trouwen, dat is niks voor mij. Mijn ouders zijn gescheiden dus ik geloof er niet echt in.

Daan Algemene informatie

Twee van Daan's vrienden vinden 'homo zijn' niet natuurlijk. Bij de meisjes van de klas staat hij bekend als een goede kusser. Zijn vader vermoedt dat hij op jongens valt. Hij vindt het een gekke gedachte maar wilt vooral dat zijn zoon gelukkig is. Hij weet niet of hij Daan hierover moet aanspreken of niet.

Daan Initiatief

Meestal hebben we al gekust en beslissen we dan om eens iets samen te gaan doen. Eerst waren het vooral meisjes, maar recent heb ik ook met een jongen gekust op een feestje. Ik ben sindsdien nogal in de war.

Daan Relatie

Het is 'aan' als het na een paar weken nog steeds goed gaat. Soms is dat niet zo, en verliezen we de interesse voor elkaar. Ik heb al één keer een relatie gehad, dat was met een meisje.

Daan Ouders

Mijn moeder vraagt me constant of ik nog geen vriendin heb, ik weet niet wat ik zou antwoorden als ik met een jongen zou zijn.

Daan Religie

Ik geloof wel in God, maar volgens mijn geloof kan homoseksualiteit niet. Dat vind ik jammer, ik hoop dat ik niet zo ben. Dat zou alles veel gemakkelijker maken.

Daan Trouw

Trouw blijven aan één persoon voor een heel leven lang? Dat komt bijna nooit voor.

Daan Vrienden

Mijn vrienden ken ik vooral vanuit de fitness, zij weten niet dat ik een jongen heb gekust.

Daan
Kaartje 8

Daan
Kaartje 1

Daan
Kaartje 2

Daan
Kaartje 3

Daan
Kaartje 4

Daan
Kaartje 5

Daan
Kaartje 6

Daan
Kaartje 7

Cassie Seksualiteit

Seks kan zonder te trouwen maar dan moet het wel met de juiste persoon zijn. De eerste keer moet perfect zijn, het kan niet met de eerste de beste.

Cassie Algemene informatie

Cassie is nog redelijk speels voor haar leeftijd. Ze valt op zuiderse types. Ze heeft nog nooit een vriend gehad maar heeft wel al een heel goed idee over hoe ze het voor de eerste keer wil doen. Haar vrienden bewonderen haar moed nu haar vader zo ziek is. Ze helpen haar waar ze kunnen.

Cassie Initiatief

Ik wil verliefd worden op reis in Italië met mooie muziek op de achtergrond, een beetje zoals in de films. Tot nu toe is dat nog niet gebeurd, het is op het moment dat je het minst verwacht dat je verliefd wordt, zeggen ze toch altijd. Ik hoop dat dit moment er snel is.

Cassie Relatie

Het is 'aan' als je elkaar graag ziet en dat ook tegen elkaar zegt.

Cassie Ouders

Mijn ouders zijn heel belangrijk voor mij. Er kan veel besproken worden, mijn mama zou het wel tof vinden moest ik een lief hebben. Toch vertel ik haar niet alles, ik vind het een beetje raar om er met haar over te praten.

Cassie Religie

Als je beiden hetzelfde geloof hebt, is religie van weinig belang voor je relatie. Als een verschillend geloof hebt, of één van de twee gelooft niet en de ander wel, dan is dat moeilijk. Ikzelf geloof wel, maar zonder er dingen voor te doen.

Cassie Trouw

Trouw is heel belangrijk. Ik zou me heel slecht voelen als de persoon waarvan ik hou me zou bedriegen. Ik zou die persoon nooit meer kunnen vertrouwen en ook twifelen aan mezelf.

Cassie Vrienden

Als mijn vrienden echte vrienden zijn, dan hebben ze respect voor mijn keuzes.

Cassie
Kaartje 8

Cassie
Kaartje 1

Cassie
Kaartje 2

Cassie
Kaartje 3

Cassie
Kaartje 4

Cassie
Kaartje 5

Cassie
Kaartje 6

Cassie
Kaartje 7

Anna-Sophia
Bonus 1

Mijn beste vriendin en ik zitten vaak op haar kamer of in het Kruidvat make-up uit te proberen. We kijken ook samen naar tutorials op youtube en proberen die make-up look dan na te maken.

Anna-Sophia
Bonus 2

Ik hou van vintage en tweedehands winkelen. Het is goedkoop én stijlvol. Bijna al mijn sieraden koop ik in de kringloop, ik ga ook graag naar de rommelmarkt. Ik ben een kei in afbieden! Ik woon met mijn gezin in een sociale woning in Deurne.

Marie
Bonus 1

Ik doe met een paar vrienden aan streetdance en volg gitaarlessen. Ik woon een beetje buiten de stad Antwerpen in een huis met een tuin.

Marie
Bonus 2

Sinds kort is oma bij ons ingetrokken na het overlijden van haar man. Dat is erg gezellig. Mijn vader heeft de benedenverdieping voor haar ingericht.

Sidney
Bonus 1

Ik ga naar school en daarna doe ik soms iets met vriendinnen. Ik help mijn moeder vaak met koken omdat ik weet dat het van mij verwacht wordt. Ik wil het ook wel graag leren want gezond eten is belangrijk.

Sidney
Bonus 2

We wonen boven het Chinees restaurant van mijn familie. In het weekend spring ik vaak bij in de zaal en bedien ik klanten. Ik krijg hier een beetje geld voor, zo heb ik al wel wat kunnen sparen.

Ayat
Bonus 1

Met mijn vriendinnen ga ik vaak naar het park dicht bij ons thuis, daar kijken we stiekem naar de jongens. Ik verzamel handtassen net als mijn zus, we hebben er samen al 32.

Ayat
Bonus 2

Ik heb nog twee broers maar die wonen niet in België. Zij hebben al een gezin, ik vind het jammer dat ik dit moet missen. Ik woon zeer graag waar we wonen want onze living kijkt uit op de Schelde.

Anna-Sophia
Bonus 1

Anna-Sophia
Bonus 2

Marie
Bonus 1

Marie
Bonus 2

Sidney
Bonus 1

Sidney
Bonus 2

Ayat
Bonus 1

Ayat
Bonus 2

Laime
Bonus 1

Ik luister vaak naar muziek, zowel thuis als bij vriendinnen en soms tot laat in de nacht. Mijn ouders en ik wonen in een huis dat wel oké is, niet al te klein. We hebben onlangs de tuin laten aanleggen, nu is het er wel mooi en nodig ik mijn vriendinnen soms uit om hier samen te chillen.

Laime
Bonus 2

Ik word momenteel getest op autisme. Het zou wel veel zaken verklaren, ook dat ik op personen val in plaats van een specifiek geslacht. Ik lig echt niet wakker van zo'n dingen.

Soraya
Bonus 1

Ik zie mijn vriendinnen vaak. We zitten op elkaars slaapkamer of zien elkaar in de winkelstraat. Meestal praten we dan over jongens, of de laatste juice.

Soraya
Bonus 2

Ik woon in de Afrikaanse wijk van Antwerpen. Ons appartement is niet zo heel groot maar wel gezellig. Ik ben opgegroeid in een groot gezin, daar droom ik voor mezelf ook van.

Dunya
Bonus 1

Ik woon in een straatje in de buurt waar bijna al mijn familie woont. Mijn beste vriendin is mijn tweelingzus. Ik heb ook nog een broer maar daar praat ik niet veel mee; hij is ook al wat ouder en woont niet meer thuis.

Dunya
Bonus 2

Ik heb geen hobby's maar zou later graag talen studeren. Ik ga graag op reis en vind het dan belangrijk om mensen te kunnen begroeten in hun eigen taal.

Femke
Bonus 1

Ik doe veel. Ik zit in de Chiro, de leerlingenraad op school en ik ga vaak zwemmen. Daarnaast spreek ik vaak af met een paar vrienden in de stad. In het weekend ga ik met mijn gezin vaak kamperen in de Ardennen.

Femke
Bonus 2

Gelukkig moet ik niet al te veel tijd steken in schoolwerk, het lukt meestal zo wel. Ik woon net buiten het centrum met mijn moeder en zus. Ik vind skincare erg belangrijk, ook bij mannen!

Laime
Bonus 1

Laime
Bonus 2

Soraya
Bonus 1

Soraya
Bonus 2

Dunya
Bonus 1

Dunya
Bonus 2

Femke
Bonus 1

Femke
Bonus 2

Daan
Bonus 1

Ik ga naar de fitness en train een paar keer per week, vooral gewichtheffen. Ik studeer economie talen en wil later graag in een bank gaan werken.

Daan
Bonus 2

Ik woon met mijn moeder in een appartement, in het weekend verblijf ik bij mijn vader in de stad. Ik ben een introvert: ik krijg energie van alleen zijn.

Cassie
Bonus 1

Ik volg toneellessen. Voor andere dingen heb ik geen tijd want ik moet heel hard werken voor school. Mijn moeder help me waar ze kan, ze is leerkracht.

Cassie
Bonus 2

Papa is ernstig ziek, hij moet regelmatig naar het ziekenhuis. Ik ga hem dan altijd bezoeken, waardoor ik minder tijd heb voor vrienden of relaties.

Lucas
Bonus 1

Ik zit in een band. De garage waar we repeteren, gebruik ik ook om graffititekeningen te maken. Ik woon met mijn ouders op een appartement in de stad. Het is er nogal klein, dus ik ben er eigenlijk liever niet.

Lucas
Bonus 2

Sinds kort volg ik therapie. Ik heb soms langere periodes waarin ik erg depressief ben, ik vind het belangrijk om hier open over te zijn.

Bert
Bonus 1

Ik zit heel veel op mijn pc. Online gamen en chatten doe ik graag. Ik woon in een groot rijhuis, samen met mijn ouders en kleinere zus. Ik ga met de tram naar school en zet mijn zusje af.

Bert
Bonus 2

Door mijn onzekerheid vind ik het moeilijk om helemaal mezelf te zijn bij iemand. Ik merk dat ik vaak andere mensen hun gedrag kopieer om er zo hopelijk bij te horen.

Daan
Bonus 1

Daan
Bonus 2

Cassie
Bonus 1

Cassie
Bonus 2

Lucas
Bonus 1

Lucas
Bonus 2

Bert
Bonus 1

Bert
Bonus 2

Timo
Bonus 1

Ik vind het leuk om met mijn vrienden op te trekken. We spreken vaak af in de winkelstraat en daar roken we dan een sigaretje ofzo. Ik woon in de buurt van de stad waar ik veel mensen ken, mijn hele familie woont in dezelfde wijk.

Timo
Bonus 2

Ik vind het moeilijk om me aan te passen aan de heersende mentaliteit in dit land. In Polen is alles veel collectiever, in België is iedereen enkel met zichzelf bezig.

Daniëll
Bonus 1

Als ik niet aan het sporten ben, luister ik naar muziek of spreek ik af met vriendinnen. Ik kom uit een klein dorp waar mijn ouders bijna iedereen kennen. Mijn vader is vrij streng, maar daar heb ik weinig last van want hij is er bijna nooit.

Daniëll
Bonus 2

Doordat mijn ouders zulke uiteenlopende opvoedingsstijlen hebben, merk ik dat ze door de jaren heen uit elkaar zijn gegroeid. Hierdoor heb ik wel wat bindingsangst gekregen.

Munir
Bonus 1

Ik speel als verdediger in de voetbalclub in de buurt. Ik woon in de stad, gewoon in de omgeving van mijn school. Al mijn voetbalvrienden wonen daar ook.

Munir
Bonus 2

Ik volg koel- en warmtetechnieken op school en ik hoop daarmee later meteen werk te vinden. Ik ben soms onzeker over mijn richting, het lijkt alsof meisjes alleen hoogopgeleide jongens willen.

Lars
Bonus 1

Ik heb niet echt hobby's maar elke vrijdagavond ga ik padellen met mijn oudere broer. Daarna praten we na in de bar van de club. Ik kijk daar elke week naar uit om van hem te kunnen winnen.

Lars
Bonus 2

We wonen in het huis van mijn grootvader die architect was. Mijn familie heeft wel wat geld, natuurlijk is dat een privilege maar soms weet ik niet of mijn vrienden of meisjes me écht leuk vinden of bij me willen zijn voor mijn geld.

Timo
Bonus 1

Timo
Bonus 2

Daniëll
Bonus 1

Daniëll
Bonus 2

Munir
Bonus 1

Munir
Bonus 2

Lars
Bonus 1

Lars
Bonus 2

Jörg
Bonus 1

Ik woon met mijn ouders bij een tante. Mijn vader kan niet meer terug naar huis, het is er te gevaarlijk voor hem. Ik mis thuis wel, maar ik probeer er het beste van te maken.

Jörg
Bonus 2

Sinds we naar België gevlucht zijn door de oorlog in Oekraïne lijkt het alsof ik een dubbelleven leid. Ik wil hier wel iets opbouwen maar heb ook steeds in mijn achterhoofd dat we misschien zullen terugkeren. Hierdoor leg ik weinig diepgaande contacten met mensen.

Oussama
Bonus 1

Ik spreek na school vaak af met vrienden, dan lopen we naar het jeugdhuis om te discussiëren en om vrienden van andere scholen te zien. Samen met mijn oudere broer help ik dikwijls mee in het jeugdhuis.

Oussama
Bonus 2

Ik kom uit kleiner dorp; mijn familie heeft er een huis met een tuin. We zijn vrij-traditioneel opgevoed, ik heb hier soms mijn bedenkingen bij en wil het later waarschijnlijk wel anders doen. Ik durf dit niet echt vertellen aan mijn ouders.

Rajesh
Bonus 1

Mijn familie is een paar jaar geleden geëmigreerd uit India. Mijn nonkel heeft hier een nachtwinkel en had gevraagd aan mijn vader om mee in de zaak te stappen.

Rajesh
Bonus 2

Ik vind het hier in België fantastisch, ik wil graag vrienden maken maar dat is moeilijk. Wanneer je uit een ander land is het moeilijk om echte vriendschappen op te bouwen.

Stijn
Bonus 1

Ik zit bij jong groen en doe niets liever dan mijn kapotte kleren aandoen en het bos verkennen. Mijn ouders wonen op een gerenoveerde boerderij. We hebben er kippen, geiten en twee grote honden.

Stijn
Bonus 2

Ik vind het echt verschrikkelijk dat iedereen zo verslaafd is aan zijn gsm. Ik heb het idee dat mijn vrienden niet in het moment leven doordat ze zo afgeleid zijn.

Jörg
Bonus 1

Jörg
Bonus 2

Oussama
Bonus 1

Oussama
Bonus 2

Rajesh
Bonus 1

Rajesh
Bonus 2

Stijn
Bonus 1

Stijn
Bonus 2

Lucas Seksualiteit

Seks voor het huwelijk is zelfs nodig, zo leer je elkaar kennen. Als je er allebei zin in hebt natuurlijk.

Lucas Algemene informatie

Lucas heeft al veel lieven gehad, maar het duurde nooit echt lang. Op zijn achttiende laat hij onmiddellijk een tattoo zetten. Mensen die ruzie maken vindt hij grappig, hij wordt zelden boos.

Lucas Initiatief

Voor een weddenschap heb ik een eerste date gehad, sindsdien waren er al een paar andere omdat ik het wel leuk vond. Ik word wel een beetje zenuwachtig als het niet lukt om iemand te versieren, maar dat laat ik niet merken. Maar echt verliefd ben ik nog nooit geweest.

Lucas Relatie

Het is 'aan' als we gekust hebben en ik besloten heb dat het niet iemand voor één avondje is.

Lucas Ouders

Ik zeg het liever niet als ik een lief heb. Waar mijn ouders niets over weten, gaan ze ook geen vragen over stellen. Ze zouden zich alleen maar zorgen maken.

Lucas Religie

Of God nu bestaat of niet, is het laatste van mijn zorgen.

Lucas Trouw

Mijn oudere broer is 21 en heeft een serieuze lief. Dat vind ik een goeie leeftijd daarvoor, maar nu ben ik nog niet van plan om met één persoon voor altijd samen te zijn. Wie weet wat de markt mij nog te bieden heeft.

Lucas Vrienden

Mijn vrienden maken wel vaak grapjes over meisjes. Maar ik kan moeilijk geloven dat al wat ze vertellen ook écht gebeurd is. Door al dat gebluf hou ik serieuze zaken liever voor mezelf, ze zouden het anders misschien weglachen.

Lucas
Kaartje 8

Lucas
Kaartje 1

Lucas
Kaartje 2

Lucas
Kaartje 3

Lucas
Kaartje 4

Lucas
Kaartje 5

Lucas
Kaartje 6

Lucas
Kaartje 7

Bert Seksualiteit

Ik wil zeker eens seks hebben. Omdat het mij niet zo gemakkelijk lijkt, kan je beter al wat oefenen. Maar het zal niet voor direct zijn, normaal gezien zou ik al wel een paar maanden met iemand samen willen zijn alvorens seks te hebben.

Bert Algemene informatie

Bert is niet de populairste van de klas, daarom is hij eerder stil. Hij spaart voor een nieuwe laptop, hij gamet veel en beweegt eigenlijk te weinig waardoor hij wel wat mollig is. Hij is erg beschermend over zijn jongere zusje en is erg empathisch.

Bert Initiatief

Ik durf niet snel iemand aanspreken of uitvragen. Eigenlijk zou ik hier wel vlotter in willen worden. Ik moet al redelijk zeker zijn dat die persoon mij ook leuk vindt voor ik de eerste stap durf zetten. Op het internet gaat het een stuk gemakkelijker voor mij.

Bert Relatie

Het is 'aan' als je dingen doet die koppels doen. Zoals kussen, naar de film gaan en dat soort dingen. Troetelnamen gaan er voor mij wel over, ik zit er niet op te wachten dat iemand mij 'schatteke' zou noemen.

Bert Ouders

Ik woon samen met mijn ouders, maar ik ga hen geen persoonlijke dingen vertellen. Al zeker niet dat ik verliefd ben.

Bert Religie

Nu ik geen kind meer ben, kies ik zelf. Mijn ouders zijn wel tamelijk gelovig, maar ik ben er niet echt mee bezig. Trouwen zou ik wel nog willen doen later.

Bert Trouw

Bedrogen worden kan gebeuren. Ja, eigenlijk is dat wel erg maar je kan er weinig aan doen.

Bert Vrienden

De meeste vrienden ken ik door online te gamen, ze zijn van over de hele wereld. Sinds Jurgen uit Duitsland een weekend bleef logeren, horen we elkaar bijna elke dag. Hij is mijn beste vriend.

Bert
Kaartje 8

Bert
Kaartje 1

Bert
Kaartje 2

Bert
Kaartje 3

Bert
Kaartje 4

Bert
Kaartje 5

Bert
Kaartje 6

Bert
Kaartje 7

Timo Seksualiteit

Ik begrijp niet dat sommige mensen een probleem hebben met seks als je niet getrouwd bent. Ik zou het jammer vinden als ik niet zou kunnen vrijen met mijn vriendin. Ik zou het natuurlijk nooit forceren.

Timo Algemene informatie

Timo stuurt elke dag minstens 40 berichten via Whatsapp. Zijn moeder vindt hem wat verlegen maar ze maakt zich daar geen zorgen over. Ze denkt dat meisjes dat wel schattig vinden. Hij luistert veel muziek en kan goed tekenen. Dan maakt hij portretten van mensen in potlood.

Timo Initiatief

Romantiek is dingen doen zodat de andere zich speciaal voelt. Ik zou mezelf wel als romantisch omschrijven, ja. Ik heb al eens een roos gegeven aan iemand.

Timo Relatie

Het is 'aan' als je het gevoel hebt een cadeautje te moeten kopen voor de verjaardag van die persoon, of voor Valentijn.

Timo Ouders

Als ik een lief heb, weet mijn moeder dat meestal meteen. Ik kan niks geheim houden voor haar. Ze geeft me dan raad en zegt dat ik voorzichtig moet zijn.

Timo Religie

Bij ons zijn feestdagen altijd een heel gedoe, vooral voor mijn moeder. De familie komt dan op bezoek en blijft eten. Dan is het nogal druk, maar altijd wel gezellig.

Timo Trouw

Trouw zijn is iets voor als je getrouwd bent. Als je je lief niet meer leuk vindt, kan je het toch gewoon uitmaken?

Timo Vrienden

Mijn maten zie ik alle dagen en zijn als broers voor mij. Ik zou niet bij iemand kunnen blijven, die zij niet tof vinden.

Timo
Kaartje 8

Timo
Kaartje 1

Timo
Kaartje 2

Timo
Kaartje 3

Timo
Kaartje 4

Timo
Kaartje 5

Timo
Kaartje 6

Timo
Kaartje 7

Daniëll

Seksualiteit

Ik heb al één keer met een meisje gekust. Het heeft lang geduurd vooraleer het zover was maar nu weet ik dat ik alleen verliefd kan worden op meisjes.

Daniëll

Algemene informatie

Daniëll ziet er 2 jaar ouder uit dan ze eigenlijk is. Ze durft dingen die anderen nooit zouden doen. Onlangs zei ze in de klas dat ze een vibrator heeft, haar klasgenoten schrokken hier nogal van. Haar beste vriendin leerde ze kennen via Instagram.

Daniëll

Initiatief

Als ik iemand leuk vind, zal diegene dat snel weten.

Daniëll

Relatie

Om het aan te maken moeten we ons samen op ons gemak voelen en echt op elkaar lijken. Je moet elkaar al een tijdje kennen.

Daniëll

Ouders

Mijn ouders weten niet dat ik op vrouwen val. Ik zal het hen wel vertellen als ik beter weet hoe ik dat moet doen. Ik wil mijn familie hiermee geen last bezorgen.

Daniëll

Religie

Ik ben niet bezig met religie, het zegt me niks en ik kan er ook niks mee.

Daniëll

Trouw

Ik vind trouw erg belangrijk. Mijn ideale relatie is één waarbij je alles samen doet en deelt en er dus ook geen geheimen zijn.

Daniëll

Vrienden

Alleen mijn beste vriendin weet dat ik iets met een meisje heb gehad. Ze maakt er eigenlijk geen probleem van. Als ik echt met iets zit, kan ik er wel over praten, maar ik doe dat niet vaak. Ik denk dat ik soms met heel stomme problemen zit, waar mijn vrienden helemaal niet mee bezig zijn. Ik wil hen niet tot last zijn.

Daniëll
Kaartje 8

Daniëll
Kaartje 1

Daniëll
Kaartje 2

Daniëll
Kaartje 3

Daniëll
Kaartje 4

Daniëll
Kaartje 5

Daniëll
Kaartje 6

Daniëll
Kaartje 7

Munir Seksualiteit

Samenwonen voor het huwelijk kan als er geen seks is. Ik kan me wel inhouden.

Munir Algemene informatie

Nu geniet Munir nog van al het goede in het leven. Hij heeft nog tijd genoeg om serieus en volwassen te worden. Hij draagt zijn hoorapparaat alleen als hij naar school gaat. In de winkelstraat rondhangen is zijn favoriete hobby, daar zijn namelijk veel meisjes.

Munir Initiatief

Versieren is een veilige sport. Het toont dat je iemand leuk vindt, dat je die persoon wil. Eerst veel praten en plagen, dan pas is het tijd voor actie.

Munir Relatie

Het is 'aan' als je voelt dat je bezorgd bent en als je soms jaloers bent. Zeker niet vanaf de eerste kus, dat is nog maar het begin.

Munir Ouders

Aan mijn moeder vertel ik alles over mijn vriendinnen: wat ik voel, wat ik doe. Mijn moeder begrijpt dat. Ze zou het wel moeilijk vinden moest ik thuiskomen met een meisje die al heel veel lieven heeft gehad.

Munir Religie

Mijn geloof is belangrijk voor mij. Ik volg de regels. Met mijn vader praat ik vaak over het geloof, hij leert me hoe ik een goede man kan worden. Ik wil hem niet ontgoochelen.

Munir Trouw

Trouw is heel belangrijk in een relatie. Als een meisje haar lief bedriegt, dan wil ik haar niet meer kennen. Ik zou me schamen als ik met dat meisje zou blijven omgaan.

Munir Vrienden

Mijn vrienden zijn belangrijker dan mijn lief. Als zij de persoon niet accepteren, dan zal het niet lukken tussen ons.

Munir
Kaartje 8

Munir
Kaartje 1

Munir
Kaartje 2

Munir
Kaartje 3

Munir
Kaartje 4

Munir
Kaartje 5

Munir
Kaartje 6

Munir
Kaartje 7

Lars Seksualiteit

Ik zal nooit iets forceren, mijn lief moet er ook klaar voor zijn. Maar ik zal wel laten merken dat ik er zin in heb.

Lars Algemene informatie

Lars' vrienden vinden hem best wel een knappe gast. Hij vindt ijzeren palen in de metro of bus erg vies, hij heeft waarschijnlijk smetvrees en zal er zich nooit aan vasthouden. Hij is al eens met een vriendin naar bed geweest, ook al was hij er maar kort mee samen.

Lars Initiatief

Ik vind jezelf verzorgen erg belangrijk, dan leg je gemakkelijk contacten. Ook luisteren naar iemand kan helpen, dan volgt een eerste date vanzelf. Als iemand echt speciaal is, dan zal ik ook extra moeite doen.

Lars Relatie

Ik zal zorgen dat we op een rustig plekje met ons tweetjes alleen zijn zodat we kunnen kussen en zodat ik kan tonen dat ik meer voel dan vriendschap. Als die persoon mij dan terug kust, is het aan.

Lars Ouders

Mijn ouders weten graag met wie ik een relatie heb. Ze willen graag weten hoe ze er uitziet en wie haar ouders zijn. Ik zal ze niet eender wie voorstellen, ik moet wel echt serieus zijn met het meisje dan.

Lars Religie

Ikzelf geloof niet, maar ik heb respect voor mensen die wel geloven. Volgens mij kan het echt een meerwaarde zijn in je leven.

Lars Trouw

Door ontrouw te zijn schend je niet alleen je eigen reputatie maar ook die van je familie. Vooraleer ik met iemand samen ben let ik ook wel op haar reputatie.

Lars Vrienden

Mijn vrienden denken zoals ik. Meestal vinden ze dat ik wel goede smaak heb in mijn keuze van vriendinnen.

Lars
Kaartje 8

Lars
Kaartje 1

Lars
Kaartje 2

Lars
Kaartje 3

Lars
Kaartje 4

Lars
Kaartje 5

Lars
Kaartje 6

Lars
Kaartje 7

Jörg Seksualiteit

Seks hebben betekent niet meteen dat je kinderen wil, ik weet nog niet goed wat ik wil. Dus eigenlijk moet ik wachten tot na het huwelijk. Niet iedereen doet dat uiteindelijk.

Jörg Algemene informatie

Jörg valt op door zijn lengte, hij is 1m87. Ook heeft hij felblauwe ogen. Hij houdt er erg van om met zijn handen te werken. Wanneer hij zijn rijbewijs heeft wilt hij een rit maken met een auto die hij zelf heeft uitgebouwd. Als er iemand voorsteekt aan de kassa in de winkel, steekt hij terug voor.

Jörg Initiatief

Ik ken niet veel meisjes. Er wonen wel een paar meisjes in de buurt, ik kom hen tegen op de bus naar school. Maar ze trekken mijn aandacht niet echt, tot nu toe heb ik nog niemand leren kennen die ik als lief zou willen.

Jörg Relatie

Ik zou heel lief zijn voor die persoon. Als we samen dingen alleen doen, dan zou dat voor mij betekenen dat we meer zijn dan gewoon vrienden.

Jörg Ouders

Ik hou heel erg van mijn ouders. Zij zijn het enige wat ik nog heb van thuis. Wat ze zeggen is heel belangrijk voor mij, ik wil een goede zoon zijn.

Jörg Religie

Mijn hele familie is protestants. Ik ga niet trouwen met iemand van een ander geloof, dat werkt gewoon niet.

Jörg Trouw

Trouw zijn is een teken van liefde. Als je van iemand houdt, dan ben je die ook trouw. Zo simpel is het.

Jörg Vrienden

Veel vrienden heb ik hier nog niet. Er zijn wel een paar jongens op school die tof zijn en met wie ik voetbal, maar meer dan dat is het eigenlijk niet

Jörg
Kaartje 8

Jörg
Kaartje 1

Jörg
Kaartje 2

Jörg
Kaartje 3

Jörg
Kaartje 4

Jörg
Kaartje 5

Jörg
Kaartje 6

Jörg
Kaartje 7

Oussama Seksualiteit

Normaal gezien heb je voor de eerste keer seks op je huwelijksnacht. Maar het kan toch eerder gebeuren. Het moet dan wel met de ware zijn.

Oussama Algemene informatie

Oussama vraagt zich af op welke leeftijd de meeste mensen voor het eerst seks hebben. Zijn ouders hebben voor hem al een meisje gevonden, alleen weet hij dit nog niet. Een ex-lief zegt over Oussama: "Als hij alleen is, kan hij lief en romantisch zijn, maar als zijn vrienden erbij zijn..."

Oussama Initiatief

Als ik iemand leuk vind, vraag ik gewoon of die persoon iets wilt gaan doen met mij.

Oussama Relatie

Complimentjes geven, de deur openhouden, een cadeautje geven of lieve berichtjes sturen: door die dingen zal je lief wel merken dat het aan is.

Oussama Ouders

Ik vertel mijn ouders niets over mijn lief, uit respect. Ik zou me er over schamen. Zo verschillend zijn we niet, maar toch. Ze komen uit een andere wereld en tijd.

Oussama Religie

Religie is niet altijd zo belangrijk. Je eigen weg zoeken is moeilijker dan gewoon de regels van de religie te volgen, maar het voelt wel beter. Ik denk er wel eens over na, over wat ik eigenlijk zelf wil.

Oussama Trouw

Ik vind trouw zijn wel belangrijk in een relatie. Ik denk dat ontrouw heel erg kan kwetsen. Ik zou dat mijn lief niet willen aandoen. Als ik op een ander verliefd zou worden, zou ik het eerst uitmaken.

Oussama Vrienden

Ik heb een paar vrienden. We doen heel veel samen, maar dat wil niet zeggen dat ik altijd akkoord ga met hen. We hebben soms wel discussies. Af en toe ontdekken we dat we anders zijn, dat is niet altijd gemakkelijk.

Oussama
Kaartje 8

Oussama
Kaartje 1

Oussama
Kaartje 2

Oussama
Kaartje 3

Oussama
Kaartje 4

Oussama
Kaartje 5

Oussama
Kaartje 6

Oussama
Kaartje 7

Rajesh Seksualiteit

In mijn cultuur kan seks eigenlijk alleen binnen het huwelijk. Ik vind dat • ouderwets, ik zie het liever zoals hier, dat je seks kan hebben met je lief. Het moet natuurlijk niet met om het even wie zijn, dat gaat dan weer wat te ver.

Rajesh Algemene informatie

Rajesh is al enkele keren verliefd geweest, maar hij is als de dood om afgewezen te worden. Het meest van al haat hij de strakke broeken tijdens de les LO. Hij houdt van pikant eten en anime.

Rajesh Initiatief

Ik ken alleen de meisjes van op school. Een echte date heb ik nog niet gehad, ik word al zenuwachtig als ik er aan denk.

Rajesh Relatie

Als je met iemand samen bent, telt geen ander. Je spreekt dit dan ook naar elkaar uit.

Rajesh Ouders

Ik heb vaak misverstanden met mijn ouders. Zij zijn gewoon dat kinderen altijd gehoorzamen. Hier is meer discussie mogelijk, dat is fijn.

Rajesh Religie

Ik doe mee aan de religieuze gebruiken van mijn cultuur. Het is iets van thuis, verder doe ik wat ik wil.

Rajesh Trouw

Trouw zijn is heel belangrijk. Als een meisje mij zou bedriegen dan is het sowieso uit.

Rajesh Vrienden

Mijn vrienden zijn ook mijn familie. Ik wou soms dat mijn vrienden wat vrijer konden denken, ze zitten soms nogal vast in onze cultuur.

Rajesh
Kaartje 8

Rajesh
Kaartje 1

Rajesh
Kaartje 2

Rajesh
Kaartje 3

Rajesh
Kaartje 4

Rajesh
Kaartje 5

Rajesh
Kaartje 6

Rajesh
Kaartje 7

Stijn Seksualiteit

Seks is fijn. Ik heb zeker nog niet alles ontdekt, mijn partner moet er ook klaar voor zijn. Gewoon kussen en knuffelen vind ik ook al heel leuk.

Stijn Algemene informatie

Stijn houdt niet van internet of smartphones. Een avondwandeling of lange babbels op café zijn meer zijn ding. De dag dat hij de liefde van zijn leven tegenkomt, zou hij willen emigreren naar Zweden. Hij is dol op de natuur en wilt er liefst alles over weten.

Stijn Initiatief

Een eerste date? Ik maak er nooit zoveel van. Voor je het weet heb je iemand gekust en dan begin je samen dingen te doen. Ik plan dat niet echt. Ook kan liefde ontstaan uit vriendschap, zo werd ik eens verliefd op een goede vriend. Helaas eindigde dat niet zo goed.

Stijn Relatie

Het 'aan maken'? Dat is iets voor kinderen. Je voelt zelf of het serieus is of niet.

Stijn Ouders

Ik heb veel geleerd van mijn ouders, ze zijn veel bezig met politiek en het milieu. Ik vind het leuk om met hen over zulke zaken te praten, we zijn erg open naar elkaar. Ze hebben er ook nooit een probleem van gemaakt dat ik zowel op meisjes als jongens val.

Stijn Religie

Ik heb mijn eigen religie. Ik heb respect voor alle levende wezens en de natuur. Ook moet iedereen zichzelf kunnen zijn.

Stijn Trouw

Trouw zijn is niet gemakkelijk vol te houden, denk ik. Waarschijnlijk zal ik ooit wel eens mijn lief bedriegen. Het is dan kwestie van er goed mee om te gaan en eerlijk te zijn. Het hoeft niet noodzakelijk het einde te betekenen.

Stijn Vrienden

Ik heb verschillende groepjes vrienden, ook meisjes. Met sommige praat ik meer over maatschappelijke kwesties en met andere over meer persoonlijke zaken. We verschillen soms van mening, maar dat is net interessant.

Stijn
Kaartje 8

Stijn
Kaartje 1

Stijn
Kaartje 2

Stijn
Kaartje 3

Stijn
Kaartje 4

Stijn
Kaartje 5

Stijn
Kaartje 6

Stijn
Kaartje 7

Dobbelfiche: Daten of dumpen?

Gooi met je team 36 keer met twee dobbelstenen tegelijk. Gebruik onderstaand schema om te bepalen welke kaarten jullie 'winnen'. Verzamel zoveel mogelijk kaarten. Dobbelen maar!

Kom je uit op een vak waar 'opdracht' bij staat? Neem dan een opdrachtkaartje. Indien jullie deze opdracht correct uitvoeren, mag je het bijhorende voordeel in ontvangst nemen.

	Kaartje 1	Kaartje 6	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen OPDRACHT	Kaartje 5	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje Bonus 1 OPDRACHT
	Partnerruil kaart OPDRACHT	Kaartje 8	Kaartje Bonus 2 OPDRACHT	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 2	Partnerruil kaart OPDRACHT
	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 8	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 7	Kaartje 3	Kaartje Bonus 2 OPDRACHT
	Kaartje 4	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen OPDRACHT	Leg één kaart naar keuze weg; je zal deze niet kunnen gebruiken	Kaartje 6	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 1
	Kaartje 2	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 3	Partnerruil kaart OPDRACHT	Kaartje 4	Leg één kaart naar keuze weg; je zal deze niet kunnen gebruiken
	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	kaartje Bonus 1 OPDRACHT	Kaartje 7	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen OPDRACHT	Extra beurt Gooi opnieuw met 1 dobbelsteen	Kaartje 5

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Kaars

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Dopen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Gezin

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Moederdag

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Generatie

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Zakgeld

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Romantiek

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Roos

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Emoties

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Zenuwachtig zijn

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Oogcontact

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Lingerie

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Fantasie

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Respect

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Giechelen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Vriendschap

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Chatten

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Snapchat

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Huwelijksreis

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Jaloezie

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Vrijgezel/single

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Geloof

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Handboeien

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Lippenstift

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Aantrekkingskracht

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Piercing

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Juwelen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Veer

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Kant

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Ogen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Flirten

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Lachen

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Hemd

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Ten huwelijk vragen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Baby

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Kussen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Ruzie

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Vertrouwen

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Steun

Zet een timer voor 30
seconden en teken

Volwassene

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Verliefd zijn

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Opgewonden zijn

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Compliment geven

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Flirten

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Vreemdgaan

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Concurrentie

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Conflict

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Goedkeuring

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Experimenteren

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Uitgaan

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Geheim

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Muntthee

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Vergeven

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Compromis

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Trouwen

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Volwassen worden

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Ramadan

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Vasten

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Dankbaarheid

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Traditie

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Samenwonen

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Familie

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Pasen

Zet een timer voor 30
seconden en leg uit

Verantwoordelijkheid

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Kinderen krijgen

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Suikerfeest

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Kerstmis

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Stilte

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Chaos

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Intimiteit

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Geaardheid

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Seksualiteit

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Het uitmaken

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Jaloezie

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Zelfzeker zijn

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

De 'ware'

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Relatietherapie

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Een type hebben

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Leeftijdverschil

Zet een timer voor 30 seconden en leg uit

Een crush hebben

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

OPDRACHT

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Partnerruil

Met deze kaart kan je één van je twee personages inruilen voor iemand anders naar keuze.

Werkfiche ‘daten of dumpen’?

Het doel van dit spel is praten over relaties in combinatie met de socio-culturele achtergronden van hypothetische leeftijdsgenoten. Jullie bepalen of een koppel kans heeft op slagen, of niet.

Stap 1. Een koppel vormen

In groep kiezen jullie twee personages waarmee jullie dit spel willen starten. Je kiest dus op basis van je eerste indruk welke twee personen een koppel zullen vormen (één rood personage en één blauw personage). Bij deze twee personen horen telkens tien informatiekaarten, leg deze omgedraaid op de bank. Je mag deze nog niet lezen!

Stap 2. Dobbelen!

Benodigdheden

- 3x partnerruilkaarten
- 10x opdrachtkaarten
- Timer op smartphone of smartwatch
- Papier
- Pen

Jullie zullen eerst een voorronde spelen om te bepalen welke informatiekaarten jullie mogen gebruiken. Hier heb je de dobbelfiche en twee dobbelstenen voor nodig, alsook drie ‘partnerruilkaarten’, tien ‘opdrachtkaarten’, een timer op een smartphone of smartwatch, enkele vellen kladpapier en schrijfgierief.

Gooi nu om beurten met de twee dobbelstenen. Als groep mag je in totaal 36 keer met de twee dobbelstenen tegelijk gooien. Turf je worpen in onderstaand vak!

Aantal worpen:

Door de ogen van de twee dobbelstenen te combineren kom je op een bepaald vakje uit op de dobbelfiche. Soms mag je zomaar een kaart nemen (let hierbij op de kleur van het vakje om te weten van welk personage), soms moet je hier eerst een opdracht voor uitvoeren. Als het woord ‘opdracht’ op een vakje staat moet de persoon die gegooid heeft namelijk eerst een opdrachtkaartje nemen en deze opdracht succesvol uitvoeren. Indien één ander groepslid binnen de opgegeven tijd kan raden wat jij hebt getekend of omschreven, mogen jullie het kaartje of de extra beurt die op het vakje stond in ontvangst nemen. Bij een tekenopdracht mag de tekenaar niet praten, bij een spreekopdracht moet je iets omschrijven zonder ‘euhm’, het woord in kwestie of een synoniem uit te spreken. Indien de opdracht niet (op tijd) lukt, krijgt je het voordeel uiteraard niet tenzij je nog eens op hetzelfde vakje zou komen en de opdracht dan wel succesvol kan uitvoeren. Indien je op een vakje komt waarbij je een extra worp krijgt, hoef je deze uiteraard niet te turven. Je mag dan met één van de twee dobbelstenen gooien, zo krijg je een nieuwe combinatie. Verzamel zoveel mogelijk informatiekaarten en partnerruilkaarten, je leest deze nog niet!

Stap 3. Koppelen maar!

Nu begint het echte werk. Je overloopt onderstaand schema. Per fase krijgen jullie meer en meer informatie over jullie twee personages, die hopelijk een succesvol koppel worden. Je draait de bijpassende informatiekaarten pas om wanneer je deze instructie krijgt. Na iedere fase kan je in je groep stemmen of je koppel voorlopig samenblijft. Indien jullie niet alle informatiekaarten vrijgespeeld hebben tijdens het dobbelen, moet je het doen met de informatie die je wél voorhanden hebt. Je mag op ieder moment een partnerruilkkaart inzetten. Dit doe je wanneer jouw personages écht geen match zijn. Je kiest dan één nieuw personage en doorloopt alle onderstaande stappen opnieuw met het nieuw samengestelde koppel. Haalt jullie koppel de finish?

Noot: naast het koppelen van twee vreemden, is het de bedoeling dat jullie in groep ook de persoonlijke vragen bespreken, rek hier tijd voor uit en wees openhartig.

Lees kaartje 1 van beide personages	Onderwerp: algemene informatie Bespreek in groep volgende vragen: <ul style="list-style-type: none"> - Wat is jullie eerste indruk van deze personen? - Zou het kunnen dat ze in dezelfde vriendenkring zitten?
	Persoonlijke vragen: <ul style="list-style-type: none"> - <i>Zijn dit personen waar jullie mee bevriend zouden kunnen zijn?</i>
Lees kaartje 2 van beide personages	Onderwerp: initiatief Bespreek in groep volgende vragen: <ul style="list-style-type: none"> - Zal één van de twee personages de eerste stap zetten om de ander op date te vragen? - Zullen deze twee personen op een eerste date gaan, of niet? Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.
	Persoonlijke vragen: <ul style="list-style-type: none"> - <i>Hoe pak jij dat zelf aan als je iemand ziet zitten?</i> - <i>Zijn het steeds de jongens die de eerste stap (moeten) zetten?</i> - <i>Welke mensen van een andere cultuur vinden jullie mooi?</i> - <i>Kan je het aan zien wanneer hij/zij/x interesse heeft in jou?</i>
Lees kaartje 3 van beide personages	Onderwerp: relatie aangaan Bespreek in groep volgende vragen: <ul style="list-style-type: none"> - Zullen deze individuen een koppel vormen? - Op welke manier wordt duidelijk dat dit een koppel is? - Wat moet er zijn vooraleer deze persoon zegt dat het 'aan' is? Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.
	Persoonlijke vragen: <ul style="list-style-type: none"> - <i>Vanaf wanneer spreek jij zelf van een relatie?</i> - <i>Zoeken jullie iemand met hetzelfde karakter of net niet?</i> - <i>Wat valt jullie op bij andere culturen over hoe mensen elkaar ontmoeten?</i>

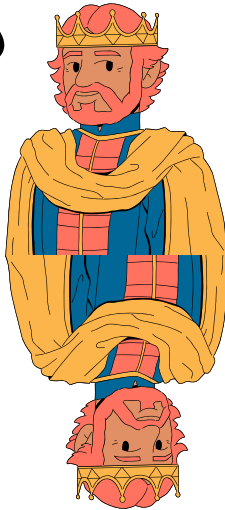
<p>Lees kaartje bonus 1 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: bonus 1 Indien jullie één of meerdere bonussen ‘1’ hebben bemachtigd, mogen jullie deze nu lezen. De bonus geeft extra informatie weer die de compatibiliteit van jullie koppel kan maken of breken. Blijven ze voorlopig samen? Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
<p>Lees kaartje 4 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: ouders Bespreek in groep volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Weten de ouders van jullie personages het wanneer ze een lief zouden hebben? - Kunnen jullie personages vrijuit met hun ouders spreken over verliefdheid en relaties? - Vormen de ouders van dit duo een probleem voor hen om samen te blijven? - Volgen de personages de mening van hun ouders? - Blijven ze voorlopig samen? <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
	<p>Persoonlijke vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Wat geven jouw ouders je mee over wat belangrijk is in een relatie?</i> - <i>Zou jij je ouders vertellen dat je een lief hebt?</i> - <i>Vinden jullie ouders de afkomst (huidskleur, nationaliteit, sociale klasse) van je lief belangrijk?</i> - <i>Kijken jullie anders naar je lief eens je zijn of haar ouders hebt ontmoet?</i> - <i>Mag een lief kritiek uiten op je ouders of opvoeding?</i> - <i>Zijn jullie ouders er voor jou als het uit is met je lief?</i> - <i>Wanneer nemen jullie je lief mee naar een familiefeest?</i>
<p>Lees kaartje 5 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: religie Bespreek in groep volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zijn de personages (erg) gelovig? - Vindt één van jullie personages het een probleem om een relatie te hebben met iemand van een ander geloof? - Is hun geloof een probleem voor dit duo om samen te blijven? - Blijven ze bij hun geloof? - Blijven ze voorlopig samen? <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
	<p>Persoonlijke vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Vind jij het moeilijk als je lief niet hetzelfde geloof zou hebben?</i> - <i>Wil jij een relatie met iemand die niet gelooft?</i> - <i>Zien jullie een partner van een andere cultuur zitten? Wat zijn hierbij moeilijkheden en verrijkingen?</i> - <i>Beleef je je geloof samen als koppel, of kan dit ook apart?</i> - <i>Wat zou voor jullie best anders kunnen over wat een geloof vertelt over relaties?</i>

<p>Lees kaartje 6 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: trouw Bespreek in groep volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Is trouw zijn belangrijk voor jullie personages? - Wat moet iemand gedaan hebben vooraleer jullie personages over ‘ontrouw’ spreken? - Is ontrouw voor één van deze personages een reden om de relatie te verbreken? - Zijn de ideeën van dit koppel een probleem voor hen om samen te blijven? - Zullen ze trouw blijven aan elkaar? - Blijven ze voorlopig samen? <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
	<p>Persoonlijke vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Wat zou jij doen als je ontdekt dat je bedrogen bent door je lief?</i> - <i>Wat zie jij als bedriegen?</i> - <i>Zou jij bepaalde regels met je lief afspreken (geen vrienden van hetzelfde geslacht, altijd bereikbaar zijn etc.) Wat vind je van dergelijke regels?</i> - <i>Kan je op twee personen tegelijkertijd verliefd worden?</i>
<p>Lees kaartje bonus 2 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: bonus Indien jullie één of meerdere bonussen ‘2’ hebben bemachtigd, mogen jullie deze nu lezen. De bonus geeft extra informatie weer die de compatibiliteit van jullie koppel kan maken of breken. Blijven ze voorlopig samen?</p> <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
<p>Lees kaartje 7 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: vrienden Bespreek in groep volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hebben jullie personages échte vrienden? - Kunnen jullie personages bij vrienden terecht met hun gevoelens? - Volgen deze personages de raad van hun vrienden op? - Zou één van deze personages het uit maken als zijn/haar vrienden zijn/haar lief niet goedkeuren? - Zullen de vrienden van dit duo een probleem voor hen zijn om samen te blijven? - Zullen ze naar hun vrienden luisteren? - Blijven ze voorlopig samen? <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
	<p>Persoonlijke vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Kan jij bij vrienden terecht als je verliefd bent?</i> - <i>Geven jouw vrienden altijd goed advies?</i> - <i>Moet je lief je beste vriend(in) zijn?</i> - <i>Geef jij vrienden een hand, arm, kus of knuffel?</i> - <i>Kan je nog vrienden blijven als het uit is?</i> - <i>Wat is verrijkend aan een vriend hebben uit een andere cultuur?</i>

<p>Lees kaartje 8 van beide personages</p>	<p>Onderwerp: seksualiteit Bespreek in groep volgende vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Is het voor één van jullie personages belangrijk om maagd te blijven tot het huwelijk? - Zal dit koppel voor het huwelijk hand in hand lopen over straat? Zullen ze kussen, elkaar naakt zien of bij elkaar blijven slapen? Wat doen ze wel, en wat niet? - Heeft dit duo dezelfde mening over seksualiteit? - Kan je hen voorstellen terwijl ze seks hebben, past dit? - Blijven ze voorlopig samen? <p>Vul jullie advies voor deze ronde in op de adviespagina.</p>
	<p>Persoonlijke vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Wat denk jij over seks voor het huwelijk?</i> - <i>Is maagd zijn voor jongens even belangrijk?</i> - <i>Geef voor- en nadelen van wachten met seks tot het huwelijk</i> - <i>Wat maakt dat praten over seks soms zo moeilijk kan zijn?</i> - <i>Moet de eerste keer 'speciaal' zijn?</i> - <i>Hoe praat jouw gezin over seks?</i> - <i>Welke dingen in verband met seksualiteit vinden jullie vreemd bij bepaalde culturen of religies?</i>
<p>FINISH</p>	<p>Jullie hebben alle stappen doorlopen. Bepaal in groep hoe jullie de toekomst van dit koppel voor jullie zien: verliefd, vrienden, vijanden of vreemden?</p> <p>Je kan deze beslissing maken aan de hand van jullie ingevulde adviespagina. Succes!</p>

Fase en thema	Namen van het koppel	Advies: blijven ze samen ja of nee?	Argumenten
Een eerste date (kaartjes 2)		<i>Komt er een eerste date?</i>	
Het aanmaken (kaartjes 3)		<i>Worden ze een koppel?</i>	
Bonus 1			
Ouders (kaartjes 4)			
Religie (kaartjes 5)			
Trouw (kaartjes 6)			
Bonus 2			
Vrienden (kaartjes 7)			
Seksualiteit (kaartjes 8)			

K ♠

Stel zelf een vraag!

K ♠

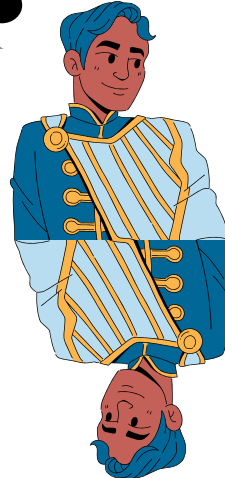
Q ♠

Stel zelf een vraag!

Q ♠

J ♠

Stel zelf een vraag!

J ♠

10 ♠

Besteed je veel aandacht aan je uiterlijk? Kijk je op een positieve manier naar jezelf?

Zelfbeeld

10 ♠

9 ♠

Wat vind je ervan als een meisje veel aandacht aan haar uiterlijk besteedt?

Zelfbeeld

9 ♠

8 ♠

Wat vind je ervan als een jongen veel aandacht aan zijn uiterlijk besteedt?

Zelfbeeld

8 ♠

7 ♠

Stel dat je een onbekende moet vertellen waar je zelf trots op bent (uiterlijk, innerlijk). Wat zou je zeggen?

Zelfbeeld

7 ♠

6 ♠

Wat vind je het mooiste aan je eigen karakter?

Zelfbeeld

6 ♠

5

Stel een meisje (18) laat haar borsten vergroten. Wat vind je daarvan?

Zelfbeeld

4

Stelling: jaloezie is positief, het is een teken dat je iemand graag ziet. Wat vind je hiervan?

Zelfbeeld

3

Stelling: op deze leeftijd zijn relaties toch nog niet serieus. Wat vind je hiervan?

Zelfbeeld

2

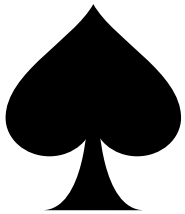

Denk je dat meisjes of jongens meer onzeker zijn over zichzelf? Waarom denk je dat?

Zelfbeeld

A

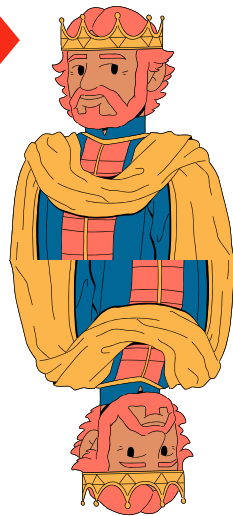

Would you rather..

Groot of klein trouwfeest?

K

Stel zelf een vraag!

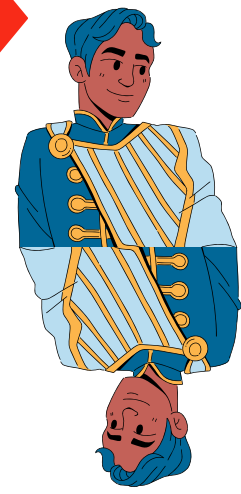
Q

Stel zelf een vraag!

J

Stel zelf een vraag!

10

Wat is het verschil volgens jou tussen een jongen en een man? Welke zaken zijn nodig voor deze transformatie?

Zelfbeeld

9

Wat is het verschil volgens jou tussen een meisje en een vrouw? Welke zaken zijn nodig voor deze transformatie?

Zelfbeeld

8

Stelling: het is normaal om onzeker te zijn over je lichaam. Wat vind je hiervan?

Zelfbeeld

7

Kan je je een situatie voorstellen waarin je liever het tegengestelde geslacht was geweest?

Zelfbeeld

6

Word jij wel eens onzeker van hoe mensen afgebeeld worden in reclame/ op sociale media/ porno? Kan je dit relativeren?

Zelfbeeld

5

Stelling: affectie tonen aan je partner in het openbaar is cringe. Wat vind je hiervan?

Zelfbeeld

4

Stel dat je problemen hebt met je partner. Met wie bespreek je dit?

Communicatie

3

Over welke onderwerpen rondom relaties en seksualiteit denk je dat een meisje liever niet met een jongen zou praten?

Communicatie

2

Over welke onderwerpen rondom relaties en seksualiteit denk je dat een jongen liever niet met een meisje zou praten?

Communicatie

10

Vind je het een goede zaak dat steeds meer taboes bespreekbaar worden, of vind je seksualiteit eerder iets privé?

Communicatie

9

Zou jij vrienden kunnen/willen blijven met een ex-partner?

Communicatie

8

Stel dat je partner een onschuldige 'crush' heeft op iemand, zonder de intentie hier iets mee te doen. Zou je dit dan willen weten?

Communicatie

7

Stel dat je beste vriend(in) vertelt dat hij/zij/x verliefd is op iemand van hetzelfde geslacht. Hoe reageer je?

Communicatie

6

Stel dat je gevoelens krijgt voor iemand van hetzelfde geslacht. Zou je daar dan met iemand over praten? Welke reactie verwacht je?

Communicatie

5

Stel je voor dat je beste vriend(in) zegt dat hij/zij/x verliefd op je is. Hoe zou je reageren? Kan je vrienden blijven?

Communicatie

4

Stel dat je broer/zus vertelt dat hij/zij/x verliefd is op iemand van hetzelfde geslacht. Hoe reageer je?

Communicatie

3

Hoe heb jij de seksuele voorlichting op school tot nu toe ervaren? Wat zijn verbeterpunten? Wat loopt al goed?

Communicatie

2

Stel je voor dat jouw partner enkel thuis affectie toont en je in het openbaar weinig aandacht geeft. Wat doe je?

Communicatie

10

Stel dat je problemen ervaart in bed. Je kan niet echt genieten van intimiteit met je partner. Met wie bespreek je dit?

Communicatie

9

Stel dat jouw ouders je partner niet graag hebben, ze laten dit ook merken. Wat doe je dan? Wie komt eerst?

Communicatie

8

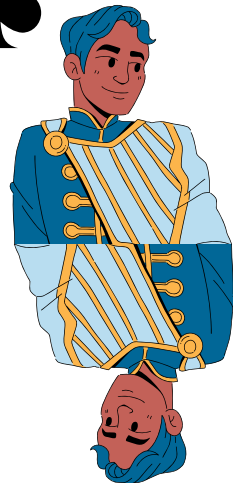

Wat vind je ervan als je beste vriend(in) een partner heeft maar dit niet aan zijn/haar/x ouders durft te vertellen? Wat is je advies?

Communicatie

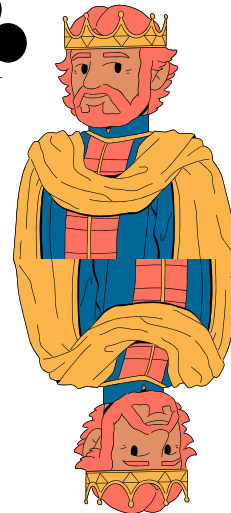
J

Stel zelf een vraag!

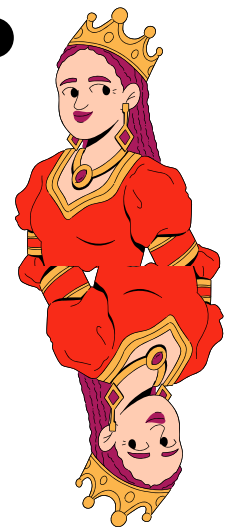
K

Stel zelf een vraag!

Q

Stel zelf een vraag!

10

Stel je voor dat je al een tijdje een partner hebt. Je zou graag hebben dat hij/zij/x eens blijft slapen. Hoe bespreek je dit met je ouders?

Omgeving

10

9

Hoe belangrijk vind jij de goedkeuring van je ouders wanneer je je partner zou voorstellen? Wat als je ouders er geen vertrouwen in hebben?

Omgeving

9

8

Stel je voor dat jouw ouders je partner niet goedkeuren omwille van een verschillende religie of cultuur. Wat zou je dan doen?

Omgeving

8

7

Vanaf wanneer zou jij je partner voorstellen aan je familie en op welke manier?

Omgeving

7

6

Wat zou je ervan vinden moesten je ouders een partner voor jou uitkiezen? Zou je dit een kans geven?

Omgeving

6

5

Stelling: samen zijn met iemand met een andere religie is vragen om problemen. Wat vind je hiervan?

Omgeving

5

4

Stel dat je ouders je vragen of je al eens seks hebt gehad. Geef je dan eerlijk antwoord? Hoe verwacht je dat dit gesprek verloopt?

Omgeving

4

3

Vind je dat ouders bepaalde verwachtingen mogen hebben over hoe jij je relaties vormgeeft, of is dit privé?

Omgeving

3

2

Heb je ooit seksuele voorlichting van je ouders gekregen? Hoe verliep dit? Vind je dit een plicht voor ouders?

Omgeving

2

10

Stel je voor dat je zelf kinderen hebt. Hoe zou jij hen seksuele voorlichting geven? Vanaf welke leeftijd?

Omgeving

10

9

Stelling: het is moeilijk om 'uit de kast te komen' als je bent opgegroeid in een gelovig gezin. Wat vind je hiervan, klopt dit?

Omgeving

9

8

Stel je kijkt tv met je ouders en plots verschijnt er een naaktscène. Hoe gaan jullie hiermee om?

Omgeving

8

7

Stel dat jouw ouders seks voor het huwelijk afkeuren. Wat doe je dan als je zelf wel seks voor het huwelijk wilt? Vertel je dit?

Omgeving

7

6

Vind je dat kinderen opgevoed moeten worden door een moeder en een vader, of niet noodzakelijk?

Omgeving

6

5

Stel je voor dat een koppel ervoor kiest om een 'open relatie' te hebben, waarbij ze intiem mogen zijn met anderen. Wat vind je hiervan?

Omgeving

5

A

Would you rather..

Dat je partner 5 jaar jonger of 5 jaar ouder is?

A

4

Heb jij een kinderwens? Wat zou je de beste leeftijd vinden om kinderen te krijgen?

Toekomst

3

Denk je dat sommige mensen spijt hebben van hun huwelijk of het krijgen van kinderen? Hoe denk je hier zelf over?

Toekomst

2

Hoe sta jij tegenover de klassieke volgorde: samen zijn, trouwen, een huis kopen, kinderen krijgen? Hoe zie je dit voor jezelf?

Toekomst

10

Stel je voor dat je beste vriend(in) zegt dat hij/zij/x later single/alleenstaand wil blijven. Wat vind je daarvan?

Toekomst

9

Stelling: voordat je gaat trouwen moet je eerst oefenen met seks en samenwonen. Wat vind je hiervan?

Toekomst

8

Stelling: om in de toekomst goede keuzes te maken, moet je nu fouten maken en ervan leren. Wat vind je hiervan?

Toekomst

7

Is vreemdgaan meteen het einde van een relatie? Hoe sta je hier zelf tegenover?

Toekomst

6

Zou jij graag voor de rest van je leven samen willen blijven met je eerste partner? Gelooft je dat dit kan?

Toekomst

5

Wat vind je ervan als twee mannen of twee vrouwen samen kinderen krijgen/opvoeden?

Toekomst

4

Denk je dat jongeren vandaag anders naar relaties en seksualiteit kijken in vergelijking met voorgaande relaties? Wat vind je hiervan?

Toekomst

3

Wat als jouw partner onvruchtbaar blijkt te zijn? Hoe zou je reageren? Kan dit het einde betekenen?

Toekomst

2

Zie je het internet als een bedreiging of net als een aanvulling voor relaties/seksualiteit?

Toekomst

10

Stel jezelf eens voor met een partner en kinderen. Wat zou je doen als je er achter kwam dat je partner vreemd gaat?

Toekomst

9

Aan welke karaktereigenschappen moet jij nog werken alvorens een succesvolle relatie te kunnen aangaan?

Toekomst

8

Welke karaktereigenschap van jezelf zou je graag doorgeven aan je kind?

Toekomst

10

Ervaar jij de druk om te voldoen aan bepaalde schoonheidsidealen? Welke en hoe ga je hiermee om?

Weerbaarheid

9♣

Wat vind je van de hoeveelheid naakt en seks op tv, sociale media en in reclame? Heeft dit invloed op jongeren, denk je?

Weerbaarheid

8♣

Wat vind jij van een groot leeftijdsverschil tussen partners? Wat vind je oké en wat niet?

Weerbaarheid

7♣

Wat zou je ervan vinden als jouw moeder je vertelde dat zij vroeger een abortus heeft laten uitvoeren?

Weerbaarheid

4♣

Een klasgenoot zegt dat het meisje verantwoordelijk is voor anticonceptie, een zwangerschap is haar eigen schuld. Wat denk/zeg je?

Weerbaarheid

3♣

Stelling: jongens en meisjes weten evenveel over seks en relaties. Is dat zo, wat vind je hiervan?

Weerbaarheid

2♣

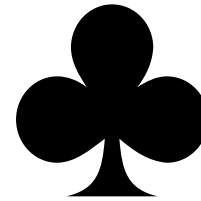

Stel je zit in een relatie. Wie is verantwoordelijk voor de anticonceptie?

Weerbaarheid

A♣

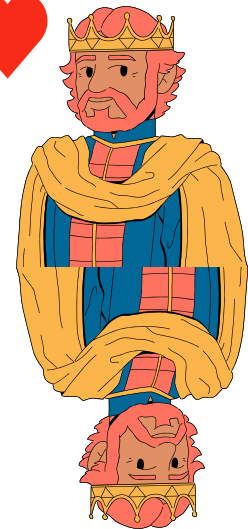

Would you rather..

Ongelukkig samen met iemand of voor altijd vrijgezel?

K♥

Stel zelf een vraag!

10
♣

Stelling: maagdelijkheid is voor een meisje veel belangrijker dan voor een jongen. Hoe ervaar jij dit? Wat vind je hiervan?

Weerbaarheid

♣
10

9
♣

Stelling: meisjes moeten meer beschermd worden op seksueel gebied dan jongens. Wat vind je hiervan?

Weerbaarheid

♣
9

8
♣

Stelling: jongens die veel seksuele ervaring hebben worden hetzelfde behandeld als meisjes met veel seksuele ervaring. Wat denk jij?

Weerbaarheid

♣
8

7
♣

Stelling: meisjes zijn van nature afwachtend als het aankomt op relaties/seksualiteit. Wat denk jij? Hoort het ook zo?

Weerbaarheid

♣
7

6
♣

Stelling: jongens mogen meer op seksueel gebied dan meisjes. Wat denk jij? Wat vind je hiervan?

Weerbaarheid

♣
6

5
♣

Stelling: porno is vrouwonvriendelijk. Wat vind jij?

Weerbaarheid

♣
5

4
♣

Wat vind je ervan om samen met vrienden te bespreken wat jullie fijn vinden tijdens seks?

Weerbaarheid

♣
4

3
♣

Wat zijn 'rode vlaggen' voor jou in een relatie? Waar knap je op af?

Weerbaarheid

♣
3

2♣

Stel dat je een vervelende seksuele ervaring hebt gehad, zou je dit aan iemand vertellen?

Weerbaarheid

2♣

10♣

Stelling: als je van elkaar weet wat je fijn vindt, ga je minder snel over elkaars grenzen heen. Ben je het hiermee eens?

Weerbaarheid

10♣

9♣

Stel je bent op een feestje. Je ziet je beste vriend heel opdringerig doen naar een meisje, zij vindt dit duidelijk vervelend. Zou je ingrijpen?

Weerbaarheid

9♣

8♣

Stel dat je zelf niet veel zin hebt in seks, maar je partner wel. Wat doe je dan?

Weerbaarheid

8♣

7♣

Stel dat iemand op straat roept dat je mooie benen hebt. Hoe reageer je? Wat als het een groepje is, of iemand ouder?

Weerbaarheid

7♣

6♣

Stel dat een klasgenoot een naaktfoto van iemand op school heeft rondgestuurd. Hoe reageer je?

Weerbaarheid

6♣

5♣

Stel dat je jongere broer/zus (-16) een relatie heeft met iemand ouder (20+), hoe reageer je? Wat voel je?

Weerbaarheid

5♣

4♣

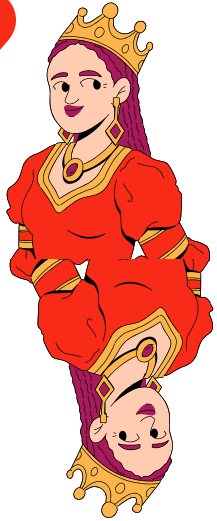

Stelling: als een meisje 'nee' zegt, bedoelt ze eigenlijk 'ja'. Wat vind je hiervan?

Weerbaarheid

4♣

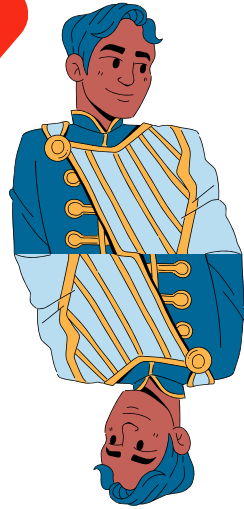
Q

Stel zelf een vraag!

J

Stel zelf een vraag!

3

Stelling: enkel jongens
kijken naar porno.
Wat denk jij?

Weerbaarheid

2

Wanneer gaat iemand
over jouw grenzen en
hoe geef je dit dan
aan?

Weerbaarheid

10

Stel dat je partner niet
wilt dat je met je
eigen vrienden uitgaat
in het weekend. Wat
vind je hiervan?

Relaties

9

Wat vind je van regels
in een relatie (uitgaan,
vrienden van hetzelfde
geslacht etc.)? Welke
zou je zelf opstellen?

Relaties

8

Je partner stelt voor
om elkaars
wachtwoorden van
sociale media te delen.
Wat vind je hiervan?

Relaties

7

Stelling: Ik zou wel
een relatie willen zoals
mijn ouders die
hebben. Wat vind je
hiervan?

Relaties

6

Stel je voor dat je de ideale partner kunt samenstellen. Welke eigenschappen vind jij dan belangrijk?

Relaties

9

5

Vanaf wanneer spreek je van een 'relatie'? Moet dit uitgesproken worden? Zijn er bepaalde voorwaarden aan verbonden voor jou?

Relaties

5

4

Zou je begrip kunnen hebben voor iemand die vreemdgaat? Wat versta jij onder 'vreemdgaan'?

Relaties

4

A

Would you rather..

Je partner sterft eerst of jij sterft eerst?

H

A

Would you rather..

Voor altijd 17, 25 of 40 jaar oud zijn?

H

A

Would you rather..

Reizen of een groot huis?

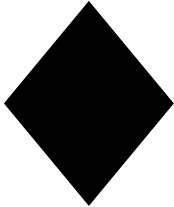
H

7

Stelling: je moet eerst je eigen lichaam leren kennen alvorens je kan genieten van seks met anderen. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

L

A

Would you rather..

Tijd spenderen met familie of met vrienden?

H

3

Wat vind jij van het concept 'maagd tot het huwelijk'? Wat zou de meerwaarde en de valkuilen hiervan kunnen zijn?

Relaties

2

Stel je voor dat jouw partner maagd wil blijven tot het huwelijk. Wat zou je hiervan vinden?

Relaties

10

Stelling: het is leuk om een partner te hebben met een andere culturele achtergrond. Wat vind je hiervan?

Relaties

9

Geloof je in koppels die zijn samengesteld door de wetenschap (blind getrouwd)? Zou je dit zelf ooit overwegen?

Relaties

8

Hoe belangrijk vind jij het uiterlijk van je partner? Wat als je partner er doorheen de jaren anders uitziet? Hoe ga je hiermee om?

Relaties

7

Hoe lang moet je samen zijn met je partner alvorens seks te hebben? Hoe denk je hierover?

Relaties

6

Geloof jij in 'de ware'? Of zou je met verschillende mensen gelukkig kunnen zijn? Hoe zie je dit?

Relaties

5

Hoe denk jij over relaties die online zijn ontstaan?

Relaties

4

Wat vind je ervan dat mensen datingapps gebruiken om een partner te vinden? Zou je dit zelf overwegen?

Relaties

3

Stel je hebt al een tijdje een relatie, maar je bent niet meer verliefd. Wat doe je? Is dit een signaal om uit elkaar te gaan volgens jou?

Relaties

2

Vind je uit elkaar gaan/scheiden een vorm van falen? Hoe zie jij dit?

Relaties

10

Stelling: naar porno kijken is vreemdgaan. Wat denk jij?

Relaties

9

Hoe sta jij tegenover minder gangbare relatievormen (polyamorie, open relaties etc.). Hoe zie jij dit?

Relaties

8

Stel je voor dat je voor het eerst seks zal hebben met iemand die al veel meer ervaring heeft. Hoe zorg je ervoor dat dit een prettige ervaring wordt?

Seksualiteit

7

Stelling: de eerste keer seks doe je best met iemand die je graag ziet. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

6

Stelling: de eerste keer seks doe je best met iemand die al wat ervaring heeft. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

5
♥

♥

Stelling: ik vind het een afknapper wanneer mijn partner nog maagd is. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

5
♥

4
♥

♥

Stelling: ik vind het een afknapper wanneer mijn partner niet meer maagd is. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

4
♥

3
♥

♥

Stel je voor dat je partner over zijn/haar/x seksuele fantasieën wil praten. Wat zou je dan doen? Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

3
♥

2
♥

♥

Stel je voor dat je partner samen een pornofilm wilt kijken. Wat vind je hiervan? Hoe reageer je?

Seksualiteit

2
♥

10
♥

♥

Wat vind je ervan als je beste vriend(in) een onenightstand heeft gehad? Hoe reageer je?

Seksualiteit

10
♥

9
♥

♥

Stel dat je partner seks met jou wil tijdens een menstruatie. Hoe reageer je?

Seksualiteit

9
♥

8
♥

♥

Je partner komt erg moeilijk klaar tijdens de seks. Hoe los je dit op? Hoe voel je je?

Seksualiteit

8
♥

7
♥

♥

Je gaat voor het eerst seks hebben maar vindt het moeilijk om aan te geven wat je wel en niet wilt. Hoe pak je dit aan?

Seksualiteit

7
♥

6♥

♥

Stelling: meisjes komen niet altijd klaar van vaginale seks. Wat vind je hiervan? Hoe los je dit op?

Seksualiteit

6♥

5♥

♥

Stelling: jongens hebben nu eenmaal meer zin in seks. Klopt dit? Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

5♥

4♥

♥

Stelling: jongens moeten het initiatief nemen als het aankomt op seks. Wat vind je hiervan? Hoe ervaar je dit zelf?

Seksualiteit

4♥

3♥

♥

Je beste vriend(in) vertelt je dat hij/zij/x weleens masturbeert. Wat vind je daarvan en hoe reageer je?

Seksualiteit

3♥

2♥

♥

Stelling: als iemand veel bedpartners heeft gehad is dat voor mij een afknapper. Wat vind je hiervan?

Seksualiteit

2♥

10♥

♥

Wat vind je ervan als twee mannen met elkaar kussen in het openbaar?

Seksualiteit

10♥

9♥

♥

Wat vind je ervan als twee vrouwen met elkaar kussen in het openbaar?

Seksualiteit

9♥

8♥

♥

Je bent al enige tijd samen met je partner. Hij/zij/x vraagt intieme foto's. Hoe reageer je? Wat denk je?

Seksualiteit

8♥

Bijlage 11: evaluatiematrix leerkracht

Naam leerling: _____ Thema gesprek: _____ Klas: _____ Datum: _____				
Evaluatie deelname (filosofisch) groepsgesprek	Niet aanwezig	Voor verbetering vatbaar	Voldoende	Zeer vaardig
ACTIEVE DEELNAME AAN GESPREK				
1. Stelt vragen				
2. Komt voor zijn/haar/x mening uit				
3. Kan de eigen mening onderbouwen				
4. Komt geïnteresseerd over				
BEGRIIP VOOR ANDEREN				
1. Kan het eigen perspectief tegenover dat van een ander plaatsen				
2. Respecteert waarden van anderen				
3. Luistert naar anderen				
4. Formuleert problemen vanuit het perspectief van anderen				
DENKPROCES				
1. Er is evolutie in de mening zichtbaar van het begin van het gesprek tegenover het einde				
2. Kan concrete voorbeelden van de eigen ervaring aanreiken				
3. Kan de eigen mening verfijnen door de uitspraken van anderen				
4. Raakt niet uitgepraat na het aanreiken van bijkomstig denkmateriaal door anderen				
GESPRESKSTECHNIEKEN				
1. Kan de uitspraken van klasgenoten parafraseren				
2. Denkt effectief na tijdens een pauzemoment				
3. Kan een conclusie geven van het gesprek				
4. Kan tijdens het meta-gesprek werkpunten formuleren over het gesprek				
Ruimte voor feedback en feedforward				

Bijlage 12: Zelfevaluatiematrix leerling

Naam leerling: _____ Thema les: _____ Klas: _____ Datum: _____				
Zelfevaluatie	Helemaal niet mee eens	Eerder niet mee eens	Eerder mee eens	Helemaal mee eens
DEELNAME LES				
1. Ik nam actief deel aan de les				
2. Ik leefde de gemaakte afspraken goed na (pickasoll)				
3. Ik vond de les(sen) uitdagend				
4. Ik voelde me soms oncomfortabel tijdens de les				
5. Ik voelde de ruimte om mijn mening te kunnen geven				
BEGRIP VOOR ANDEREN				
1. Ik kan op een empathische, rustige manier in dialoog gaan met anderen				
2. Ik denk dat ik misschien mensen heb gekwetst door iets dat ik heb gezegd				
3. Ik ben kritisch, maar kan dit zonder te kwetsen overbrengen				
4. Ik sprak enkel over mezelf, niet in de naam van iemand anders				
5. Ik was bereid om te luisteren naar de mening van anderen				
DENKPROCES				
1. Ik heb het gevoel dat ik enkele zaken heb bijgeleerd				
2. Ik heb het gevoel dat mijn mening op een positieve manier is veranderd door de gesprekken met anderen				
3. Ik kan een probleem ook bekijken vanuit het perspectief van iemand anders				
4. Ik heb het gevoel dat ik opensta voor kritiek van anderen				
5. Ik heb het gevoel dat ik op een genuanceerde manier naar levensbeschouwelijke overeenkomsten en verschillen kan kijken				
Waar ben ik al goed in en waar kan ik nog in verbeteren?				